

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Diplomová práce

Miriam Zabudřková

Slovenská republika (1939-1945) v typologii nedemokratických režimů

Slovak Republic (1939-1945) in Typology of Non-Democratic Regimes

Praha 2016

vedoucí práce: prof. Mgr. Vratislav Doubek, Ph.D.

Pod'akovanie:

Týmto by som chcela poďakovať prof. Mrg. Doubkovi, Ph.D. za trpezlivé vedenie práce, veľmi cenné rady a ochotu.

Prehlásenie:

Prehlasujem, že som celú diplomovú prácu vypracovala samostatne, za riadneho použitia a citovania uvedených zdrojov, a že práca nebola využitá v rámci iného štúdia alebo na získanie iného titulu.

V Prahe dňa

.....

Miriam Zabudková

Abstrakt

Účelom tejto diplomovej práce je zaradiť Slovenskú republiku (1938-1945) v rámci typológii nedemokratických režimov, primárne s prihliadnutím na teórie fašizmu, a režimy v šedej zóne medzi fašizmom a authoritarianizmom. Práca vysvetľuje dynamiku fašizovania režimov v strednej Európe v medzivojnovom období, a zasadzuje Slovenskú republiku do tohto kontextu „fašistickej éry“. V praktickej časti bude rozobraté vnútorné štiepenie režimu a Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, na základe čoho na konci zdefinujeme slovenský režim ako parafašistický.

Kľúčové slová

Fašizmus; Slovenská republika; Slovenský štát; Hlinkova slovenská ľudová strana; Para-fašizmus; Hlinkova garda; Jozef Tiso; Alexander Mach

Abstract

The purpose of this diploma thesis is to categorize the Slovak Republic (1938-1945) in the non-democratic regimes typology, primarily with regard to theories of Fascism and regimes in the „grey zone“ between Fascism and Authoritarianism. The thesis explains the dynamics of Fascisation in Europe in the mid-war period, and places the Slovak Republic to this context of „the Fascist era“. In the practical part, it will be dealt with divisions of the regime internally and in the Hlinka's Slovak People's Party. Based on this, the Slovak regime will be defined as Parafascist.

Keywords

Fascism; (First) Slovak Republic; Slovak State; Hlinka's Slovak People's Party; Para-Fascism; Hlinka Guard; Jozef Tiso; Alexander Mach

Obsah:

1	Úvod	9
2	Fašizmus	13
	2.1 Ideológia fašizmu	13
	2.1.1 Fašistický program Mussoliniho	14
	2.1.2 Fašistická ideológia podľa Stanleyho Payna	15
	2.1.3 Definícia fašizmu Rogera Griffina	16
	2.1.4 Robert Paxton a fašistická ideológia	17
	2.1.5 Roger Eatwell a fašizmus ako ideológia	18
	2.1.6 Vymedzenie fašistickej ideológie A. Kallisa	19
	2.1.7 Zhrnutie	21
	2.2 Fašizmus ako režim	22
	2.2.1 Mussoliniho režim ako inšpirácia	22
	2.2.2 Nástup fašizmu k moci	24
	2.2.3 Výkon moci	25
	2.3 Pokus o vymedzenie fašizmu	28
	2.3.1 Fašizmus ako druh – generic fascism	28
	2.3.2 Medzi fašizmom a totalitarizmom	29
	2.3.3 Medzi fašizmom a autoritarizmom	30
3	Para-fašizmus	32
	3.1 Fašizácia	32
	3.2 Parafašizmus Rogera Griffina	35
	3.3 Kallis a dynamika hybridizácie	36
	3.4 Lingvistický pohľad	37
4	Slovenská republika fašizmom?	39

4.1	Konzervatívny a fašistický komponent v SR	39
4.1.1	Konzervatívci	39
4.1.2	Radikáli	41
4.1.3	Zhrnutie	43
4.2	Spory v strane pred vznikom samostatnosti	43
4.2.1	Osamostatnenie v kategóriách Paxtona a Kallisa	50
4.3	Vnútorne boje pred Salzburgom	53
4.4	Cesta do Salzburgu	56
4.5	Po-salzburské Slovensko a ukotvenie Tisovej moci	59
4.5.1	Zhodnotenie cesty k stabilizácii režimu	66
4.6	Tisov režim	67
4.6.1	Vrchol Tisovej moci	67
4.6.2	Boj o prežitie režimu	69
4.6.3	SNP a nemecká okupácia	71
4.7	Slovensko medzi fašizmom a autoritarizmom	74
4.7.1	Fašizmus – parafašizmus	75
4.7.2	Parafašizmus - autoritarizmus	76
5	Záver	77
6	Zoznam literatúry	80

Zoznam použitých skratiek

ČSR	Československá republika
HG	Hlinkova garda
HSES	Hlinkova slovenská ľudová strana
SS	Schutzstaffel
SR	Slovenská republika
SNS	Slovenská národná strana
SD	Sociálna demokracia
SNR	Slovenská národná rada

1 Úvod

Dejiny 20. storočia priniesli nové, revolučné druhy režimov. Počínaje Leninom, ktorý zvrhol staré štruktúry monarchie v mene vyzdvihnutia proletariátu, sa začala éra strachu konzervatívnych elít o svoje vlastné postavenie, a o rastúcu silu robotníckej triedy. Podľa viacerých teoretikov bolo toto obdobie spojené so zavádzaním fašistických prvkov do tradičných štruktúr, a to za účelom prevencie šírenia komunizmu a teda aj udržania vlastného statusu stávajúcimi elitami. V tomto kontexte boli navyše po celej Európe štáty zmietané ekonomickými problémami spôsobenými prvou svetovou vojnou, zaťažené reparáciami, obávajúce sa sociálnych zmien, a v neposlednom rade dochádzalo ku geopolitickým zmenám, teda vzniku nových národných štátov a zániku starých. Demokratické inštitúcie ešte neboli na pevninskej Európe, a zvlášť v novo-vzniknutých štátoch ako bola ČSR dostatočne upevnené. Po nástupe prvého fašistu Mussoliniho k moci sa prelomilo tabu nemysliteľného – ukázala sa možnosť tretej cesty medzi liberálnou demokraciou a komunizmom. Ako stávajúce európske elity, tak aj novo vznikajúce radikálne-nacionalistické hnutia sa mohli inšpirovať militarizáciou talianskej spoločnosti. V jednotlivých európskych štátoch sa preto vzhľadom na tieto zmeny začali objavovať selektívne znaky fašizmu, rétorika Mussoliniho a neskôr Hitlera, a kopírovanie ich politického štýlu.

Tieto štáty sa obecné považovali za fašistické – teda okrem pôvodcu, Talianska, a Nemecka (na ktorých sa dnes vedecká obec zhoduje ako na fašistických režimoch), aj napríklad Francovo Španielsko, Portugalsko, Maďarsko, Rumunsko, ako dobovými pozorovateľmi, ktorí videli ich podobné vonkajšie znaky, tak aj neskoršími študentmi fašizmu, ktorí sa pokúšali fašizmus obsiahnuť teoreticky. Fašizmus sa stal fenoménom doby, a hnutia talianskeho typu sa začali objavovať všade v Európe, aj keď sa líšili v relevancii na politické rozhodovanie. Krajiny, v ktorých sa najsilnejšie politické strany fašizovali, sa vnímali ako fašistické, keďže sa ich podoba mýlne vykladala ako zámer zavádzať tam nemeckú či taliansku formu počiatočne revolučného fašizmu, respektíve revolučne dosiahnuť totálny štát. Iste, dobovým pozorovateľom sa to tak asi javilo. Záver vojny nebol jasný, korporativizmus si získaval fanúšikov aj na západe, a aj v demokratických krajinách dochádzalo k vzniku minoritných nacionálno-populistických hnutí, ktoré s fašizmom sympatizovali. Bola to éra novej ideológie, ktorá nebola jasne vymedzená, a každý si ju vysvetľoval inak, modifikoval na vlastné podmienky a ciele. Aj chápanie fašizmu v Taliansku sa v čase menilo – kým na začiatku bol

spájaný s radikálnym revolučným hnutím, po stabilizácii Mussoliniho moci už bol hlavne konzervatívnymi európskymi elitami vnímaný ako druh veľmi stabilného režimu, čo je do veľkej miery opak toho, čo boli minimálne rétorické ciele fašizmu ako hnutia – prestavba a zmena systému.

Tento vývoj komplikuje vedecké skúmanie fašizmu, ktorý je plný interpretácii a národných špecifik, a značí na jednej strane revolučnosť, avšak na druhej sa aplikoval na režimy, kde sa radikálny fašizmus vôbec neuchytil, iba vykazoval niektoré jeho (externé) znaky. Dokonca existovali jednotlivé hnutia, ktoré sa za fašistické sami označovali, ale neboli nimi, a na druhú stranu hnutia, ktoré sa voči fašizmu vymedzovali, ale mali k nemu veľmi blízko. Jednou z veľkých komplikácií je aj preberanie znakov medzi európskymi či už fašistickými alebo iba parafašistickými navzájom – teda vzorom neboli len Mussolini a Hitler jednosmerne (ako reprezentanti pravého fašizmu), ale ústavy či externé znaky sa preberali zo Španielska, Portugalska, Rakúska, a aj samotní fašisti Hitler a Mussolini mali s týmito nie pravými fašizmami vzťahy a inšpirovali sa nimi. Typologizácia v tejto komplikovanej spleti rôznych druhov režimov a hnutí, od obyčajných autoritariánskych konzervatívcov, cez radikálnu pravicu, až po plne fašistické hnutia, ktoré všetky vykazujú niektoré podobné externé znaky, ktoré od seba navzájom popreberali, ale na druhej strane sú v nich vyjadrené národné špecifiká v otázkach cieľov, expanzie, náboženstva, je veľmi náročná.

Fašistické hnutia v systémoch sa budeme snažiť klasifikovať na základe blízkosti k fašistickej ideológii v časti 2.1. Táto časť hovorí o fašizmoch v počiatočnom štádiu, kedy sa ešte nedostalo k moci, a má revolučnú dynamiku. Nemusí sa nutne k moci dostať, aby bolo fašistickým hnutím. Musí iba vykazovať ideologické znaky. Po dostaní sa k moci – teda po prechode do režimu – fašistickí lídri musia presadzovať dostatočne radikálne rozhodnutia. Teda na jednej strane budeme mať fašistické režimy Talianska a Nemecka, kde sa fašistický komponent k moci naozaj dostal a dané radikálne rozhodnutia do veľkej miery vykonával, na druhej budeme za fašistické považovať aj hnutia, ktoré nie sú nutne číslom jedna v politickom systéme, avšak sú radikálne v zmysle aspoň snahy presadzovať fašistickú ideológiu, alebo vykazovania obecné znakov fašistického hnutia ako paramilitantné zložky či vodcovský princíp. V tejto práci nebude cieľom zadefinovať všetky európske hnutia ako fašistické alebo iba radikálne pravicové atď, cieľom je skúmať týchto aktérov v slovenskom prostredí počas druhej

svetovej vojny, aby sme tak vedeli režim Slovenského štátu správne pomenovať, a zaradiť do rodiny s režimami, ktoré k nemu majú najbližšie – parafašizmy.

Následne sa budeme snažiť klasifikovať Slovenský republiky¹ z obdobia druhej svetovej vojny vnútri rodiny parafašizmov, kam sa v podstate presúva spomínaná komplexita, tým že vymedzíme ako fašistické režimy iba Nemecko a Taliansko. Ich podoby a druhy je nutné zaradiť na širokej škále – od režimov, ktoré preberali fašistické znaky dobrovoľne, cez Nemeckom okupované územia, po iba preventívne zavádzanie prvkov za účelom prevencie zavedenia radikálneho fašizmu, a to vzhľadom na ďalšie vnútroštátne podmienky ako jednota elít a hnutí, ich verejná podpora či ochota spolupracovať. V nasledujúcich kapitolách sa teda pozrieme na Slovenskú republiku v týchto kategóriách. Slovensko je z týchto širších štúdií trvalo exkludované, aj keď je často spomenuté aspoň okrajovo, avšak nebolo nikdy jednou zo vzorových skúmaných krajín, na základe ktorých sa táto typológia vytvárala. Touto prácou sa budeme snažiť prispieť k lepšiemu pochopeniu reality republiky zo strany študentov fašizmu a parafašizmu, a ideálne tým prispieť k zahrňovaniu Slovenska do obecnejších štúdií. Zároveň je ale vhodná aj pre laikov, ktorých zaujíma, v súčasnom Slovensku stále kontroverzná, téma Slovenského štátu, otázka slovenskej zodpovednosti za vnútorný vývoj či lepšie teoretické uchopenie okom politológie, skôr než očami historikov.

Na začiatok si teda musíme vymedziť, prečo považujeme za fašizmy práve Nemecko a Taliansko, a čím sa líšia od parafašizmov (alebo totalitarizmu a autoritarianizmu). Bližšie opíšeme chápanie jeho ideológie teoretikmi fašizmu, realitu fungovania režimov Nemecka a Talianska ako vzorových príkladov. Vysvetlíme dynamiku šírenia fašizácie, a s tým spojenú komplikáciu pri oddeľovaní fašizmov od parafašizmov, a teda aj autoritarianizmov. V poslednej časti rozoberieme politický vývoj Slovenského štátu, avšak zámerne vynechávame tragickú tému deportácii Židov, ktorú budeme pre účely výskumu považovať skôr za súčasť politickej hry. Nesnažíme sa týmto znevažovať či odsúvať na bok jednu z najväčších tragédií Slovenska, ale vynechávame ju skôr kvôli lepšiemu plynutiu textu pre bežného čitateľa, ktorý si môže túto tému priblížiť z iných, lepšie vypracovaných textov. Rovnako nie je účelom tejto práce zľahčovať zločiny či krutosť režimu tým, že budeme argumentovať proti jeho označovaniu za režim plne

¹ Ďalej budeme pri použití názvu „Slovenská republika“ alebo SR vždy referovať na tú z obdobia druhej svetovej vojny, pokiaľ to nie je inak upresnené. Názvom sa zhoduje so súčasnou Slovenskou republikou, avšak tá súčasná sa k nej tradíciou nehlási. Zároveň budeme na pomenovanie tohto štátneho celku používať aj názov „Slovenský štát“, ktorý je ako v akademickom, tak aj laickom diskurze bežne zaužívaný.

fašistický. Naopak ukážeme, kam až sa môže dostať snaha udržať si moc klasickými elitami, ktoré, či už sú okolnosťami donútené alebo nie, robia koncesie radikálom a rozhodnutiami sa môžu blížiť radikálnemu fašizmu, voči ktorému sa alibistický vyhraňujú.

2 Fašizmus

Táto časť práce bude venovaná vymedzeniu za prvé Nemecka a Talianska ako fašistických režimov (primárne v časti 2.2), za druhé vymedzeniu fašistickej ideológie (v časti 2.1), ktorá nám pomôže vymedziť fašistické komponenty režimov parafašistických alebo klasických autoritarianizmov, a za tretie oddeleniu fašizmu ako druhu od totalitarizmu a autoritarianizmu (časť 2.3).

Jednou z prekážok pri definovaní fašizmu je nejasný vzťah medzi doktrínou a reálnou praxou pri výkone moci, ako aj ich vývojom v čase. Nemôžeme ich ale od seba úplne oddeliť, keďže idej, ktoré môžeme označiť za fašistické, ovplyvňovali reálne politické výstupy, avšak typologizovať fašizmus iba na základe politikmi proklamovaného politického programu by bolo mýlne. Veľa teoretikov však tento vzťah nezohľadňuje, čo nám sťažuje definovanie. Vzťah doktrína verzus prax sa dá v rámci rozdelenia našej práce spojiť so vzťahom hnutie verzus režim. Všeobecne teda budeme spájať fašizmus – hnutie s revolučnými a inovátorskými víziami, ktoré sú skôr charakteristické pre ranné „štádiá fašizmu“² a sú tu spísané ako ideológia fašizmu. Slúžili v počiatkoch hlavne ako podklad propagandy pre získavanie nových členov, ale sú aj podkladom rozhodnutí a vzorom, za pomoci ktorého vieme určiť fašistické hnutie, aj keď nedosiahlo moci a nepretavilo sa do „fašizmu – režimu“. Neskoršie štádiá, ku ktorým môže a nemusí dôjsť, budeme spájať so znakmi fašizmu – režimu, ktorý je z pravidla umiernenější, aj v prípadoch Nemecka a Talianska.

2.1 Ideológia fašizmu

Problematika ideológie fašizmu sa komplikuje mimo iné aj vzhľadom na fakt, že teoretici fašizmu, ktorí sa sústreďujú skôr na ideológiu sa líšia vo výbere prípadov, na ktoré sa ich teória vzťahuje. Teoretici totiž zakomponovali do teórie aj režimy, ktoré v tejto práci nepovažujeme za fašizmy ale parafašizmy. Stále je to ale účinný nástroj definície fašistických komponentov vnútri aj nefašistických režimov, a to prirovnaním ich aktivít, rozhodnutí, podoby a rétoriky k ideálu, ktorý bude zhrnutý na konci tejto časti (2.1.7). Na definíciu použijeme hlavné práce autorov ako

² PAXTON, Robert: *Five Stages of Fascism*, 1998, s.11-14; konkrétne prvé štádium, ktoré Paxton nazýva „tvorbou fašistického hnutia“. Druhé štádium zakorenenia hnutia ako relevantnej politickej strany v systéme je podľa neho nutne spojené s opustením anti-kapitalistického a anti-buržujského programu, čo môžeme považovať za počiatok robenia kompromisu - pragmatizmu a upúšťania od radikálnej ideológie hnutia.

Stanley Payne³, Roger Griffin⁴, Robert Paxton⁵, Roger Eatwell⁶ a Aristotle Kallis⁷, a takisto pôvodcu fašizmu Benita Mussoliniho a jeho spomienok.⁸

2.1.1 Fašistický program Mussoliniho

V roku 1919, ako Mussolini spomína, nemal žiadnu vypracovanú doktrínu. V tomto sa odlišuje od socializmu, ktorý bol vytvorený vopred, veľmi teoreticky, detailne a s jasným cieľom a nepriateľom. Fašizmus nebol „vypracovaný dopredu...; zrodil sa z potreby konať a bol od začiatku skôr praktický než teoretický; nebol iba ďalšou politickou stranou, ale dokonca aj v prvých dvoch rokoch stál v opozícii voči všetkým politickým stranám ako takým a sám bol dynamickým hnutím.“⁹ V rokoch tesne pred pochodom na Rím už ale hovorí o konkrétnom svetonázore, z ktorého sa dá odvodiť postoj na každý teoretický a praktický problém. Fašizmus odmietal myšlienku trvalo udržateľného mieru – je anti-pacifistický, mier vidí ako zbabelosť, pretože práve boj je súčasťou života a vyzdvihuje energiu života. Z tohto pohľadu kritizuje socializmus, materiálne vysvetľovanie dejín ako iba konfliktu sociálnych tried. V marxistickom socializme sú dejiny mimo vplyvu obyčajného človeka, sú pred-definované. Tiež kritizuje demokraciu, ktorú vidí ako vládu väčšiny, ktorá ľudu dáva iba ilúziu suverenity, kým v skutočnosti sú ovládaní inými, demokracia ľudí zdegeneruje do podoby stáda, ktoré sa iba zaujíma o svoje materiálne prežitie. Liberalizmus vidí ako predštádium anarchizmu, a vinníka prvej svetovej vojny. Je predurčený k úpadku, vlastne už aj upadá.

Anti-liberalizmus, anti-demokratizmus a anti-socializmus však neznamená, že fašizmus hlása návrat do minulosti (pred rok 1789). Strana, ktorá vládne celému národu, je podľa neho bezprecedentnou myšlienkou, a celkovo vidí fašizmus ako veľmi pokrokový, ktorý využíva ešte vitálne ideje z týchto troch doktrín minulosti. Fašizmus je doktrínou budúcnosti, a je presvedčený, že bude charakteristickým znakom 20-teho storočia: „*toto bude storočie authority, storočie ľavice, storočie Fašizmu; lebo ak 19-te storočie bolo storočím individualizmu...môžeme očakávať že toto bude storočie kolektivismu, a teda aj storočím štátu.*“¹⁰ Štát je cieľom fašizmu, vo svojej

³ PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914-45*, Routledge, 1995

⁴ GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, Routledge, 1993

⁵ PAXTON, Robert O.: Five Stages of Fascism, *The Journal of Modern History*, Vol. 70, No. 1, 1998

⁶ EATWELL, Roger: *Fascism: A History*, Allen Lane The Penguin Press, 1995

⁷ KALLIS, Aristotle A.: To Expand or not to Expand? Territory, Generic Fascism and the Quest for an „Ideal Fatherland“, *Journal of Contemporary History*, vol. 38, no. 2, 2003

⁸ MUSSOLINI, Benito: *The Doctrine of Fascism*, 1933, s. 235-244

⁹ Tamže s. 236

¹⁰ Tamže, s. 241

spirituálnej forme, je formou večnou, a teda aj budúcnosti. Jeho najvyšším štádiom je impérium, štádium vlády jedného národa nad okolitými, pričom explicitne referuje na Rímske impérium a jeho vládu nad barbarmi. Pretože pokiaľ impérium nerastie, tak upadá celý národ, upadá štát. Fašizmus vidí ako doktrínu ľudu, ktorý chce znovu nadobudnúť slávu.

Mussolini ešte v roku 1919, vo svojom prvom programe, požaduje sociálne zmeny. Fašizmus je tu alternatívou socializmu, ktorý už je mŕtvý¹¹. Chce volebné právo pre ženy, 8-hodinový pracovný čas, participáciu pracujúcej triedy na vedení podnikov či konfiškáciu cirkevných pozemkov. Tieto ľavicové reformy, podobne ako Hitlerov anti-kapitalizmus, neboli uvedené do praxe, čo potvrdzuje naše predošlé tvrdenie o rôznosti teórie a praxe fašizmu.¹²

2.1.2 Fašistická ideológia podľa Stanleyho Payna

Okrem anti-liberalizmu a anti-komunizmu Payne pridáva negáciu anti-konzervativizmu. Fašizmus sa snažil presiahnuť klasický konzervativizmus, keďže odmietal staré formy vlády (napr. monarchia) a chcel vytvoriť „nový nacionalistický¹³ autoritársky štát“. Riadi sa vitalistickou¹⁴ a voluntaristickou filozofiou, a snaží sa vytvoriť novú modernú a sekulárnu kultúru. Podľa Payna je teda fašizmus zo svojej podstaty anti-klerikálny, keďže sa snažil vytvoriť zo svojho hnutia občianske náboženstvo. Klasické náboženstvá teda minimálne odsúva na druhú koľaj. Pozitívne hodnotí maskulinitu, mladosť a používanie násilia, aj keď tieto aspekty boli málo kedy explicitne vyjadrené samými fašistami ako inherentné ideí ich programu. Ako dôležitý cieľ fašizmu vnímal zavedenie „*novej vysoko regulovanej, viac-triednej, integrovanej národnej ekonomickej štruktúry, či už nazvanej národný korporativizmus, národný socializmus alebo národný syndikalizmus.*“¹⁵ Druhým kľúčovým cieľom bola zmena medzinárodného postavenia štátu, teda radikálna zmena vzťahov s inými mocnosťami, expanzia či imperializmus. Čo je však nejasné je konečné štádium revolúcie, konečný cieľ utópie. V prípade komunizmu hovoríme o beztriednej spoločnosti. Čo je potom výsledkom fašistickej permanentnej revolúcie?

¹¹ Tamže, s. 236

¹² PAXTON, Robert: Five Stages of Fascism, 1998, s.5

¹³ Payne vidí fašizmus ako extrémnu formu moderného nacionalizmu, kde je tendencia vnímať vlastný národ ako nadradený. Prítomné, avšak nie nutne vo všetkých prípadoch, sú prvky anti-semitizmu, a mýtického germánskeho rasizmu (ktorý však z princípu nemôže byť definičným znakom, keďže fašizmus sa širil aj medzislovanskými národmi).

¹⁴ Vitalizmom Payne rozumie snahu o stav permanentnej revolúcie, a jeho cieľom je vytvorenie nového človeka. Je tam veľký dôraz na životnú energiu, ktorá má prekonať dekadenciu spôsobenú materializmom, racionalizmom a egalitarianizmom.

¹⁵ PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914-45*, 1995, s. 7

Podľa Payna preto, že jej základ leží vo vitalizme a dynamizme, už z definície nemôže mať jednoduchý jeden cieľ, a pomenúva ho v rámci možností ako „*expanzívny nacionalizmus postavený na neustálej tenzii, ktorá hľadá stále nové vyjadrenie.*“¹⁶ Táto nejasná utópia je hlavným zdrojom iracionality fašizmu, spoločne s faktom že nemá vlastnú spísanú doktrínu a preto si často vnútri odporuje.¹⁷

2.1.3 Definícia fašizmu Rogera Griffina

Griffin vidí fašizmus ako „*druh politickej ideológie, ktorej mýtické jadro vo svojich viacerých permutáciách je palingenetickou formou populistického ultranacionalizmu.*“¹⁸ Túto definíciu je potrebné hlbšie rozobrať. Griffin ho teda vníma ako *ideológiu*, ktorú sám zo široka definuje, a fašizmus by mal spĺňať jej znaky; mal by mať utopický revolučný aspekt, vlastnú utópiu, ktorá z pravidla nie je v praxi úplne naplnená, a hlavne má vlastné (mýtické) jadro, ktoré sa dá definovať (ako ideálny typ) prostredníctvom súboru vlastných hodnôt a cieľov, a podobne. Z definície fašizmu ako ideológie tiež podľa neho vyplýva jeho iracionalita, keďže jeho sila vychádza z podvedomých pocitov a afektívnych pudov, a úprimná (nie účelová) podpora nevychádza tiež z racionality, ale individuálnej, z veľkej časti „*podprahovej elektívnej afinity*“¹⁹ voči nemu, ktorá je založená na materiálnych a psychologických záujmoch. *Mýtické jadro* súvisí s iracionalitou, a neznamena fiktívnosť či imaginárnosť. U Griffina „mýtický“ referuje na inšpiratívnosť a revolučnosť fašizmu, a významovo sa blíži k termínu utópia. Kľúčovým znakom fašizmu je teda (revolučná) snaha o zvrhnutie spoločnosti, ktorá je v kríze, a jej nahradenie novým poriadkom. Z jeho definície má tiež viaceré *permutácie* a teda uznáva možnosť ideologickej heterogenity a rôznosti medzi jednotlivými príkladmi fašizmu, alebo aj v rámci jedného hnutia.

Slovo „*palingenetický*“ je odvodené od gréckych slov *palin* (znova) a *genesis* (narodiť, stvoriť), a teda znamená znovu-zrodiť, nový začiatok, či regeneráciu po kríze, po období deštrukcie. Aj keď sa často spája s náboženskými témami (znovu-zrodenie Krista), môže označovať aj ekonomickú politiku obnovenia štátnej ekonomiky. Typický je podľa autora pohľad na súčasnosť ako na koniec nejakej éry, ktorá sa blíži k svojmu dekadentnému vrcholu,

¹⁶ PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914-45*, 1995, s. 9-10

¹⁷ PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914-45*, 1995, s. 3-19

¹⁸ Orig: „*Facism is a genus of political ideology whose mythic core in its various permutations is a palingenetic form of populist ultranationalism.*“ In: GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, 1993, s.26

¹⁹ Orig: „*subliminal elective affinity*“ In: GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, 1993, s.27

a po ňom príde politicizovaná verzia hrdinu, nový človek. Nie je teda iba puhou snahou oživiť minulosť, pretože značí príchod niečoho nového (systému, človeka). Zatiaľ by sme však palingenetickým mohli označiť aj komunizmus, s jeho novou beztriednou spoločnosťou. Obsah obnovy je vyjadrený v „populistickom ultra-nacionalizme“. *Populizmus* Griffin vymedzuje ako závislosť (vedúcej elity) na moci z ľudu, ktorá však nie je iba rétorická, ale je reálnym základom legitimity politickej moci. *Ultra-nacionalizmus*, už kvôli predpone „ultra-“, (za), odmieta čokoľvek kompatibilné s liberálnymi inštitúciami či osvieteneckým humanizmom, a v základe vyjadruje to, čo integrálny nacionalizmus.²⁰ Slová v spojení tvoria osobitný koncept, ktorý okrem iného Griffin vyjadruje v pojmoch Maxa Webera; odmieta ako tradičnú, tak aj legálnu – racionálnu formu politiky, v prospech tej charizmatickej. Národ je tu videný ako vyššia „rasová, historická, spirituálna alebo organická realita, ktorá obsahuje všetkých členov etnickej komunity“²¹, pričom táto komunita je jej protagonistami vnímaná ako prirodzená, a potenciálne ohrozená cudzími silami, ako individualizmus, moderná spoločnosť, či morálny úpadok. Obsahom obnovy je teda vyvstanie národnej komunity po ére dekadencie, ktorá ju zničila. To je fašistickým mobilizačným mýtom. Fašistický revolučný mýtus sa však líši od revolučných foriem iných ideológií (liberalizmu, socializmu, konzervativizmu), pretože pre fašizmus je revolučný proces kľúčový pre jeho „mýtické jadro“. Nemá totiž víťazné štádium revolúcie, štádium kedy všetci nepriatelia boli odstránení. Je preto veľmi ťažké udržať mobilizačnú hybnú silu, a je teda potrebné vytvárať trvalý dojem permanentnej revolúcie.²²

2.1.4 Robert Paxton a fašistická ideológia

Paxton napriek sústredeniu sa na fašistickú prax, uznáva aj dôležitosť ideológie: „*idei sú vo fašizme dôležité, ale musíme upresniť presne kedy a ako sú dôležité. Sú dôležitejšie v niektorých štádiách než v ostatných.*“²³ Má na mysli počiatkové štádium - tvorbu hnutia, kedy je dôležitý nábor členov a prívržencov, a pôsobenie na ich iracionalitu, pocity. Používa pojem „mobilizujúcich vášní“²⁴, ktoré nie sú vždy stúpcami fašizmu artikulované explicitne, a pomenováva ich nasledovne:

²⁰Viac k nacionalizmu v časti 1.3.3

²¹ GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, 1993, s. 37

²² GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*, 1993, primárne kapitoly 1-2, s. 1-55

²³ PAXTON, Robert: *Five Stages of Fascism*, 1998, s. 7

²⁴ Orig.: “mobilizing passions”, In: PAXTON, Robert: *Five Stages of Fascism*, 1998, s. 6

1. Nadradenosť, či prvenstvo, skupiny oproti všetkým univerzálnym a individuálnym právam
2. Viera, že daná skupina je obeťou, čo ospravedľňuje akékoľvek represie voči internému aj externému nepriateľovi
3. Strach z úpadku danej skupiny, ktorý spôsobuje individualistický liberalizmus
4. Užšia integrácia komunity v rámci bratstva (*fascio*), ktorého jednota a čistota je tvorená buď spoločným presvedčením, alebo exkluzívnym násilím
5. Zosilnený zmysel pre identitu a spolupatričnosť, v ktorom grandióznosť skupiny posilňuje individuálnu sebaúctu
6. Autorita prirodzených mužských lídrov, ktorí zosobňujú osud skupiny
7. Krása násilia a vôle, keď sú venované výhre skupiny v „darwinovskom boji“²⁵

Zaujímavým prínosom Paxtona je tvrdenie, že fašizmus nepripisuje legitimitu žiadnym univerzálnym princípom, ale ani „teoretici“ či praktici fašizmu nevidia svoje pozície ako univerzálne pravdy. V tomto vidí Paxton odlišnosť s „izmami“ 19-teho storočia (konzervativizmus, liberalizmus a socializmus), ktoré sú univerzálnymi teóriami, majú svoje zakladajúce teoretické a prepracované texty. Naproti tomu je fašizmus iracionálny, či anti-intelektuálny; jediným univerzálnym zdrojom fašistickej legitimacy je výhra v „darwinovskom boji“, a jediným morálnym základom je rasa, národ, komunita.²⁶

2.1.5 Roger Eatwell a fašizmus ako ideológia

„...fašizmus je ideológiou tak ako ostatné. Ako taký, musí byť identifikovaný v pojmoch súboru ideí“²⁷ ...²⁸ Za jednu z centrálnych ideí považuje vytvorenie nového človeka, a to nadväzuje na sociálny darwinizmus a pohľad na prirodzenosť človeka, čo sa odráža v dvoch ideách. Za prvé je to predstava, že ľudia sa nenarodili rovní, a sú prirodzene divochmi, ktorí boli civilizovaní silnými lídrami. V tomto zmysle, (podľa nich) v súlade so sociálnym darwinizmom, sa fašisti snažili vytvoriť nového človeka. Druhým vplyvným aspektom bolo prežitie najvhodnejších, a udržanie spoločnosti v stave vojny, alebo aspoň vymanenie človeka

²⁵ PAXTON, Robert: *Five Stages of Fascism*, 1998, s. 6-7

²⁶ PAXTON, Robert: *Five Stages of Fascism*, 1998

²⁷ Eatwell oddeľuje ideológiu od propagandy, ktorá je spôsobom získavania podpory hnutia/režimu na základe daných ideí, aj keď ich explicitne neodhaľuje. Ideológia je súborom ideí a politiky ohľadom organizácie spoločnosti. Pre definíciu ideológie fašizmu teda používa ideí, nie propagandu.

²⁸ EATWELL, Roger: *Fascism: A History*, 1995, s. 4

z pohodlnosti spôsobenej individualistickým materializmom. V tomto zmysle odkazy na veľkolepý Rím v talianskom fašizme neboli iba propagandou, ale historickou lekciami o úpadku z dekadencie a lenivosti. Úpadok nebol nevyhnutný – silní vitalistickí a aktivistickí lídri z novej elity (nie existujúcej ktorá toto práve nedokázala) mohli oslobodiť ľud od otupenej domesticity. Revolučný aspekt vo vedení zo strany elity podľa Eatwella oddeľuje fašistické myšlienky od konzervatívnych, aj keď interpretácia revolúcie, a hlavne čo bude po nej, nie je jasné.

Z darwinizmu si podľa Eatwella fašistickí teoretici odvodili „vieru, že ľudia si želajú združovať sa v skupinách podobných, a že sú naplnení iba v takých skupinách.“²⁹ Chceli vytvoriť „holistický národ“³⁰, ktorý ale (aspoň Mussolini) nevnímal ako rasu či geograficky označený celok, ale videl ho ako tvorený štátom, s nie fixnými hranicami.³¹ Oživiť národ znamenalo oživiť komunitu a prekonať rozdiely – v tomto zmysle holistický. Ďalším kľúčovým znakom bola nová socio-ekonomická politika. Fašisti sami sa označovali za presadzujúcich tretiu cestu, ani pravicu ani ľavicu, ani kapitalizmus ani komunizmus. „Fašistická ideológia je teda forma myslenia, ktorá presadzuje potrebu sociálneho znovuzrodenia za účelom dosiahnuť holisticko-národnú radikálnu tretiu cestu“.³² Kľúčovými znakmi fašistickej ideológie sú teda pre Eatwella tvorba nového človeka, národné znovuzrodenie (tvorba holistického národa) a snaha o tretiu cestu.³³

2.1.6 Vymedzenie fašistickej ideológie A. Kallisa

Kallis vidí vo fašizme tri kľúčové aspekty – viera v elitizmus, národné znovuzrodenie a cieľ ideálnej formy domoviny (Fatherland). *Elitizmus* sa prejavuje v troch formách. Prvou je viera v nadradenosť fašistickej predstavy o vlastnej spoločnosti³⁴, fašistická elita sa vníma ako historicky predurčená nahradiť dekadentný liberalizmus, konzervativizmus a socializmus. Iba jej výhra môže národ zjednotiť. Druhá forma elitizmu sa viaže na sociálno-darwinistickú predstavu o dejinách ako neustálom boji národov o nadradenosť, pričom fašistická elita to môže pre svoj národ zaručiť. Toto podľa Kallisa zaručuje dôležité postavenie nacionalizmu vo fašistickom

²⁹ EATWELL, Roger: *Towards a New Model of Generic Fascism*, 1992, s. 180

³⁰ EATWELL, Roger: *Explaining Fascism and Ethnic Cleansing: The Three Dimensions of Charisma and the Four Dark Sides of Nationalism*, 2006

³¹ EATWELL, Roger: *Towards a New Model of Generic Fascism*, 1992, s. 178

³² EATWELL, Roger: *Fascism: A History*, 1995, s. 14

³³ EATWELL, R.: *The Nature of Generic Fascism*, in: PINTO, A. C., KALLIS, A. A. (ed): *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, 2014, s.69

³⁴ KALLIS, Aristotle A.: *To Expand or not to Expand? Territory, Generic Fascism and the Quest for an „Ideal Fatherland“*, 2003, s. 242

diskurze, a legitimizuje sa aj prostredníctvom dejín. Tretia forma elitizmu presahuje národnú politiku a hovorí o neustálom konflikte vyšších entít v histórii sveta – boj náboženstiev, rás, kultúrnych modelov a geografických celkov. Súvisí s videním fašizmu ako „produktu na export“ a znova jeho nadradenosti voči iným modelom usporiadania Európy, pretože iba fašizmus dokáže zvrátiť úpadok Európy. Aj keď sa môže zdať, že sa druhá a tretia forma elitizmu vzájomne vylučujú, podľa Kallisa majú ten istý koreň. Tretia forma je iba projekciou tých istých ideí a hodnôt, a ktoré sa aplikujú v rámci integrálneho nacionalizmu. Nevylučuje to zároveň rôznorodosť konkrétnych hodnôt národných fašizmov, teda to, ako vysvetľujú svoju nadradenosť. Tieto hodnoty sa potom odrazia aj do predstáv, ako je potrebné brániť Európsku civilizáciu, či do vnímania problematiky rasy, náboženstva.³⁵

Bez ohľadu na tieto individuálne definície vlastného elitizmu, všetky fašistické hnutia ho spájali s právom svojho národa na snahu o utopickú víziu toho, čo Kallis nazýva *Fatherland*. Jedná sa o oživenie už existujúcich vízií (teda fašisti ich nevytvorili), ich opätovnú legitimáciu v extrémnej verzii, a determináciu túto utópiu naozaj dosiahnuť. Preto sa jednotlivé hnutia líšili vo svojich cieľoch, spôsobe ich dosiahnutia a veľkosti ich ambícií, a preto je tak ťažké ich generalizovať. Kallis sa o to ale snaží, a vidí 3 spoločné elementy jednotlivých predstáv o *Fatherlande* - snaha o domácu regeneráciu, zjednotenie a zbavenie nepriateľa; dostať pod kontrolu územie, ktoré sa vníma ako teritoriálny základ Fatherlandu; a misionársky aspekt, teda sebe-pripisovaná úloha daného národa v kontexte obnovenia Európskej civilizácie. Prvý aspekt je základom, je vždy nutne prítomný, ale posledné dva naberajú rôzne formy. Jednou z nich je teritoriálna expanzia, avšak nie jedinou.³⁶ Z pravidla však teritoriálne snahy boli prítomné v daných štátoch aj pred vznikom fašistického hnutia, ktoré ich potom iba utopicky presadzovalo. Kallis preto nepovažuje teritoriálnu expanziu ako znak fašizmu, ale nahrádza ju snahou o dosiahnutie ideálneho Fatherlandu, národné znovuzrodenie a elitizmom. Čo odlišovalo fašistickú ideológiu od iných predošlých nacionalizmov, bola agresívna misia pre dosiahnutie už existujúceho (národného) cieľa.³⁷

³⁵ Hitler mal za základ Nemeckej nadradenosti rasu, a árijská rasa mala zároveň viesť obranu európskej civilizácie. Mala byť elitnou skupinou v rámci elitej formy civilizácie. Mussolini taliansku nadradenosť vysvetľoval historicko-kultúrne, v kontinuite s „veľkou“ minulosťou.

³⁶ V prípade Slovenska to bol rozpad prvej ČSR a snaha vymaniť sa z českej dominancie vlastným národným štátom.

³⁷ KALLIS, Aristotle: To Expand or not to Expand?, 2003, s. 237-260

2.1.7 Zhrnutie

Fašistická ideológia vo všeobecnosti môže byť označená ako anti-komunistická, anti-liberálna, anti-demoratická. Paradoxne je aj anti-konzervativistická, v zmysle že sa nesnaží zakonzervovať minulosť, aj keď ju vníma mýticky a idealizuje ju. Fašizmus chce oživiť minulosť, aby mala inšpiratívny vplyv na súčasnosť a tvorenie novej budúcnosti, a v tomto zmysle je ideológiou reakčnou.³⁸ „Nová budúcnosť“ ale nie je explicitne vyjadrená, fašizmus nemá určitý koniec revolučného boja. Podobne ako finálna podoba utópie, neexistuje ani fašistická seminálna práca alebo jeden zdroj či vodítko fašistickej praxe, čo je jeden z dôvodov iracionality fašizmu. Má moderný charakter, čo je okrem odmietania a presiahnutia starých ideológií (pravice aj ľavice) vyjadrené aj v snahe vytvoriť novú ekonomickú a sociálnu štruktúru. Dôležité je postavenie nových elít a lídra, v ktorom je stelesnená budúcnosť národa. Ten je však vnímaný ako druh zjednotenej komunity so spoločným cieľom, ktorým je zbaviť túto komunitu škodlivých elementov, a dosiahnuť utopický *Fatherland*. Komunita/skupina sa vníma sama ako v istom zmysle vyvolená, elitná – pozná liek na choroby súčasnosti (či už vnútri štátu alebo na vyššej úrovni), vyhráva v darwinovskom boji, a aby neupadla, musí byť v permanentnom boji s nepriateľom. Dôležitou súčasťou ideológie je maskulinita, už spomínaný vodcovský princíp a dôraz na mladosť, ktorá je spojená s bojovnosťou. Je dôležité zdôrazniť, že radikalizmus fašizmu je vidieť aj v snahe nahradiť staré (konzervatívne a/alebo demokratické) elity, a dosadiť nové, ktoré dokážu zjednotiť národ ako komunitu, a priviesť k existencii nového človeka a novú spoločnosť.

Na ideologickom rozmere fašizmu sa autori do veľkej miery zhodujú, aj keď ich vykladajú a kategorizujú trochu odlišne. Tým, že neexistuje „fašistický manifest“, alebo spísané dielo, je tento popis spojením proklamovaného programu, a pozorovaní teoretikov fašizmu. Ideológia bola dôležitá skôr v počiatočných fázach, kedy sa snažili hnutia dostať k moci. Tieto ideí boli, skôr než reálnymi politickými cieľmi fašistických lídrov, ich rétorický nástroj, ako získať podporu, a vybudovať základňu podporovateľov režimu. Fašizmus ale nemôžeme definovať iba na základe ideológie, keďže nikdy nebola plne uskutočnená, a v konečnom dôsledku ani nebolo cieľom ju plne dosiahnuť. Poskytuje nám ale zdroj, ku ktorému vieme prirovnať jednotlivé hnutia v politických systémoch, aby sme dokázali posúdiť, či boli fašistické,

³⁸ SETON-WATSON, Hugh: Fascism, Right and Left, 1966, s. 184-185

naproti viac konzervatívnym stranám či lídrom, ktorí sa v rovnakom kontexte medzivojnového obdobia objavovali v Európe. Prípád slovenského systému a jeho fašistických či nefašistických skupín budeme bližšie rozoberať v kapitole 3.1. Pozrieme sa teraz na reálne fungovanie režimov, ktoré označujeme za fašistické, po tom, čo sa v nich ustanovili fašistické komponenty, aby sme vedeli oddeliť fašizmy Nemecka a Talianska, od parafašizmov inde v Európe. Vysvetlíme si tiež dynamiku prechodu od hnutia k režimu, ktorá je kľúčová pre pochopenie komplikovanosti ich rozdielu.

2.2 Fašizmus ako režim

Fašizmus sám, a to, ako ho chápali jeho súčasníci, sa menil v čase, a v závislosti na nových okolnostiach a nových režimoch a hnutiach, ktoré vznikali v 20-tych a 30-tych rokoch 20. storočia. Aby sme prišli na koreň týmto zmenám, začneme u *pôvodcu fašizmu* v Taliansku. Viacerí autori pripisujú nástupu prvého fašizmu k moci kľúčový význam pre ďalší Európsky vývoj, pretože práve Mussolini dal týmto nedemokraciám, tým že bol zdrojom inšpirácie, ich konkrétnu podobu. Aj bez jeho prítomnosti a lámania tabu Mussolinim by síce pravdepodobne došlo k vlne nástupu diktatúr v Európe, avšak ich blízkosť k originálu Fašizmu, ich konkrétna podoba, je v retrospektíve výsledkom vývoja Mussoliniho politiky.

2.2.1 Mussoliniho režim ako inšpirácia

Do pochodu na Rím v 1922 reprezentoval taliansky Fašizmus antisystémové hnutie radikálov, na ktoré sa hlavne ľavicovo zmýšľajúci ľudia pozerali so strachom. Koncept fašizmu používali marxistickí teoretici na pomenovanie akéhokoľvek nie dostatočne ľavicového režimu či oponenta, dokonca aj sociálnu demokraciu. Po plnom prevzatí moci Mussolinim, teda v druhej polovici 20.rokov, sa však jeho politický štýl pomerne zmenil, a aj to, na čo referovalo slovo fašizmus, sa rozšírilo na akýkoľvek druh pravicovej diktatúry, ktorý už vôbec nemusel vykazovať znaky fašistickej revolúcie, iba vonkajšie znaky ako uniformy, či puhú rétoriku. Tu môžeme vidieť pôvod ako nejasností ohľadom konkrétnych prípadov fašizmu, tak jeho konceptu, ktorý sa výrazne naťahoval, a pôvod v zásade inej reakcie na ťažké časy medzivojnového obdobia než bol pôvodný fašizmus Mussoliniho radikálneho hnutia. Začali vyvstávať režimy, ktorým chýbala revolučná dynamika, po vzore už konsolidovaného Talianska, ktorému sa podarilo vybudovať politický systém do veľkej miery v rámci existujúcich štátnych inštitúcií.

Tento vývoj pomenováva Renzo de Felice, ktorý od seba oddelil fašizmus – hnutie, a fašizmus – režim. Toto oddelenie v jeho ponímaní nie je nutne chronologické, ale reprezentuje dve konfliktné tendencie vnútri talianskeho Fašizmu. Kým režim je „vláda Mussoliniho, autoritársky a reakčný fašistický štát“³⁹, a teda jeho vláda po roku 1922 (alebo skôr až 1925), hnutie reprezentuje revolučnosť, tvorbu niečoho nového, reprezentuje vízie a fašizmus, ktorý mal byť vytvorený vo vzdialenej budúcnosti. Hnutie je teda radikálne, znamená držanie sa (vyššie opísaných) ideí a blíženie sa k utópii. Režim je umiernenější, spolupracuje so stávajúcimi elitami, je pragmatický. Z jeho pohľadu spolu tieto dva prvky koexistujú – pokiaľ sa fašistické elity posunú smerom k radikalizmu a snahe o naplnenie utópie, prevláda prvok hnutia, naopak pokiaľ konajú pragmaticky a umiernené, hovoríme o prevládaní prvku fašizmu – režimu. Najviditeľnejší je tento konflikt v talianskej kríze 1924-25, kedy bol Mussolini ohrozený dvoma opozičnými silami – prvá, jeho vlastné zložky, žiadala odstránenie zvyškov demokracie, a druhá naopak normalizáciu pomerov, teda obmedzenie posunu k napĺňaniu fašistickej ideológie.⁴⁰

V roku 1925 sa teda v Taliansku podarilo opustiť „*nel'ahkú kohabitáciu s liberálnymi a konzervatívnymi elementmi*“⁴¹, premeniť sa na špecifický typ diktatúry, ktorý operuje v rámci podmienok existujúceho štátu. Odvtedy začal byť Fašizmus⁴² zdrojom inšpirácie pre radikálne pravicové opozičné hnutia, ale aj konzervatívne elity. Kallis hovorí o zmene podoby Fašizmu už v roku 1922, a vysvetľuje ju na základe spojenia dvoch trendov, ktoré sa v talianskom kontexte udiali do roku 1922:

1. Rastúca ochota konzervatívnych (a niekedy liberálnych) elít zvýšiť stabilitu na úkor parlamentarizmu. Stabilita sa totiž spájala so silnou exekutívou na úkor legislatívnych orgánov, a bola odpoveďou na hrozbu z ľava – fašizmus sa vnímal ako silný spojenec. Pripustenie fašizmu a posilnenie exekutívy boli hlavne z pohľadu liberálov iba krátkodobým, dočasným riešením.
2. Druhým je trend vnútri Fašistického hnutia, ktoré sa z dezorganizovanej masy stalo hierarchickou organizáciou, s vodcovským princípom a podobne. Kým na začiatku bolo hnutie len zastrešovateľom rôznych názorových skupín, ktoré mali spoločný iba odpor

³⁹ LEDEEN, Michael A.: Renzo de Felice and the Controversy over Italian Fascism, 1976, s. 270

⁴⁰ Tamže s. 270

⁴¹ KALLIS, Aristotle A.: „Fascism“, „Para-fascism“ and „Fascistization“: On the Similarities of Three Conceptual Categories, 2003, s. 225

⁴² Fašizmus s veľkým počiatčným písmenom bude v tejto práci označovať konkrétny prípad talianskeho fašizmu, naopak s malým počiatčným písmenom označuje širší koncept, ktorý zahŕňa viacero režimov.

k socializmu a liberalizmu, a nemali žiaden spoločný cieľ, na ktorom by sa zhodli, s konsolidáciou Mussoliniho vodcovstva sa z hnutia stal pomerne normálny politický partner, aj keď, ako sme už spomínali, dočasný z pohľadu stávajúcich konzervatívnych a liberálnych elít.⁴³

Rôzne skupiny, ktoré pozorovali tento taliansky vývoj v polovici 20. rokov, vo Fašizme videli niečo iné. Novo-vznikajúce hnutia boli inšpirované bojovou rétorikou charizmatického vodcu, ktorému sa podarilo uchopiť moc a vytrhnúť národ z dekadentných síl liberalizmu a komunizmu. Konzervatívna autoritárska európska pravica v ňom naopak videla spôsob spojenia radikálnych modelov sociálnej organizácie ako nástroja proti organizácii robotníckej triedy s existujúcim štátnym rámcom. Videli v ňom príklad, ako sa efektívne vysporiadať s problémom slabej exekutívy, posilniť národnú jednotu charizmatickou autoritou, či zbaviť sa ľavice. Fašizmus bol teda na jednej strane efektívnejším modelom než konvenčný autoritarianizmus, na druhej predstavoval riziko, že ho nebudú môcť kontrolovať. Elity teda preberali iba vyselektované znaky, ktoré aplikovali do stávajúceho rámca autoritárskeho zriadenia.⁴⁴

Tieto konkrétne znaky ale boli prispôsobované národným špecifikám, obsah rétoriky bol prispôbený národným dejinám. Celá táto vlna nových režimov bola ale umožnená iba tým, že Mussolini pred tým “prelomil tabu” nemysliteľného v liberálnom systéme, a zasadil nový precedens post-liberálneho anti-socialistického systému v roku 1925, a to bez toho, aby sa o ňom sám vyjadroval ako o produkte na export.⁴⁵

2.2.2 Nástup fašizmu k moci

Fašistické režimy Nemecka a Talianska vznikli v podmienkach parlamentarizmu, avšak nie ako výsledok väčšinovej voľby⁴⁶, a ani sa nechytli moci prostredníctvom vojenského prevratu, aj keď v ulicach mali milície. Podľa Paxtona je prevrat pre fašistov ťažko uskutočniteľný, pretože by tak nutne prišli do styku s budúcimi spojencami (armádou a políciou), a jedinou cestou pre nich tak ostala koalícia s konzervatívnymi elitami. Pokus o nástup k moci fašistických režimov prostredníctvom prevratu by viedol skôr k vojenskej diktatúre než

⁴³ KALLIS, Aristotle A.: „Fascism“, „Para-fascism“ and „Fascistization“, 2003. s. 226-227

⁴⁴ Tamže, s. 219-231

⁴⁵ KALLIS, Aristotle A.: The „Fascist Effect“: On the Dynamics of Political Hybridization in Inter-War Europe, 2014, s. 18-19

⁴⁶ KALLIS, Aristotle A.: The „Regime Model“ of Fascism: A Typology, 2000, s. 79

k fašizmu, ako sa to ukázalo v Rumunsku v 1941.⁴⁷ Najdôležitejšou premennou je pre nástup k moci ochota kooperovať zo strany konzervatívnych elít, a tá je podmienená hĺbkou krízy, ktorú Paxton opisuje na základe 4 podmienok:

1. Zamrznutie (*deadlock*) zhody vo vláde, ktoré je čiastočne spôsobené aj polarizáciou vyvolanou fašistickou stranou
2. Konzervatívni lídri cítia vlastnú neschopnosť udržať pod kontrolou ľud v časoch masovej mobilizácie
3. Vzrast dôležitosti ľavice
4. Konzervatívni lídri odmietajú spolupracovať s touto ľavicou a sami proti nej nemôžu ďalej vládnuť bez posily⁴⁸

Konzervatívne elity sa teda musia cítiť dostatočne ohrozené, aby hľadali spojenca vo fašistickej strane, ktorá už tiež sama musí mať etablovaný vplyv v spoločnosti, aby bola potenciálnym partnerom. Ak teda napr. neexistuje dostatočne silná hrozba „z ľava“, alebo zhoda konzervatívnych elít je dostatočná, nepotrebujú si prizvať fašistov. Podľa Kallisa bola spolupráca s fašistami zo strany existujúcich elít spôsobená snahou o zvýšenie popularity existujúceho štátu, a utlačenie vplyvu ľavice. Koalícia tiež mala priniesť, ako sme už spomínali, charismatické vodcovstvo v kríze liberálno-parlamentného systému pre zaistenie silnej a stabilnej vlády. Preto podľa neho nástup fašistických režimov spôsobila „*snaha elít o nový typ autoritárskeho systému, skôr než ich podpora fašistickej ideológie*“.⁴⁹

2.2.3 Výkon moci

Výkon moci je vo všeobecnosti podmienený aj nástupom k moci. Keďže fašisti musia zdieľať moc so stávajúcimi elitami, spôsobuje to podľa Paxtona štyri centrá boja o dominanciu – medzi lídrom, jeho stranou (v rámci ktorej je ešte militantná radikálna zložka), tradičnými elitami (cirkev, armáda, reprezentanti biznisu a profesii) a štátom/štátnymi úradníkmi (polícia, súdy).⁵⁰ Práve táto charakteristická tenzia oddeľuje fašistický štýl vládnutia od klasického autoritarizmu, kde nie je jedna strana, ktorá má moc a môže byť „centrom boja“, ale aj od komunizmu (stalinizmu), kde tradičné elity nehrali dôležitú rolu, a tým, že došlo k revolučnému prevratu, Stalin sa nemusel na rozdiel od Hitlera kontinuálne vysporiadavať so zdedenými

⁴⁷ PAXTON, Robert: *Five Stages of Fascism*, 1998, s. 16;

⁴⁸ Tamže, s. 17

⁴⁹ KALLIS, Aristotle A.: *The „Regime Model“ of Fascism: A Typology*, 2000, s. 79

⁵⁰ PAXTON, Robert: *Five Stages of Fascism*, 1998, s. 18

autonómnymi silami. V každom prípade, napriek rovnakému spôsobu výkonu moci vo fašizme, vidíme rozdiely v prípadoch Mussoliniho a Hitlera. Hlavným bola podľa Paxtona úroveň sporu medzi stranou a tradičnými inštitúciami – v Taliansku prevládli tradičné elity, kým v Nemecku bola dominantnou strana.⁵¹

Tenziu vnútri režimu zdôrazňuje aj Kallis, pričom hovorí skôr o snahe prevládnúť medzi fašistickým a konzervatívnym prvkom. Ako sme spomínali vyššie, podľa Kallisa bol nástup fašizmu spojený so snahou existujúcich elít o novú formu autoritarianizmu, ktorú nazýva „populistickým anti-socialistickým modelom autoritárstva založenom na pro-systémovej logike posilňovania existujúcich politických a sociálnych domácich štruktúr.“⁵² Čo spôsobilo zmenu k režimu fašistickému bolo *prevládnutie fašistického komponentu nad tým konzervatívnym*, a to je zároveň rozlišovacím znakom voči konvenčnému autoritarianizmu - schopnosť realizovať fašistickú ideológiu a zradikalizovať politické spektrum. Pre zhodnotenie toho, či sa podarilo fašistickému komponentu prevládnúť nad tým konzervatívnym, používa Kallis 4 kritériá:

1. *Ideológia víťaza*, resp. či bola viac konzervatívna alebo radikálna. V prípade koalícií sledoval, ktorá bola obecnne dominantnejšia. V prípade Nemecka a Talianska prevládla radikálna verzia komponentu nad umiernenou, keďže ako Hitlerovi, tak aj Mussolinimu sa podarilo napriek spočiatku koaličnému vládnutiu zbaviť sa kohabitácie s konzervatívnymi prvkami.
2. *Domáca konsolidácia* komponentu, ktorou má autor na mysli kontrolu nad štátnym aparátom a rozhodovacím procesom, čo vo výsledku znamená vyššiu kontrolu nad politickými výstupmi a možnosť uviesť ideológiu do praxe. Zhodnocoval druh a stupeň konsolidácie, ako aj rýchlosť konsolidovania. V prípade Nemecka išlo po zbavení sa konzervatívnych elementov (prezidenta a pod) v roku 1934 o všeobšiahlu a veľmi rýchlu konsolidáciu antagonistickú k stávajúcim inštitúciami, a je teda ideálnym prípadom. V Taliansku síce vidíme dynamickú konsolidáciu, avšak oscilujúcu medzi antagonizmom a kooptáciou, keďže počas celého trvania režimu sa Mussolinimu nepodarilo zbaviť kráľa a vplyvnej cirkvi. V prípade Nemecka a do veľkej miery aj Talianska sa podarilo fašistický komponent konsolidovať.

⁵¹ PAXTON, Robert: *Five Stages of Fascism*, 1998, s. 15- 19

⁵² KALLIS, Aristotle A.: *The „Regime Model“ of Fascism: A Typology*, 2000, s. 79

3. Tvorba politiky, ktorá znamená *napĺňanie (ideologických) cieľov*. Hovorí o priamej úmERE medzi konsolidáciou a schopnosťou reálne vykonávať moc, pričom ale aj pri dostatočnej konsolidácii môže byť táto schopnosť obmedzená tým, čo ešte dokáže verejnosť akceptovať, alebo kapacitou armády a ekonomiky. Nemecku a Taliansku sa podarilo presadzovať radikálnu politiku.
4. Rozsah a časový *rozmer ambícií*, teda ašpirácia na veľké a dlhodobé zmeny súvisí s otázkou, či hovoríme v prípade danej krajiny iba o domácej regenerácii, alebo má aj expanzívne ciele a chce „regenerovať“ aj v zahraničí. V prípade Nemecka a Talianska je jasná expanzívna ambícia, aj keď v prípade Talianska do menšej miery (čo sa týka územia a rozsahu zmien, ktoré chceli uskutočniť).⁵³

Ak má teda daný režim radikálnu ideológiu, podarilo sa mu konsolidovať moc a na základe toho aj presadzovať radikálne ciele, ktoré sú ideálne veľkých rozmerov, môžeme hovoriť o nadradenosti fašistického komponentu nad tým konzervatívnym, a teda aj *o existencii fašistického režimu oproti klasickému autoritarianizmu* (aj keď ich vzťah je pomerne fluidný a ťažko rozlíšiteľný). Všetky podmienky sú do dostatočne veľkej miery splnené ako Hitlerovým, tak Mussoliniho režimom, čo potvrdzuje výber týchto príkladov ako našich definičných prototypov fašizmu-režimu. Ostatné európske režimy⁵⁴, na ktoré Kallis tieto kritériá aplikoval, nespĺňali podmienky pre fašistický režim, podobne ako ich nenapĺňala aj Slovenská republika. Kallis tvorením týchto kritérií vytvoril svojím spôsobom ideálny typ fašizmu-režimu, ktorý by sa dal zhrnúť do znakov: „*radikálna anti-systémová ideológia, všeobímajúca antagonistická konsolidácia, radikálna tvorba politiky, determinovanosť expandovať*“⁵⁵. Odmieťa však videnie svojej teórie ako zoznamu znakov, podľa ktorých sa má posudzovať, či bol alebo nebol režim fašistický. Vidí ho iba ako „*opis výsledku tendencie k rastúcej reorganizácii štýlu a obsahu autoritárskeho modelu*“⁵⁶. Túto Kallisovu teóriu boja konzervatívneho a fašistického komponentu aplikujeme na realitu Slovenskej republiky v 4.kapitole, po tom, čo si priblížime historický vývoj.

⁵³ KALLIS, Aristotle A.: The „Regime Model“ of Fascism: A Typology, 2000, s. 77-99

⁵⁴ Španielsko, Portugalsko, Grécko, Rakúsko, Maďarsko a Rumunsko v určitých obdobiach

⁵⁵ Orig.: „*radical anti-system ideology, all-embracing antagonistic consolidation, radical policy making, crusading spirit*“; In: Tamže, s. 99

⁵⁶ Orig.: „*description of the end-result of a tendency towards the gradual re-organization of the authoritarian model's style and content*“ In: Tamže, s. 99

2.3 Pokus o vymedzenie fašizmu

Existuje veľmi široká škála typov definícií a rôznych prístupov ku klasifikovaniu fašizmu, dokonca aj názor že fašizmus ako typ (*generic fascism*) neexistuje kvôli prílišnej variabilite, odlišnosti, jednotlivých režimov, čo znemožňuje ich konceptuálne spojenie do jednej triedy.⁵⁷ Okrem spomínaného problému režimov, ktoré si prepožičiavali externé znaky fašizmu, avšak mali bližšie ku klasickému autoritarizmu, a problému rozdielu medzi doktrínou a praxou fašizmu, je ďalším sťažovateľom vymedzenia veľká rozdielnosť podôb toho, čo za fašizmus môžeme považovať, a teda aj veľké natiiahnutie konceptu.

2.3.1 Fašizmus ako druh – *generic fascism*

Pokusy o definíciu fašizmu na základe Kallisa⁵⁸ môžeme zjednodušiť do dvoch stratégií, prvou je vytvorenie fašistického minima, a druhou maxima, resp. ideálneho typu. Prvá stratégia sa snaží nájsť dostatočné definičné minimum, teda odreže všetko ostatné, individuálne pre prípady, a zostať by malo jadro fašizmu, ktoré ho oddelí od konceptov ako nacionalizmus, populizmus či autoritarizmus. Snahu o minimálnu definíciu vidíme napr. u Griffina (palingenetická forma populistického ultranacionalizmu) a Rogera Eatwella⁵⁹ (tvorba nového človeka, tvorba holistického národa a snaha o tretiu cestu). Definičné maximum, alebo výčet jednotlivých vlastností fašizmu je stratégia užitá napr. Paynom⁶⁰, ktorou sa snaží vytvoriť ideálny typ, ku ktorému potenciálne smerujú jednotlivé prípady, ale žiaden ho nikdy nedosiahol.

Ani samotní reprezentanti fašizmu, teda Hitler a Mussolini, nemali ujasnený vzťah medzi sebou – teda či sami svoje režimy vnímali ako „jeden druh“.⁶¹ Uvedomovali si vlastnú „podobnosť v odlišnosti“ vo vzťahu k do vtedy existujúcim politickým uskúpeniam, avšak aj odlišnosti medzi sebou – nie len ideologické, ale aj vo vnútornom fungovaní, vzťahu k náboženstvu/cirkvi či zahraničnej politike. V tejto práci považujeme fašizmus za osobitný typ režimu. Na základe predchádzajúcich kapitol, teda analýzy ideológie a reálneho fungovania fašizmov, sa pokúsime vymedziť fašizmus voči iným druhom diktatúr.

⁵⁷ Napr. ALLARDYCE, G.: *What Fascism Is Not: Thoughts on the Definition of a Concept*, 1979, s.367-388

⁵⁸ KALLIS, Aristotle A.: *To Expand or not to Expand?*, 2003, s. 237

⁵⁹ EATWELL, Roger: *The Nature of Generic Fascism*, 2014, s.69

⁶⁰ PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914-45*, 1995

⁶¹ PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914-45*, 1995, s. 464

2.3.2 Medzi fašizmom a totalitarizmom

Pomerne rozšírenou klasifikáciou nemeckého národného socializmu bol koncept totalitarizmu, ten však zahŕňal aj sovietsky komunizmus, a paradoxne vyňal taliansky fašizmus. Totalitarizmus podľahol veľkému spolitizovaniu, zvlášť pre jeho používanie na politické zdiskreditovanie nepriateľa USA z druhej svetovej vojny, podobne ako bol fašizmus používaný voči nepriateľom ZSSR. Populárny bol hlavne v 50-tych rokoch, s vydaním diela Friedricha a Brzezińskiego⁶², a Hannah Arendtovej⁶³. Veľa teoretikov totalitarizmu ho vníma ako moderný fenomén, v zmysle že nebol možný pred zmenami z 19. storočia, a používanie pojmu totalitný režim obhajujú jeho kvalitatívnou odlišnosťou od akýchkoľvek do vtedy existujúcich foriem diktatúr či absolutizmov, a podobnosťou Stalinovho a Hitlerovho režimu napriek ich ideologickej odlišnosti: „...*mali spoločného nepriateľa, liberálnu demokraciu s jej úctou k občianskym právam, súkromnému majetku a mieru. Obedva totalitné režimy považovali ľudské bytosti za surovinu, ktorú možno obetovať v záujme vybudovania nového spoločenského poriadku a vytvorenia „nového človeka“.* ... *Jedni aj druhí pohrdali pacifizmom...*“⁶⁴ Podobnosť je teda videná do veľkej miery aj v deštruktívnosti oboch režimov. Ernst Nolte tiež približuje Stalina a Hitlera, keď fašizmus označí za „*antimarxizmus, ktorý usiluje o zničenie protivníka prostredníctvom vytvorenia radikálne protikladnej a predsa blízkej ideológie, a prostredníctvom použitia takmer identických a napriek tomu charakteristicky pretvorených metód, stále však v neprelomiteľnom rámci národného sebaopotvrdenia a autonómie.*“⁶⁵

Ďalším argumentom zástancov totalitarizmu bola snaha Hitlera aj Stalina o úplnú kontrolu nad všetkými dôležitými národnými inštitúciami, ekonomikou, armádou, súdnictvom, cirkvou a kultúrou. Nedá sa povedať, že by sa to akémukoľvek režimu podarilo, a k spochybneniu konceptu “totálnej kontroly” obecne prispeli autori ako Gordon Skillling či Sheila Fitzpatrick.

Pokiaľ ho definujeme precízne ako „*system štátu, ktorý sa snaží vykonávať priamu kontrolu nad všetkými dôležitými aspektmi všetkých kľúčových národných inštitúcií, od ekonomiky a armády po súdny systém, cirkvi a kultúru*“⁶⁶, mohli by sme ho aspoň v prípade

⁶² FRIEDRICH, Carl J., BRZEZIŃSKI, Zbigniew: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, 1956

⁵⁴ ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*, 1966

⁶⁴ PIPES, Richard: *Komunizmus: Dejiny intelektuálneho a politického hnutia*, 2007, s.93-94

⁶⁵ NOLTE, Ernst: *Fašizmus ve své epoše*, 1999, s. 56

⁶⁶ PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914-45*, 1995, s. 206

Hitlerovho Nemecka použiť (maximálne) na analýzu fungovania režimu, keby Hitler vyhral vojnu, a keby mal cieľ k nemu smerovať. Bola by však potrebná inštitucionálna revolúcia, kedy by v Nemecku prestal fungovať tzv. duálny štát (Hitler si ponechal byrokratický systém, a teda nemohol v takej situácii naozaj mať štát pod kontrolou⁶⁷). V tomto zmysle iba komunistický režim môže dosiahnuť totalitarizmus, keďže môže byť dostatočne centralizovaný a byrokratizovaný.⁶⁸ Koncept totalitarizmu je teda pre štúdium fašizmu tak, ako sme ho vymedzili, dosť neužitočný.

1.3.3 Medzi fašizmom a autoritarianizmom

Jeden z najzložitejších vzťahov je práve medzi týmito dvoma konceptmi. Najviac charakteristickým je spôsob získania moci, a vzhľadom na to jej následný výkon. Ako sme už spomínali v kapitolách venovaných výkonu a nástupu k moci, pre fašizmus je špecifické prizvanie stávajúcimi elitami, ktoré chcú experimentovať s novým druhom autoritarianizmu, s ktorými sa ale musí následne fašistický režim vysporiadať po prevzatí moci. V režime teda ostávajú zvyšky starého systému, čím sa vytvorí tzv. Duálny štát.

Juan Linz vytvoril svoju zatiaľ neprekonanú teóriu autoritarianizmu na vzore Francovho Španielska, aj keď v kontraste s totalitarizmom, ktorý spájal s Nemeckom. Za znaky autoritarianizmu považoval limitovaný, nezodpovedný, politický pluralizmus, skôr mentality než rozpracovanú ideológiu, ktorá by viedla politické rozhodnutia, chýbajúcu mobilizáciu (okrem niektorých etáp vývoja režimu) a malú skupinu ľudí na čele s vodcom, ktorí vykonávajú moc v zle definovaných ale predvídateľných hraniciach.⁶⁹

Na vzťah autoritarianizmu a fašizmu sa dá potom pozrieť optikou boja konzervatívneho a fašistického komponentu, ako ho videl Kallis⁷⁰. V tomto zmysle je teda daný režim nejakým druhom autoritarianizmu, kým v ňom dostatočne neprevládne fašistický komponent (teda jednoduchá dychotómia fašizmus – autoritarianizmus). Problémom však je určiť kedy k tomu už došlo – keďže fašizmy samotné sa dostali k moci v prostredí experimentu klasických elít s novou formou autoritarianizmu, a teda s ich pomocou a ponechaním istých starých inštitúcií. Pokiaľ by sme fašizmus voči autoritarianizmu vymedzili pomerne rigidne a za nutnú podmienku označili „totalitarizmus“, teda úplne ovládnutie všetkých dôležitých štátnych inštitúcií by znamenalo

⁶⁷ Tamže, s. 180-181

⁶⁸ Tamže, s. 206

⁶⁹ LINZ, Juan: *Totalitarian and Authoritarian Regimes: With a major new introduction*, 2000, s. 159

⁷⁰ Časť 1.2.2

fašizmus, oddelenie by bolo jednoduché, avšak fašizmom by sme nemohli označiť žiaden do teraz existujúci režim, a aj celý koncept fašizmu by nebol užitočný (mohli by sme miesto neho rovno používať koncept totalitarizmu ako ideálny typ). Rozlišovacím znakom by teda ostala iba *otázka miery radikalizácie* politických výstupov a foriem ich tvorby, radikalizácia ideológie (ktorá sa však veľmi líši od prípadu k prípadu), a dostatočné uchopenie moci fašistickým prvkom, ktoré tieto výstupy umožňuje.

Ďalším problémom je potom pomenovanie režimov, ktoré by podľa tejto logiky mali byť označené ako iba autoritárske, keďže nespĺňajú dostatočnú radikalizáciu, avšak boli zavedené pod vplyvom fašizmu, či už priamym a vojenským, alebo z dobrovoľnej inšpirácie. Tieto režimy do istej miery vykazujú fašistické prvky, avšak miera konsolidácie moci fašistického komponentu nie je dostatočná, aby sme ich označili za fašistické režimy. Tieto režimy budeme považovať za parafašizmy. Problému typologizovania týchto diktatúr s prvkami fašizmu sa budeme venovať v ďalšej (tretej) kapitole.

3 Para-fašizmus

V tejto časti si dovoľíme hlbšie prebrať režimy, ktoré sa považujú za neúplné fašizmy, a na ich pomenovanie sa zväčša u politológov používa pojem para-fašizmus, avšak stretáme sa aj s názvami ako „pseudo-fašizmus“, „proto-fašizmus“, či „semi-fašizmus“. Tieto predpony majú vyjadrovať, že kvalitatívne nedosahujú level fašizmu, ale snažia sa prebrať jeho externé prvky, čím sa stávajú hybridmi medzi fašizmom a autoritarianizmom.

3.1 Fašizácia

Aristotle Kallis⁷¹ vysvetľuje proces preberania selektívnych prvkov zo „vzorovej krajiny“ Talianska ako prvého fašizmu ako proces „fašizácie“. Elity v daných krajinách teda miesto toho, aby prebrali celú fašistickú agendu s jej revolučnou dynamikou, a tým ustanovili režim fašistický v jeho plnej forme, režim iba „fašizovali“. Opisuje aj špecifické podmienky, ktoré určovali následnú dynamiku, stabilitu a vyhliadky tohto „fašistického experimentu“. Medzi nimi aj to, či sa fašizácia udiala zhora, a teda iba konzervatívne elity prebrali fašistické znaky, alebo tam existovalo fašistické hnutie, ktoré kooptovali. Ďalším faktorom je, či tieto znaky elity preberali dobrovoľne, alebo k tomu boli donútení okolnosťami, a do akej miery. Takisto je dôležitá súdržnosť elít a samotného fašistického komponentu, či bol zjednotený a dogmatický a podobne. V základe je teda pre kategorizáciu prípadov fašizácie dôležité, či sa elita zhodovala na výhodách preberania fašistických znakov, či bola schopná opozičný komponent kontrolovať, a či samotné hnutie bolo dosť silné a malo vôľu aktívne participovať na preberaní týchto znakov.⁷²

Na základe týchto podmienok následne vytvára štyri kategórie spôsobov fašizácie:

1. Kooptácia fašistických vodcov, ktorá sa udiala napr. v Nemecku a Taliansku, ale aj v Rumunsku v čase Antonescu (1939-40), je charakteristická pripustením fašistických lídrov k moci s vyhliadkou, že to bude záležitosť dočasná, a odstráni sa z komponentu prvok hnutia, takže dôjde k fúzii klasického autoritarianizmu so špecifickými fašistickými znakmi.
2. Dlhodobá politická aliancia konzervatívneho a fašistického komponentu, avšak s akceptáciou faktu zo strany fašistických lídrov, že moc bude v rukách

⁷¹ KALLIS, Aristotle A.: „Fascism“, „Para-fascism“ and „Fascistization“, 2003, s. 219-245

⁷² Tamže, s. 221

- konzervatívco. Fungovanie toho druhu fašizácie bolo teda závislé na ochote fašistického komponentu spolupracovať, a vzdať sa radikálnych cieľov. Kallis tu uvádza ako vzorový príklad Francov režim v Španielsku.
3. Kooptácia menej radikálneho fašistického komponentu, ako odpoveď na hrozbu toho radikálnejšieho. Je to teda spôsob fašizácie, kedy je záujem udržať stávajúci systém, avšak s ochotou prijímania niektorých fašistických znakov, aby sa predišlo ešte radikálnejším zmenám. Príkladom je Rakúsko, ale aj Slovenský štát, čomu sa ešte budeme venovať.
 4. Prijímanie fašistických komodít zhora, teda priamo tradičnými držiteľmi moci ako monarchia či armáda. V tomto prípade nemusí existovať silný fašistický komponent vnútri režimu. Je to teda fašizácia buď preventívna, a spojená s potlačením fašistického hnutia (Salazar voči Syndikalistom), alebo bez jeho prítomnosti v systéme (Grécko).⁷³

Kým v prvom prípade došlo k naplneniu obáv elít, a fašistickému komponentu sa podarilo prebrať moc, v ostatných sa podarilo konzervatívnym elitám moc udržať pravdepodobne práve vďaka preberaniu znakov nepriateľa, a to v reakcii na krízu legitimity systému. To však nemení nič na tom, že počiatočný bod “úspešného fašizmu” bol do veľkej miery rovnaký, ako u tých neúspešných, a bol spojený so zdieľaním moci aj v prípadoch Nemecka a Talianska. Preto Kallis hovorí, že ani režimy Talianska a Nemecka sa nemali stať fašistickými v zmysle ich rétorických ideových cieľov, ktoré mierili čo sa týka rozsahu zmien podstatne vyššie. Koncept fašizácie nám teda vysvetľuje dynamiku zmeny od autoritarianizmu, smerom k parafašizmu, a prípadnému úplnému fašizmu.

Pokiaľ sa na proces fašizácie pozrieme optikou tohto rovnakého “starting pointu”, je dôležité vysvetliť, prečo v niektorých krajinách fašizácia dokázala byť pod kontrolou elít, a prežiť signifikantne dlhšiu časovú periódu, a prečo naopak v niektorých vyústila ku systémovej kríze a prebratiu moci fašizmom, čo koniec koncov nemalo až také dlhé trvanie. Vysvetľovacích faktorov je tu viacero, a väčšinu sme už spomenuli. Záležalo na jednote a sile konzervatívnych elít a fašistického hnutia – pokiaľ bolo hnutie roztrieštené, bolo pre elitu podstatne jednoduchšie ich utlačiť, či kooptovať umiernenejšiu časť, o to ľahšie keď silné hnutie v danom prípade

⁷³ Tamže, s. 235-236

absentovalo. Pokiaľ však elita jednotná nebola, bol nutný “externý zdroj legitimacy”, a pre fašistické hnutie bolo naopak jednoduchšie konzervatívne elity odstaviť.

Vidíme teda, že jednotlivé elity museli operovať v pomerne odlišných podmienkach, a teda aj motív prijímania fašistických prvkov sa líšil. Kým niektoré elity neboli nutne ohrozené silným fašistickým hnutím, a “*fašizovali dobrovoľne*” s cieľom posilnenia autoritárskeho systému, a teda bez nejakej majoritnej zmeny v samotnom politickom systéme (napr. už spomínané Grécko či Poľsko), niektorí konzervatívci boli *okolnosťami prinútení* tieto znaky preberať, pokiaľ sa nechceli vzdať moci. Do druhej kategórie patrí okrem Slovenskej republiky aj Portugalsko a hrozba radikálnych syndikalistov, či Rumunsko a hrozba Železnej stráže. Posledným druhom motívu prijatia fašizácie bola “*posledná možnosť*”, kedy kooperácia s radikálnymi fašistami bola sama tým menším zlom oproti vážnejšej hrozbe (z ľava). Títo fašisti sa však často javili pragmatickejšie než v skutočnosti boli pred prevzatím moci, preto elity predpokladali, že ich zvládnu udržať na úrovni iba zdroja charismatickej autority a legitimacy stávajúceho autoritárskeho režimu.⁷⁴ Kallis ako príklady “last resort fascisation” uvádza práve Nemecko a Taliansko.

Z vypísaných podmienok teda nie je ťažké dedukovať, ktoré fašizované režimy boli najstabilnejšie – pokiaľ pomerne jednotné konzervatívne elity samé, bez serióznej hrozby, *dobrovoľne* preberali znaky fašizmu, boli schopné najdlhšie udržať režim pod kontrolou. Naopak najmenej stabilné sú tie, ktoré sa uchýlili k spolupráci s fašistami bez stabilnej sociálnej podpory, čoho mali byť práve fašisti riešením – pripustiť fašistický komponent k moci bola ich *posledná šanca*, a pristúpili k nej napriek vedomiu možného rizika. V prípade *preventívnej fašizácie*, ktorá zabráňovala prístupu najradikálnejšieho fašizmu, sa síce väčšinou podarilo túto hrozbu kontaminovať, avšak pokiaľ bolo radikálne hnutie naozaj silné, výrazne podporované zvonku, alebo bola ohrozená jednota elít, tak sa darilo fašistom ukrajsť z moci na úkor konzervatívov.

Z Kallisovej teórie fašizácie vidíme, že oddelenie fašistických režimov (nie hnutí) od para-fašistických je pomerne komplikované. Pokiaľ prijmem pohľad ich približne rovnakého východzieho bodu, a teda že účelom nikdy nebolo zavádzanie fašizmu, ale iba jeho využitie na posilnenie existujúceho autoritarianizmu, ktoré sa v niektorých prípadoch (Nemecka a Talianska) nepodarilo zvládnuť, skúsime sa na nich pozrieť ako na rovnaký druh režimu v kontexte medzivojnovvej Európy a následných rokov.

⁷⁴ Tamže, s. 240-241

3.2 Parafašizmus Rogera Griffina

Čo začalo ako pomenovanie neúplných fašizmov, ktoré sa nedali skúmať ani analytickými nástrojmi fašizmu ani authoritarianizmu u Rogera Griffina, a teda nezapadali do jeho konceptu generic fascism, sa v posledných rokoch dostáva do centra výskumu fašistických teoretikov, ako je on sám, viackrát citovaný Aristotle Kallis, či Antonio Costa Pinto. Teoretici si uvedomujú dôležitosť konceptuálnej kategórie parafašizmu, ktorej reálne prípady ovládli Európu v reakcii na úspech Mussoliniho, a neskôr Hitlera. V ich spoločnom diele z roku 2014 sa chopili vysvetlenia tejto kategórie, ktorá bola doteraz skôr problémom než riešením pri vysvetľovaní európskych diktatúr vznikajúcich vo veľkom počte v období pred druhou svetovou vojnou.

Roger Griffin v svojom úvode k tejto knihe hovorí o možnosti využitia konceptu parafašizmu na prípadný výskum potenciálnych fašizmov, ktoré vznikli v Latinskej Amerike, Číne či Japonsku, respektíve o tom, či by zdieľali podobný základ. Podľa neho parafašizmus vznikol v Európe ako odpoveď na krízu liberálneho systému po prvej svetovej vojne, teda špecifickom čase a priestore, avšak podobné podmienky nemuseli byť nutne iba v Európe, ale aj v ne-európskych spoločnostiach pod vplyvom globálnej modernizácie. Parafašizmus bol snahou o syntézu tradície s „fašizmom zhora“, ako riešenie pre kombináciu problémov doby - následky prvej svetovej vojny a Bolševizmu na legitimitu demokratického/kapitalistického zriadenia ako zriadenia budúcnosti, čo bolo problémom globálnym. To všetko pod vplyvom úspešného Mussoliniho, a neskôr ešte radikálnejšieho Hitlera, ktorý do rovnice pridal viac násilia a expanzionizmu s cieľom pozdvihnúť národnú hrdosť.⁷⁵ Parafašizmy Griffin vníma ako *„experimenty v tvorbe novej formy moderného štátu vhodnej pre národ, v ktorom vznikajú. Inými slovami sú výrazom snahy o alternatívnu modernitu, o štát, ktorý by bol schopný ujať sa sociálnych, ekonomických, politických, ideologických a spirituálnych problémov, ktoré spôsobila modernizácia, vo forme, ktorá zabráni anarchii a anómii liberalizmu, kolektivizácii a zničení tradícii Sovietskeho Ruska, a revolučnému totalitarizmu Fašizmu a Nacizmu. V tejto perspektíve sa parafašizmus presúva z periférie do centra medzivojnovnej politickej histórie, predstavujúc nie iba zriadenú, mimetickú formu fašizmu, ale druh režimu o sebe, nie len že viac početný vo svojich permutáciách ako „ten pravý“ v Taliansku a Nemecku, ale, keď vezmeme do úvahy Estado Novo*

⁷⁵ GRIFFIN, R.: Foreword: Il ventennio parafascista? The Past and Future of a Neologism in Comparative Fascist Studies, 2014, s. xiii-xiv

a Francovo Španielsko, aj schopný prežiť kataklizmy druhej svetovej vojny, a vykazujúci podstatne väčšiu časovú zotrvačnosť než Fašizmus a Nacizmus.“⁷⁶ Ako vidíme, parafašizmy boli z pohľadu Griffina nie len reakciou na úpadok liberalizmu a strach z komunizmu, ale aj na strach z Fašizmu a Nacizmu, ktoré z logiky veci nemali záujem zavádzať.

3.3 Kallis a dynamika hybridizácie

Podľa Kallisa slovo parafašizmus indikuje úspešný „odchod“ (*departure*) od demokracie, liberalizmu a socializmu smerom k novej forme autoritarizmu, ako aj svoj hlavný „zdroj inšpirácie“ (*source of inspiration*) a nedosiahnutý „cieľ“ (*destination*), teda fašizmus.⁷⁷ Spomínaný „departure“ u Kallisa je vysvetľovaný podobne ako u Griffina, ako následok poklesu legitimity liberalizmu, a je výrazne posilnený po Mussoliniho prevzatí moci a ustanovení režimu,⁷⁸ a následne tiež po vymenovaní Hitlera kancelárom. Kallis hovorí o troch vlnách⁷⁹ „odchodu“ smerom k novému druhu autoritarizmu, ktorý neznamenal návrat späť ku konvenčnému autoritarizmu, ale novú politickú dynamiku spojenú s masovou mobilizáciou, exkluzívnym nacionalizmom a násilným utlačovaním nepriateľov. Tieto režimy ale neboli ovplyvnené iba Nemeckom a Talianskom. Podľa Kallisa⁸⁰ fungovali skôr ako spleť vplyvov, pričom každý „vodca“ preberal znaky od iných „vodcov“, znova selektívne, a podľa toho, čo sa hodilo do národného kontextu. Tiso sa napríklad inšpiroval skôr rakúskou ústavou než nemeckou, a korporativizmus preberal zase z Talianska, a španielski Karlisti videli vzor skôr v Pilsudskom a Salazarovi než v Hitlerovi alebo Mussolinim. Táto hybridizačná dynamika mala ešte ďalší rozmer – na jednej strane sa okolitými režimami inšpirovali konzervatívni vládcovia, ktorí svoje režimy fašizovali, na druhej aj samotné radikálne hnutia. Ich vysvetľovanie udalostí, ktoré sa diali, boli takisto od seba odlišné. Radikálne hnutia očakávali v tej dobe pád konzervatívnych síl (ako aj liberálnych a komunistických) a zlom s minulosťou. Konzervatívne

⁷⁶ Tamže, str.xv

⁷⁷ KALLIS, Aristotle A.: The “Fascist Effect”: On the Dynamics of Political Hybridization in Inter-War Europe, 2014, s. 17

⁷⁸ Viď viac v kapitole 1.1.1 o Mussoliniho ako inšpirácii

⁷⁹ Prvá vlna, v 20.rokoch, ktorej zdrojom bol Mussolini, a z ktorej vyšli Hitler, Salazar, Metaxas aj Pilsudski, napriek tomu že bola pomerne „slabou vlnou“ prelomila prvotné tabu. V druhej vlne, v rokoch 1933-34, boli režimy menené už aj pod vplyvom Hitlera, a to v Rakúsku, Estónsku, Lotyšsku a Bulharsku. Tretia vlna trvala medzi rokmi 1936 a 1939, a v podstate zmietla všetky ostatné demokracie strednej, južnej a východnej Európy.

⁸⁰ KALLIS, Aristotle A.: The “Fascist Effect”, 2014, s. 13-28

elity naopak vo fašizme videli nový vzor usporiadania sa s nízkou popularitou a ľavicou, teda spôsob upevnenia vlastnej moci.⁸¹

Na hybridizačnú dynamiku sa teda nesmieme pozerat' klasickým okom iba šírenia fašistickej ideológie, aj keď je s tým samozrejme spojená. Kľúčovým faktorom tejto dynamiky bola zmena celého politického kontextu v zmysle „širšieho post-liberálneho radikálneho odklonu“, ktorý búral tabu a spôsobil vnímanie predtým nemysliteľného ako legitímneho. To by sa samotnej ideológii nepodarilo, keďže pokiaľ by fašistické hnutia (Nemecka a Talianska) spočiatku aspoň navonok nevystupovali umiernenejšie, a následne neupustili od častí svojich revolučných ideológii, pravdepodobne by nedošlo k tak úspešnému „departure“. Teda práve nasledovanie ideológie, a umiernenie radikalizmu, umožnila šírenie tohto odklonu.

3.4 Lingvistický pohľad

Názov para-fašizmus je u dnešných autorov už pomerne zaužívaný. Predpona “para-” značí odvodenosť od nasledujúceho slova, ale zároveň aj obmenu jeho významu – jeho prekrútenie a alternáciu. V tomto zmysle používanie označení ako “proto-fašizmus” – čo by znamenalo pred-fašizmus, respektíve prvý, pôvodný fašizmus, alebo “semi-fašizmus”, ktorý by konotoval fašizmus polovičatý, nie je úplne vhodné. Tieto pojmy nie sú síce nutne mimo významu, ktorý by sme mohli týmto fašizovaným režimom prikladať, ale, za prvé názov “para-fašizmus” už je zaužívaný aspoň vo vedeckej obci, čo je pomerne veľká výhoda, a za druhé referuje na prekrútenie významu fašizmu, ako svojho pôvodného zdroja.

Keďže, ako sme spomínali, môžeme vnímať fašizmus a parafašizmus ako vychádzajúci z tých istých podmienok doby odklonu od tradičného autoritarizmu, ktorý bol prevedený samotnými tradičnými elitami, musíme sa na nich pozerat' ako obraz tej istej doby. Para-fašizmus je nová forma diktatúry, teda nie klasický autoritarizmus – je mobilizujúca a špecifická svojimi vnútornými tenziami, so špecifickým nástupom k moci a výkonom moci. Na druhej strane ale vzhľadom na revolučnosť zmien v Taliansku a hlavne Nemecku tiež nemôžeme tieto dva režimy umiestniť do jednej kategórie so Slovenským štátom či Francúzskom, keďže výsledná vláda vo fašizme nakoniec bola radikálna, a podarilo sa jej odstaviť tradičné elity minimálne na druhú koľaj. Fašizmy tiež redefinovali obecné politické očakávania v Európe, tým,

⁸¹ KALLIS, Aristotle A.: The “Fascist Effect”, 2014, s. 25

ako veľké a radikálne ciele mali, a boli jedinými režimami, ktorým sa to podarilo.⁸² V parafašizme naopak vládli klasické elity, ale novým spôsobom, a to z rôznych dôvodov (prinútení okolnosťami či dobrovolne), ponechali si viac klasických zdrojov autority, zvyškov z minulého režimu, a takisto neboli režimami, ktoré prelomujú tabu a podobne.

Prečo teda nepoužiť koncept “radikálnej autoritárskej pravice” Stanleyho Payna? Z čisto lingvistického hľadiska je to trochu dlhé, a nemá to potenciál na zapamätanie. Navyše neodkazuje názvom na obdobie či fenomén, s ktorým je spojená. Taliansky fašizmus, a aj ten nemecký, mali kľúčový vplyv na podobu týchto režimov, nie len ako ich ideové zdroje, či lámače tabu, ale mali na nich aj priamo vplyv v zmysle priamych zásahov do podôb štátov, ako bola Slovenská republika.

Navrhujeme teda ponechanie pojmu parafašizmus, avšak je potrebné opustiť predstavu parafašizmu ako iba neúplného fašizmu, keďže ani samotné konzervatívne elity, ktoré v týchto štátoch ostali pri moci, nemali snahu fašizmus ako celok, aj s jeho ideológiou, zavádzať, takže je neoprávnené na ne pozerat’ ako na “failed fascisms”.

V poslednej kapitole, ktorá je praktickou časťou, si vysvetlíme priebeh režimu Slovenského štátu, jeho vnútorné tenzie, vzťah s Nemeckom, jednotlivé mocenské centrá a podobne. Na základe toho budeme schopní aplikovať teórie Linza⁸², Kallisa či Paxtona, a zaradiť Slovensko v rámci ich typológii.

⁸² PINTO, A. C., KALLIS, A. A. (ed): *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*, 2014, s. 14

4 Slovenská republika fašizmom?

Na začiatok je dôležité približne vymedziť časové obdobie, ktoré budeme skúmať. Oficiálne sa SR oddelila a vytvorila samostatný štát 14. marca 1939, aj keď mu predchádzala autonómia Slovenskej krajiny už od 22. novembra 1938. Vtedy už bolo oficiálne potvrdené aj exkluzívne postavenie HSĽS – Strany národnej jednoty. Za výskumné obdobie si určíme teda začiatok Slovenskej autonómie, november 1938, keďže znaky politického systému SR boli zreteľné už v tomto čase.⁸³ Oficiálny koniec SR sa datuje na apríl 1945, čo ponecháme ako koniec skúmaného obdobia.

4.1 Konzervatívny a fašistický komponent v SR

Ako sme spomínali v teoretickej časti tejto práce, kľúčovým bodom oddelenia fašizmu od parafašizmu je prevládnutie fašistického komponentu nad tým konzervatívnym do dostatočnej miery, aby sme mohli režim označiť za fašistický. Aby sme mohli zaradiť Slovenský štát v rámci týchto kategórií, potrebujeme si upresniť skupinovú rozloženie slovenských aktérov.

Jediným relevantným politickým subjektom vo vymedzenom období bola *Hlinkova slovenská ľudová strana* (HSĽS), a teda komponenty musia byť vybrané z jej častí. Po smrti Andreja Hlinku v auguste 1938 došlo k tomu že „*rivalné frakcie manévrovali v boji o určenie jeho nasledovníka*“⁸⁴ a boj trval počas celej existencie republiky, a aj pred jej vznikom.⁸⁵ Strana samotná teda bola pomerne rozštiepená počas celého obdobia existencie štátu. Vnútri strany existovalo viacero frakcií, ktoré zjedušene rozdelíme na konzervatívne a radikálne krídlo, avšak za tretie krídlo môžeme považovať čechoslovákov, ktorí ostali v strane kvôli svojej odbornosti, ale často napr. pomáhali Židom. Mimo strany ešte existovali ďalšie centrá moci ako cirkev, armáda a nemecká menšina, aj keď z nadhľadu vieme čechoslovákov, cirkev a armádu priradiť skôr ku konzervatívnemu krídlu, nie vďaka ideovej blízkosti ale vďaka odporu k Nemecku a radikálom obecne. Nemecká menšina, ich orgány na Slovensku, ako aj Hitler, boli zase na strane radikálov.

4.1.1 Konzervatívci

Na čele konzervatívneho (klerikálneho) krídla bol Jozef Tiso a okruh dôverníkov. Toto krídlo, na ktoré budeme odteraz referovať ako na „konzervatívco“, tvorili reprezentanti cirkvi

⁸³ KOPEČEK, Lubomír: *Demokracie, Diktatury a Politické stranictví na Slovensku*, 2006, s. 78

⁸⁴ FELAK, James R.: „*At the Price of the Republic*“, 1994, s.178

⁸⁵ JELINEK, Yeshayahu: *The Slovak Right: Conservative or Radical? A Reappraisal*, 1977, s. 29

a katolícki laici. Aj keď cirkev ako taká sa považuje za súčasť konzervatívcov (kňazi napr. držali dôležité posty v štruktúre strany), jednotlivé osoby v rámci cirkvi treba vidieť aj ako samostatne konajúce. Jednou z najvýraznejších skupín laikov boli učitelia, ale aj právnici a ľudia spojení s biznisom (vlastníci pozemkov a finančníci). Veľmi ťažili z kontroly vyvlastnených pozemkov a majetku Čechov a židov do takej miery, že (spoločne s duchovenstvom) vytvorili oligarchiu.

Podľa Jelínka boli základom konzervatívnej ideológie hlavne presadenie korporatívneho systému na základoch kresťanského solidarizmu a autoritárska vláda. Ako vzor vnímali Rakúsko medzi 1934 a 1938. Cieľom bol štát, kde by mala cirkev nadradené postavenie voči sekulárnemu životu.⁸⁶ Obecne bolo pre konzervatívne krídlo dôležité náboženstvo, a nemecký národný socializmus vnímali ako hrozbu. Tiso sa viackrát verejne vyjadroval, že Slovensko sa nemeckou cestou nemusí vydávať, a hovoril skôr o „ľudovom Slovensku“.⁸⁷

Ideí konzervatívneho krídla boli spísané dvorným ideológom Štefan Polakovičom, ktorý taktiež odmietol nemeckú koncepciu ako celok, a vybral si z nej iba niektoré tézy, ako sociálny či ekonomický program. Dôležitým bodom bolo jeho zdôrazňovanie vodcovského princípu, kedy za vodcu explicitne označil Tisa, a na teoretickej rovine mu presunul do rúk výkonnú moc. Konzervatívna koncepcia má teda aj teoreticky ukotvený vodcovský princíp, čo je jeden z kľúčových znakov fašistickej ideológie, podobne ako korporativizmus, ktorého koncept bol do veľkej miery prebratý z Talianska. Čo ale tomuto krídlu chýba, ako v teórii tak aj v praxi, je revolučnosť. Okrem malých zmien typu zrušenie Snemu sa Tiso vždy držal slovenskej, umiernenej a tradičnej cesty. Polakovič sa napríklad k „Židovskému problému“ veľmi nevyjadroval, venoval mu iba pár riadkov kde hovoril o nedostatočnej lojalite Židov a ich nezaujme o slovenskú samostatnosť.⁸⁸ Konzervatívne krídlo bolo pred samostatnosťou napríklad iba za autonómiu v rámci ČSR, a aj keď ich ideí sú autoritárske, vyjednávali s pražskou vládou.

Toto krídlo obecne obsahovali viac profesionálov, ktorí boli vplyvní počas ČSR, podobne ako veteránskych členov HSĽS, ktorí boli v strane a sedeli v parlamente počas ČSR, takže boli zvyknutí na tieto podmienky. Obecne teda toto krídlo či skupina nebola dostatočne revolučná ani v rétorike ani v svojich politických plánoch, a v rámci kontextu Slovenského štátu bola umiernenou a konzervatívnou silou. Radikálne rozhodnutia, ktoré prijímal Tiso a jeho okruh,

⁸⁶ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 51-56

⁸⁷ PEKÁR, Martin: *Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu*, 2014, s.137-152

⁸⁸ HRUBOŇ, Anton: *Slovenský národný socializmus v koncepciách Štefana Polakoviča a Stanislava Mečiara: Dva návrhy posalzburského smerovania prvej Slovenskej republiky*, 2013, s. 20-34

boli do veľkej miery výsledkom tlaku Nemecka (či už priamo alebo prostredníctvom radikálneho krídla HSĽS), a teda neboli prijímané z vlastnej iniciatívy, aj keď samozrejme je ťažké určiť, s ktorými rozhodnutiami Tiso súhlasil. Z väčšieho nadhľadu je však kvôli svojej blízkosti s cirkvou a strachom z nemeckého národného socializmu konzervatívnym komponentom v systéme slovenského parafašizmu.

4.1.2 Radikáli

Radikálne krídlo HSĽS je skupinovo diverznejšie, a obecné radikálnejšie a pro-nemeckejšie. Najvýznamnejšou skupinou je Hlinkova Garda (HG), respektíve jej vedenie. Jej vrchným veliteľom bol Alexander Mach, ale veľmi významnou postavou bol aj Vojtech Tuka. Garda bola ideologicky aj prakticky orientovaná počas celej existencie na Nemecko, kopírovala nacistické vzory – prebrali pojmy rasy a krvi, Lebensraum a podobne, a snažila sa ich aj implantovať.⁸⁹ Členovia HG často volali po ďalšej revolúcii, a práve oni boli vykonávateľmi slovenského Holokaustu. Kľúčovým dielom je Tukova ideologická brožúra 14-tich bodov slovenského národného socializmu plná antisemitských a pro-nemeckých vyjadrení.

V rámci HG fungovali ešte dve skupiny, Rodobranci a intelektuáli okolo časopisu *Náš boj*. Rodobranci bola polovojenská organizácia strany fungujúca v r.1923-27, čiže v období SR sa sami považovali za akúsi elitu, veteránov. Ich memorandum je znožkou vnímania samých seba ako privilegovaných, a anti-židovstva, či pripisovania si statusu slovenskej SS. Táto skupina nie je vplyvná, aj keď ju založil Tuka, najväčší konkurent Tisa. Okolo *Nášho boja* sa stretávala elita pro-nacistických Slovákov, a pomocou ich memoranda Jelínek opisuje niektoré charakteristické znaky radikálov, keďže naproti Rodobrancom je intelektuálne spísaný. Spája pozitívne kresťanstvo a Nacizmus, obsahuje agresívny nacionalizmus ale rasový aspekt je pomerne skrytý. Vo svojej úplnej oddanosti národnému socializmu a dôrazu na sociálne otázky sa odkláňa od oficiálnej ideológie strany. Na čele *Nášho boja* bol Otomar Kubala, ktorý bol veľkým konkurentom Macha, a pro-nacistický fanatik, teda mal aj väčšiu dôveru Nemecka ako Mach. Napriek intelektuálnemu pozadiu, táto skupina HG bola tiež pomerne nevlivná. Vnútri samotnej HG existovali dosť veľké spory, keďže ako Tuka, tak aj členovia vedenia boli postavy silno bažiacie po moci za všetkých okolností. Tuka si sám pripisoval postavenie martýra za národ a vodcu, ktorým sa však nikdy nestal.⁹⁰

⁸⁹ PEKÁR, Martin: Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu, 2014, s. 148-9

⁹⁰ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 57-63

Ďalšou skupinou radikálneho krídla vedľa Gardy boli tzv. nástupisti, tvorení primárne nacionalisticky orientovanými študentmi a absolventmi univerzít, sústredených okolo týždenníka *Nástup*. Vykazovali podobné znaky ako študentská Železná garda v Rumunsku, s ktorou aj spolupracovali. Zo začiatku bola táto skupina (minimálne jej vodca Ďurčanský) dosť progermánska, a po osamostatnení zmenila kurz na „slovenskú verziu“. Ich slovenský nacionalizmus však pred Salzburgom spôsobil v Nemecku odpor, keďže primárny ich cieľom bolo udržať samostatné Slovensko bez nemeckého vplyvu. Nástupisti boli najvýznamnejší na začiatku samostatnosti, avšak kvôli ich pohľadu na „slovenský fašizmus“ boli pod Nemeckým vplyvom nahradení neintelektuálnymi gardistami, ktorých vedenie sa líškalo Nemecku s víziou vlastných výhod. Ideológia nástupistov bola prekvapivo teritoriálne expanzívna, a aj keď presadzovali kresťanskú vieru, protestovali proti ovládaniu štátu členmi cirkvi (v čom prišli do konfliktu s konzervatívnym krídlom klerikalistov). Kresťanstvo (hlavne katolicizmus) vnímali ako dištinkívnu známku slovenského národa, nepresadzovali ho kvôli viere samej.⁹¹

Poslednou skupinou radikálneho krídla, vedľa Gardistov a Nástupistov, boli Sidoristi, zvaní i polonofili. Členovia boli pomerne starí, a netešili sa žiadnej podpore zo strany Nemecka, priam naopak – kvôli Sidorovmu pro-polonizmu už ku koncu roku 1939 boli výrazne oslabení a členovia zbavení pozícií.⁹² Táto skupina je však počas existencie SR podobne ako sekcie HG pomerne irelevantná, napriek svojej komparatívnej sile v období vzniku republiky – Sidor bol na počiatku hlavným oponentom Tisa o pozíciu nástupcu Hlinku.⁹³

Radikálne krídlo teda nie je ideovo jednotné, čo sa odrazilo na jeho vplyve na podobu režimu. Aj jednotlivé skupiny v čase menili stanoviská – napríklad Nástupisti boli zo začiatku progermánski, keď cítili potrebu nemeckej podpory na dosiahnutie hlavného cieľa samostatnosti, potom však už chceli určovať slovenský vývoj sami, čo sa im stalo osudným. Sidor bol tiež spočiatku radikálnym predstaviteľom, keď počas autonómie bojoval s Tisom o post predsedu strany, avšak po výhre Tisa a jeho prijatí ideí samostatnosti za svoju, začal byť Sidor skôr umiernenou silou, ktorá odporovala Hitlerovi.

⁹¹ Tamže, s. 63-65

⁹² Tamže, s. 65-66

⁹³ FELAK, James R.: „*At the Price of the Republic*“, 1994, s. 195

4.1.3 Zhrnutie

Ako vidíme, radikálne krídlo je veľmi rozštiepené na viacero frakcii. Niektoré boli vplyvné v období Slovenského štátu úplne zanedbateľne, ako Rodobrana a ľudia okolo Nášho boja, okrem ich hlavných predstaviteľov Tuku a Kubalu (v poradí). Nástupisti a Sidoristi boli vplyvní iba v priebehu snáh o samostatnosť, a krátko potom boli odstránení, či už nariadením z Nemecka, ako nástupisti, alebo odstavením vnútornými aktérmi ako polonofili. Jedinou vplyvnou skupinou počas celého obdobia bola Hlinkova garda, avšak aj jej dôležitosť stúpala a klesala podľa okolností – dôležitá bola v začiatkoch, ako nástroj získania samostatnosti, a krátke obdobie po Salzburgu, avšak to iba vďaka intervencii Nemecka.

Naopak konzervatívne krídlo je pomerne jednotné, respektíve zjednotené pod hlavou Tisa – kým radikálne krídlo malo viacero necharizmatických vodcov, ktorí neboli medzi bežným ľudom veľmi populárni kvôli svojej pronemeckosti, konzervatívne krídlo malo iba jedného a pomerne populárneho Tisa. Radikálne krídlo teda od začiatku ťahalo svojou nejednotnosťou za kratší koniec, a keby nedochádzalo k vplyvu Nemecka, ktoré podporovalo gardistov, Tiso by mal radikálov plne pod kontrolou už od začiatku. Využíval ich polovojenské zložky v časoch krízy, kedy potreboval zabezpečiť stabilitu a popularitu, inak ich odsúval na druhu koľaj. Keby sme si odmysleli vplyv Nemecka, respektíve jeho geografickej blízkosti a hrozby obsadenia, hovorili by sme v prípade Slovenska o dobrovoľnej fašizácii, keďže sám Tiso preberal fašistické znaky nie len pod vplyvom Nemecka. Jednotlivé radikálne rozhodnutia, ako napríklad deportácie, by sa však v takom prípade pravdepodobne neudiali. Tisovo krídlo teda budeme v priebehu ďalších častí považovať za „konzervatívny komponent“, a Tuku a ľudí blízkych garde za komponent fašistický.

4.2 Spory v strane pred vznikom samostatnosti

Rozpory medzi radikálnym a konzervatívnym krídlom boli dlhotrvajúce, a existujúce ešte pred smrťou „otca Hlinku“, ktorý stranu síce dokázal držať pokope, ale nemohol zabrániť existujúcim interným konfliktom. Felak píše o jednom z hlavných problémov, ktorý sa už tiahol dlhšie, ale začal byť akútny na jar 1938. Okrem prílišnej kooperácie či budovania vzťahov radikálneho krídla so zástupcami štátov, ktoré boli nepriateľmi ČSR (Nemecko, Poľsko a Maďarsko), od ktorých dostávali aj finančnú podporu,⁹⁴ bolo hlavným bodom sporu

⁹⁴ Tamže, s. 184-5

nástupníctvo po chorľavom Hlinkovi, ktorého zdravie bolo na jar 1938 nezvratne podlomené. Karol Sidor, polonofil a predstaviteľ radikálneho krídla, bol pripravený použiť finančné dary zo strany Sudetonemeckej a Poľskej, aby zlepšil svoje postavenie oproti konzervatívne Tisovi. Hlinka za svojho života dokázal stáť ako vyšší arbiter medzi radikálnym a konzervatívnym krídlom, a aj keď neurčil jasného nasledovníka, Hlinkovi podporovatelia očakávali nástupníka Sidora. V auguste 1938, pár dní po smrti Hlinku, sa zišlo prezídium HSĽS, kedy Tiso očakával zvolenie za predsedu strany. Kreslo však ostalo neobsadené. Tiso sa dokázal presadiť iba ako prvý zástupca predsedu strany, ale plánoval vykonávať funkciu predsedu de facto.⁹⁵ Slabé postavenie Sidora vysvetľuje Hoensch ako výsledok jeho polonofílie, ktorá medzi členmi strany nemala veľkú podporu, ako aj obecným roztrieštením radikálneho krídla. Dôležitým faktorom bola aj ochota premiéra Hodžu vyjednávať skôr s umierneným krídlom, čo postavilo Tisa do lepšej pozície vzhľadom na dosahovanie cieľa celej strany - autonómie.⁹⁶ Obecne nálady občanov Slovenska boli v druhej polovici 1938 viac protipoľské kvôli ich územným požiadavkám voči Slovensku. Slováci nedokázali pochopiť prečo 40-miliónové Poľsko s mnohonásobne väčším územím potrebovalo pripájať územia malého Slovenska⁹⁷, čo sa pravdepodobne odrazilo aj na postavení a preferenciách polonofila Sidora.

Rozhodujúcou udalosťou slovenského osudu, ale aj boja Sidora a Tisa, bolo stretnutie výkonného výboru HSĽS s prítomnosťou reprezentantov aj ostatných slovenských politických strán v Žiline, 6.10.1938, deň po rezignácii prezidenta Beneša. Tiso tu dokázal nielen nanútiť podpísanie Manifestu HSĽS všetkými slovenskými stranami, ale aj vytvoriť prvú autonómnu vládu (aj keď ešte považovanú za súčasť československej vlády, kým sa nevytvorí samostatná krajinská vláda podľa ústavného zákona o autonómii Slovenska, ktorý vyšiel až v novembri⁹⁸). Deň pred stretnutím všetkých strán v Žiline sa potrebovala HSĽS zhodnúť na jednotnom Manifeste, resp. na jednotnom pohľade na autonómiu. Kým konzervatívne krídlo bolo zástancom iba autonómie v rámci ČSR, radikáli sa zhodli na úplnom oddelení od ČSR. Na čom sa už radikáli nezhodli bol štátny celok, na ktorý by sa malo Slovensko orientovať. Pro-maďarská línia bola veľmi slabá, ale silné boli názory spojené s orientáciou na Nemecko s lídrom Machom (a

⁹⁵ Tamže, s. 196

⁹⁶ HOENSCH, Jorg K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik*, 1965, s.82 in: FELAK, 1996, s.196, note n.98

⁹⁷ LACKO, Martin: *Slovenská republika 1939 – 1945*, 2008, s. 25

⁹⁸ Zákon dostupný online na:

<http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=7357&Section=1&IdPara=1&ParaC=2>

v tom čase aj Ďurčanským⁹⁹), a Poľsko na čele so Sidorom. Keďže radikálne krídlo bolo roztrieštené, Tisovi sa podarilo do Manifestu presadiť tradičnú koncepciu autonómie, s nemožnosťou ďalšej zmeny hraníc.¹⁰⁰ Zároveň sa ukázala slabosť radikálneho krídla, a neschopnosť Sidora viesť stranu.

Zhoda strany na umiernennejšej forme samostatnosti zrejme prispela aj k ochote ostatných prítomných strán prijať Manifest. Pro-ČSR blok viedol paralelné diskusie zároveň s HSĽS v Žiline, pričom prostredníkom medzi blokmi bol Pavol Teplanský. Okrem dohody na autonómii samotnej sa oba bloky dohodli aj na tom, že exekutívna moc na Slovensku má byť okamžite prevedená na samostatnú vládu sformovanú Tisom.¹⁰¹ Jediná z prítomných strán, Slovenskí Sociálni demokrati, odmietla podpísať Manifest.

Deň na schválenie Manifestu Tiso získal podpis premiéra Syrového v Prahe, ktorý ho menoval hlavou novej (prvej) slovenskej vlády. Za ministrov vymenoval členov aj radikálnej frakcie HSĽS – Ďurčanský, vodca nástupistov, dostal ministerstvo spravodlivosti a zdravotníctva, a Matúš Černák, ďalší z mladých radikálov okolo časopisu *Nástup*, viedol ministerstvo školstva. Ministerstvo vnútra si ponechal sám Tiso. Posty obdržali aj dvaja členovia Agrárnej strany, Teplanský a Lichner, avšak Sidor neobdržal ani len ministerské kreslo, podobne ako gardisti.¹⁰²

Tiso v nadchádzajúcich týždňoch neupevňoval iba svoju osobnú pozíciu, ale aj prvenstvo HSĽS na slovenskej politickej scéne. Po oficiálnom prijatí autonómie Prahou v polovici novembra si dokázal pár dní na to, 1.decembra, k postu premiéra a ministra vnútra pripojiť aj ministerstvo zdravotníctva, Ďurčanskému pridelil dopravu a jeho predošlé kreslo ministerstva spravodlivosti pridelil autonomistovi Vančovi, bývalému členovi pričlenenej SNS. Ministerstvo dopravy, teraz patriace Ďurčanskému, bolo odobraté agrárnikovi Lichnerovi, čím bola pozícia agrárnikov ešte viac oslabená na úkor ľudákov, či skôr autonomistov, z pomeru 3:2 v prvej

⁹⁹ LOW, Myron J.: *From Autonomus State to Protectorate: German Policy Toward Slovakia*, 1964, s.405-424

¹⁰⁰ FELAK, James R.: „*At the Price of the Republic*“, 1994, s. 206

¹⁰¹ Tamže, s.207

¹⁰² JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 19

slovenskej vláde na 4:1 vo vláde druhej.¹⁰³ Sidor znova nezískal žiadne kreslo, a miesto toho sa stal ministrom bez portfeye v centrálnej vláde v Prahe.

Do konca novembra 1938 sa Ľudákom podarilo zlikvidovať ostatné konkurenčné politické strany. Historik Igor Baka¹⁰⁴ hovorí o priamom zbavení sa – zastavenie a následný zákaz činnosti strany, čo bolo osudné napríklad pre Komunistickú stranu, židovské a sociálnodemokratické strany. Druhým prípadom je nepriame „dobrovoľné zjednotenie“ slovenských strán do HSLS – strany národnej jednoty, 8.11.1938. Výnimku tvorila *Slovenská národná strana*, ktorá sa odmietla vliať do HSLS, avšak po úplnom zákaze svojej činnosti sa časť členov pridružila. Značná časť členov pridružených strán sa samozrejme odmietla podieľať na politike Ľudákov, a tak odišli do exilu alebo sa postupne zapájali do odboja. Okrem zjednotenej Ľudovej strany na Slovensku fungovali iba strany nemeckej a maďarskej menšiny, pričom *Nemecká strana na Slovensku* mala aj vlastnú paramilitantnú zložku *Freiwillige Schutzstaffel* (FS).

Kým Tiso sústredil svoju energiu na stranu samotnú, porazený Sidor, bez prideleného kresla, využil svoju verejnú podporu v novo fungujúcej Hlinkovej Garde. Od letných mesiacov 1938 bola iba lokálnou organizáciou pár nadšencov s neformálnou štruktúrou, a úzko spolupracovala s lokálnymi orgánmi strany. „*Prostredníctvom polemík na stránkach novín sa Hlinkova garda dostávala do povedomia i autonomisticky orientovaného obyvateľstva, čo sa pozitívne odrazilo na jej organizačnej štruktúre a vzraste členskej základne. Tento trend bol však zatiaľ vecou prevažne horlivých národovcov, skutočný nárast počtu členov nastal až po prebratí moci do rúk HSLS, keď samotná strana musela prehodnotiť svoj postoj voči HG.*”¹⁰⁵ Až po 6.októbri, kedy HSLS vyhlásila autonómiu, sa garde podarilo stať sa organizáciou celoštátnou. Už deň na to, 7.októbra 1938, ju jej neformálny veliteľ Karol Murgaš oficiálne založil, a najvyšším (doživotným) veliteľom sa stal práve Karol Sidor. Jeho populárna osoba mala prilákať viac členov. Samozrejme netrvalo dlho, kým si Tiso uvedomil potenciál Sidora vyplývajúci z tejto pozície, a 13.októbra sa vyjadril, že táto “bočná vláda pána Sidora” by mala byť rozpustená.¹⁰⁶ Obecne dôvera voči HG nebola zo strany konzervatívcov veľmi vysoká, aj preto,

¹⁰³ tamže

¹⁰⁴ BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*, 2010, s. 14

¹⁰⁵ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938-1945*, 2009, s. 49

¹⁰⁶ Tamže, s. 58

že na počiatkoch svojej existencie nebola legálna, nemohli si byť istí či ju dokážu ovládať, a existovali aj výhrady voči mladému a zapálenému Murgašovi. Strana však potrebovala výkonný nástroj podporujúci moc jednej strany, a preto svoju averziu museli prekonať. Za HG navyše stáli aj *národné výbory*, ktorých hlavou bol tiež Karol Sidor, a ktoré tiež oficiálne vznikli 7. októbra 1938. Národné výbory mali plniť funkciu kontrolného a nátlakového orgánu novej vlády na štátnu správu, pričom HG bola ich výkonnou jednotkou. Aj keď status výborov mal byť skôr poradný a pomocný, „*v skutočnosti sa však stali reálnou protiváhou legálne zvolených orgánov*”.¹⁰⁷ Prvá Tisova vláda totiž nemala, ako sme už spomínali, status legálnej autonómnej vlády, a patrila pod vládu československú, preto výbory nabrali na dôležitosť, aj keď iba na pár týždňov. Boli zrušené už 19.12.1938, po vymenovaní legálnej (druhej) autonómnej vlády Jozefa Tisa.

Krátko po vyhlásení autonómie sa na Slovensko vrátil aj Vojtech Tuka. Víтали ho najmä radikáli okolo HG, ako veterána z Rodobrany. Aj keď jeho zdravie bolo podlomené, Tuka neakceptoval post profesora na univerzite v Bratislave, a miesto toho sa snažil ustaviť ako jedna z hlavných politických postáv. Obecne však v tomto období nemali radikáli silné postavenie, čo sa prejavilo aj na kandidátke do volieb do Snemu Slovenskej krajiny, ktoré sa mali konať 18. decembra 1938. Podľa Jelinka iba štyria z vedúcich radikálov – Sidor, Černák, Ďurčanský a Mach – si mohli byť istí zvolením, pričom malo byť zvolených 63 osôb zo 100 na kandidátke. Tuka sa na kandidátku vôbec nedostal, a ako kandidátna listina, tak a aj výsledky volieb boli jednoznačným víťazstvom klerikálneho krídla. Jelínek označuje obdobie po snemových voľbách za bod najnižšieho vplyvu pre radikálov.¹⁰⁸

V druhej polovici januára 1939 bola ustavená nová (tretia) slovenská vláda, ktorá tiež ukázala na úpadok ich vplyvu. Tiso si ponechal kreslo premiéra a ministra vnútra, podobne Vančo ostal ministrom spravodlivosti a Ďurčanský ministrom dopravy. Radikál z radov nástupistov Černák bol nahradený umierneným Jozefom Sivákom ako minister školstva. O vplyv prišli aj agrárci – ich jediný minister, Pavol Teplanský, si síce udržal post ministra financií, avšak s vytvorením kresla ministra priemyslu, ktorý dostal nástupista Pružinský, mu boli

¹⁰⁷ BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*, 2010, s. 17

¹⁰⁸ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 21-23

okresané právomoci. Karol Sidor bol stále reprezentantom Slovenska v centrálnej vláde, a jeho neprítomnosťou na Slovensku mu postupne klesal vplyv. Zbližoval sa naopak práve s Prahou.¹⁰⁹

Koniec roku 1938 plynul jednoznačne s dominanciou konzervatívneho komponentu, a Tisovi sa darilo držať radikálnych predstaviteľov Gardy mimo reálneho politického vplyvu. Zbavoval sa tiež ostatných politických strán na Slovensku, čím upevňoval postup k autoritárskemu režimu.

Začiatkom roku 1939 sa ale mierne zamiešali karty vzťahov medzi reprezentantmi jednotlivých frakcií HSLŠ. Tiso sa začal zblížovať s radikálnym krídlom, hlavne s nástupistami, a podľa Jelinka bol Tiso začiatkom roka 1939 skôr v radikálnom než klerikálnom tábore.¹¹⁰ Aj keď sa ho nástupisti pár rokov dozadu dokonca pokúsili zosadiť¹¹¹, na začiatku 1935, kedy ako mladá radikálna sila útočili na „starších“ ľudákov, pragmatický Tiso si získal ich priazeň. Naopak s reprezentantmi HG a jej krídel nemal ani v tomto období blízke vzťahy. Dá sa povedať, že v tomto období Tiso tvoril akési pojítko medzi klerikálmi a radikálmi. Nástupistu Kirchbauma, ktorý bol hlavou Akademickej Hlinkovej gardy – študentskej organizácie blízkej nástupistom – vymenoval generálnym tajomníkom HSLŠ. Kirchbaum bol zároveň osobným priateľom Macha, a po vymenovaní do funkcie sa stal sprostredkovateľom informácií medzi internými radikálnymi frakciami – nástupistami, gardou, a stranou.¹¹² Sidor bol v tomto čase naopak zase skôr reprezentantom konzervatívneho krídla, aj vďaka svojmu odporu voči Nemecku. Voči silnému tlaku Nemecka sa Sidor staval negatívne a odmietal sa podieľať na ich zvyšovaní vplyvu v slovenskej krajine, naopak Tiso a radikáli sa buď aktívne snažili o kooperáciu, alebo jednoducho neodporovali Hitlerovým plánom.

Jelínek hovorí o dôkazoch o nacistickej snahe z vnútra zničiť ČSR už v marci 1939. Tuka a Mach pripravovali vnútorný prevrat, Mach ako šéf propagandy dokonca prvýkrát verejne vyhlásil potrebu úplnej nezávislosti, čo ešte podporilo ďalšie nasledujúce vyjadrenia žiadajúce samostatné Slovensko. Tiso požiadavke neodporoval, a autonómiu verejne nazval iba prípravným štádiom. Pod vplyvom radikálneho komponentu teda musel prijať radikálnejšie stanovisko sám, pokiaľ chcel udržať Slovensko bez nemeckej vojenskej prítomnosti. V tomto

¹⁰⁹ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 25

¹¹⁰ Tamže, s.26

¹¹¹ WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013, s. 136

¹¹² JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 26

období (teda prvé mesiace 1939) sa Tiso radikalizoval, spojil s menej radikálne fašistickým komponentom (nástupistami), teda pripustil k vláde časť pro-nemeckých radikálov, aby tak zabránil prebratiu moci gardistami. Od pražskej vlády požadoval vlastnú slovenskú armádu, a slovenská vláda zahájila nezávislé ekonomické rokovania s nemeckou vládou, aj keď to bolo proti dohodnutej ústave. Nemecký tlak a aktivity na slovenskej vlády a Tisa neostali bez pražskej reakcie. V zúfalej snahe zabrániť rozpadu republiky prezident Hácha zosadil Tisa, a 9. marca 1939 vymenoval (odcestovaného) Jozefa Siváka ako jeho náhradníka. Centrálna „česká“ armáda zároveň obsadila niektoré slovenské územia, a pozatýkala niekoľko stoviek radikálov (tzv. Homolov puč). Začala „marcová kríza“.¹¹³

Viacerým významným radikálom, ktorým sa podarilo utiecť do Viedne (Ďurčanský, Kirchabum, Murgaš), odtiaľ spolupracovali s Nemeckom na dosiahnutí samostatnosti. Z Bratislavy stále pôsobil Karmasin, ktorý organizoval protesty a verejné nepokoje, a po ich potlačení centrálnymi zložkami ich verejne označoval za českú opresiu. Po vyjednávaní medzi umiernenými a Sidorom sa česká vláda rozhodla už po dvoch dňoch Sivákovho premiérstva vymenovať premiérom Sidora, ten to však prijal iba pod podmienkou prepustenia slovenských väzňov, a prechodu centrálnej armády na slovenskom území pod jeho velenie. Praha tým výrazne oslaba, narástol chaos a radikáli, hlavne Garda, to využili ešte väčšou snahou o podryvanie centrálnej autority. Nemeckí vyslanci sa už v deň jeho vymenovania, 11. marca, snažili Sidora dotlačiť ku vyhláseniu samostatnosti, aby tak mohli získať české územie bez priamej viny padajúcich na nich, Sidor však odolával. Hitler si teda nechal 13. marca zavolať do Berlína Tisa, ktorý po diskusii s vedením HSLŠ odcestoval spoločne s nástupistom Ďurčanským.¹¹⁴

Je sporné, do akej miery musel Hitler tlačiť na Tisa, aby samostatnosť prijal. Podľa historických dokumentov tlačil prostredníctvom hrozby maďarskej okupácie. Z Jelínkovho výskumu však vyplýva, že Tiso spomínal na túto udalosť ako príjemnú, podobne Ďurčanský nepotreboval Hitlerove vyhrážky – spolu s ostatnými radikálmi sa na tento moment dlho pripravoval a čakal jeho príchod. Podľa Wilhelma Kepplera, Hitlerovho finančného poradcu, bolo stretnutie skôr o vyjednávaní technických a ekonomických podmienok než o samostatnosti

¹¹³ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 26 - 28

¹¹⁴ Tamže, s. 28 - 29

samej, a vyhrážky mali byť pravdepodobne mierené na Sidora a umiernených, ktorí jej odporovali.¹¹⁵ Tiso plánoval vyhlásiť samostatnosť v Bratislave, nie v Berlíne ako to žiadal Ribbentrop, a preto potreboval argument na presvedčenie hlasujúcich, ktorí dodávali rozhodnutie legitimitu. Hlasovanie však nebolo tajné, a za vznik nového štátu sa doslova „postavili“ všetci prítomní 14. marca 1939. Vláda bola vytvorená bez nejakej veľkej diskusie hodinu po vyhlásení samostatnosti. Tiso sa stal premiérom, Ďurčanský ministrom zahraničia, a Tuka ministrom bez portfeye.¹¹⁶

4.2.1 Osamostatnenie v kategóriách Paxtona a Kallisa

Ako sme už spomínali, fašistické režimy sa dostali k moci kooperáciou so stávajúcimi elitami, vo viac-straníckych koalíciách. V prípade SR nástup „fašizmu“ k moci prebiehal v období prvej ČSR, resp. v jej finálnych rokoch. Konzervatívnymi elitami sú teda pre štúdium nástupu k moci reprezentanti vládnych strán v Prahe. HSĽS ako stabilne najsilnejší politický reprezentant Slovákov¹¹⁷ bola však permanentne opozičnou stranou voči Pětke, nikdy sa dlhodobou koalíčnou stranou nestala, pretože ani nebola potrebná. Slováci tvorili v rámci ČSR iba 22% obyvateľstva, a preto aj napriek vysokej podpore na Slovensku mala na úrovni ČSR maximálne 7%. Strana hľadala spojencov, problémom ale bol pre niekoho prílišný radikalizmus, pre niekoho klerikalizmus, pre niekoho samotná snaha o autonómiu Slovenska. Nespojili sa dokonca ani s českou katolíckou stranou či SNS. HSĽS teda bola do veľkej miery politicky izolovaná, zvlášť preto, že nebola ochotná ustúpiť z požiadavku autonómie. Ani maďarské národné strany si nezískali dôveru Hlinku aby spolu vytvorili autonomistický blok, keďže ich podozrieval, pomerne prezieravo, zo snahy časom pripojiť samostatné Slovensko k Maďarsku.¹¹⁸ HSĽS v izolácii teda mala buď možnosť ustúpiť a stať sa možným koalíčným partnerom, a autonómiu prípadne dosiahnuť graduálne (s nejasným výsledkom, keďže vládne strany nejavili známky poľavovania), alebo sa bude snažiť budovať si vplyv mimo parlamentu, prostredníctvom demonštrácii a dobrých vzťahov s nepriateľmi republiky. Počas 30-tych rokov sa strana snažila o oboje, teda nájsť si spojencov spomedzi iných strán v štáte, ale aj tých mimo (a proti) štátu. V rokoch 1932-1933 sa sústredila hlavne na demonštrácie a upozornenie na popularitu autonómie na Slovensku, medzi 1935-1936 sa umiernila, na chvíľu opustila tlak, a pomohla

¹¹⁵ Tamže, s. 30

¹¹⁶ WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013, s. 183

¹¹⁷ Nemala však nikdy na Slovensku väčšinu!

¹¹⁸ Viac v: FELAK, James R.: „*At the Price of the Republic*“, 1994, s. 77-79

zvoliť Beneša za prezidenta, po roku 1936 sa však vrátila k demonštráciám a snažila sa zohnať spojencov v zahraničí.¹¹⁹

V roku 1934 sa Tiso snažil nadviazať dobré vzťahy s Benešom, minimálne navonok, a umiernenú politiku užíval aj z dôvodu nebezpečnej medzinárodnej situácie. Nemecko totiž len nedávno potlačilo Dolfusovu revoltu, čo Tiso chápal ako útok na politický katolicizmus. Nekresťanskosť vyčítal aj Nemecku, a volal skôr po zdravom patriotizme než šovinistickom nacionalizme, ktorý naopak spájal s kritizovaným fašizmom. Jeho hlavným cieľom však bola stále autonómia, a protifašistické vyjadrenia u ňo neznamenalí lásku k demokratickým inštitúciám v ČSR. Používal aj argument, že autonómia by práve posilnila vzťah Slovákov k republike, nevenoval sa však konkrétnym návrhom týkajúcim sa ekonomiky v autonómnej krajine, a o väčšiu samostatnosť navyše nebojovala žiadna iná väčšia strana.¹²⁰ Praha si nemohla byť istá lojalitou potenciálnej autonómnej vlády, zvlášť keď HSĽS participovala na pražskej vláde iba raz, a aj to s pochybným koncom a uväznením Tuku, a strana nebola ochotná vo veci autonómie ustúpiť.

Aj počas prvej ČSR však radikálne krídlo celý čas presadzovalo radikálnu politiku¹²¹ – spoluprácu s radikálnymi hnutiami nepriateľov ČSR. Sidor oslovil Poľsko, Nástupisti rumunskú Železnú stráž a Sudeto-nemeckú stranu, Rodobranci mali veľmi rozvinuté vzťahy s chorvátskou Ustaše, čo dopomohlo k obrazu celej HSĽS ako radikálnej strany, a teda ju aj politicky izolovalo. Konzervatívne vedenie strany však proti nim nezakročilo, či už kvôli neochote alebo neschopnosti. Podľa Felaka jeden z dôvodov je snaha vyzerat' na vonok jednotne, aby neprišli o hlasy podporovateľov radikálov v prípade dosiahnutia autonómie. Navyše aj sám Tiso a Hlinka hľadali podporu v radikálnych stranách menších na Slovensku v spoločnom boji za autonómiu pri diskusii o participácii HSĽS na československej vláde, avšak boli si vedomí rizík viazania sa nich. V prípade Nemecka Hlinkovi vadil anti-katolicizmus, pri Maďarsku bol problémom ich iredentizmus, a veľké riziko nieslo aj postavenie Slovenského národa na rovnakú úroveň, aké by mali maďarská a nemecká menšina. Slováci sa nechceli vzdať statusu štátotvorného národa, ktorý by bol ohrozený v prípade spájania sa s „ostatnými menšinami“ v ČSR, čím by sa stali jednou z nich.¹²² Sám Hlinka dopomohol radikálnemu krídlu, bol pod vplyvom Sidora, v tom

¹¹⁹ FELAK, James R.: „*At the Price of the Republic*“, 1994, zhrnutie na s. 211, viac info kapitoly 4, 5 a 6

¹²⁰ WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013, s.131-134

¹²¹ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 16

¹²² FELAK, James R.: „*At the Price of the Republic*“, 1994, s. 180-5

čase „vedúceho“ radikála mladej generácie, ktorého aj v polovici 30-tych rokov považoval za svojho nástupcu ako predsedu strany (nie Tisa).¹²³

Paxtonove 4 podmienky¹²⁴, kedy sú tradičné elity ochotné kooperovať s fašistickým elementom (v prípade nástupu k moci zaňho môžeme zjednodušene považovať celú HSĽS, a za konzervatívne elity Pětku), sa zdajú byť v ČSR prípade nesplnené. Zhoda vo vláde bola pomerne vysoká, minimálne vo vzťahu k požiadavku slovenskej autonómie, a žiadna strana nepotrebovala HSĽS ako koaličného partnera. Nemôžeme ani hovoriť o dostatočnej hrozbe „z ľava“, kvôli ktorej by existujúce elity zavolali ako posilu HSĽS. Ešte na začiatku existencie ČSR došlo k prvej vnútroštátnej kríze – komunisti sa oddelili od sociálnych demokratov. V rokoch 1920 až 1921 sa kvôli tomu narušilo krehké politické ekvilibrium vo vláde. Ľavicovejšie krídlo v rámci SD tlačilo na pozadí poľsko-ruskej vojny a druhého kongresu Kominterny na koalíciu so socialistickými stranami menších, pričom umiernení si uvedomovali hrozbu rozpadu ČSR pri takomto konaní.¹²⁵ Tusar však na pomoc do koalície nezavolať extrémnu pravicu, aby zabránil „hrozbe z ľava“, a miesto toho vymenoval novú nestrannícku vládu.

Ani Kallisov argument kooperácie s fašistami kvôli zvýšeniu popularity existujúceho štátu, či získania charizmatického vodcovstva, nie je v tomto prípade relevantný, keďže samotný fašistický element bol proti udržaniu ČSR, a charizmatické vodcovstvo bolo, aspoň do odchodu Masaryka, vysoko prítomné. Tento postup sa dá interpretovať ako nevôľa konzervatívnych elít ČSR exerimentovať s novým druhom autoritarianizmu a prijímaním znakov fašizmu, či ich pripúšťania k moci. Pod vplyvom medzinárodnej situácie, a primárne Hitlerovým plánom, však musela byť prijatá autonómia Slovenska, ako počiatok rozpadu republiky.

Pokiaľ však tieto uvedené podmienky aplikujeme na získanie autonómie a samostatnosti SR, a za konzervatívne elity budeme považovať umiernené krídlo a za „fašistický element“ radikálne krídlo HSĽS, ukáže sa nám využívanie fašistického komponentu. Celá strana sa síce zhodovala na požiadavku autonómie, avšak Tiso najskôr očakával udržanie tohto statusu vrámci ČSR. Naopak radikálne krídlo malo samostatnosť v pláne od začiatku, a teda autonómia bola iba prvým krokom k nej. V tejto fáze bola Garda jednoznačne prostriedkom nie len vojenského dosiahnutia autonómie, ale aj ako spojenec pre zvýšenie popularity zavedenia vlády jednej strany

¹²³ Tamže, s. 213

¹²⁴ Vid' časť 1.2.1

¹²⁵ CAPOCCIA, G.: Legislative Responses against Extremism: The „Protection of Democracy“ in the First Czechoslovak Republic (1920 – 1938), 2003, s. 705-706

v jej priebehu. Tiso potreboval kooptovať radikálnych lídrov Gardy, bez ktorých by bolo pravdepodobne problematické upevniť moc HSLS, takže v období prvých mesiacov autonómie sa moc HG zvyšovala vďaka ostavovaniu politických oponentov. Na druhej strane sa Sidor a jeho „bočná vláda“ gardistov sa stále snažila radikalizovať obyvateľstvo a oficiálnu politiku, a nepríjímali nadradené postavenie konzervatívneho krídla. Obdobie autonómie Slovenska teda vrámci Kallisovej typológie dôvodov zavádzania fašistických prvkov teda zaradíme do kategórie režimov, ktoré nefašizovali dobrovolne, ale boli prinútení okolnosťami, pokiaľ sa nechceli vzdať moci.

Pred vznikom samostatnosti, a teda zhruba na začiatku roku 1939, sa Tiso zblížil s nástupistami, ktorí boli síce v tom čase pro-germánski, avšak z jeho pohľadu dôveryhodnejší spojenci než radikáli okolo Hlinkovej gardy či Rodobrany. Táto Tisova *strategická kooperácia s menej radikálnou skupinou vrámci radikálneho krídla* bola účinným nástrojom držania Gardy „na svojom mieste“, teda ako úderky v zálohe, a posty prideloval v tomto období skôr členom nástupistov. Zároveň on sám sa v tomto období zradikalizoval – keď Tuka a Mach tlačili na samostatnosť, Tiso ustúpil a zahájil rokovanie s Nemeckom bez súhlasu Prahy. Znova sa teda Tiso snažil udržať moc konzervatívneho komponentu tým, že kooptoval menej radikálny fašistický komponent, a prijal niektoré radikálne rozhodnutia, aby predišiel prevzatiu moci Hlinkovou gardou (tretí typ fašizácie u Kallisa), ktorá po dosiahnutí autonómie bola pomerne populárna a vplyvná¹²⁶.

Počas Homolovho puču z exilu vykonávali proti-ČSR aktivity primárne radikáli z HG ale aj Nástupu s pomocou Karmasina. Dosiahnutie slovenskej autonómie a samostatného štátu sa historikmi vníma ako produkt medzinárodnej situácie (Mníchovského diktátu a Hitlerovho plánu rozbitia ČSR) skôr než snahy kohokoľvek v HSLS, aj keď na druhú stranu radikálni lídri urýchlili postup k samostatnosti tlakom na Tisa. Je teda otázne, do akej miery môžeme vývoj týchto udalostí pripisovať slovenským aktérom ako autonómnym.

4.3 Vnútorne boje pred Salzburgom

Nová, prvá samostatná slovenská vláda, bola samozrejme vedená Tisom ako premiérom, ktorý počas autonómie vyvstal ako najsilnejšia slovenská osobnosť. Jeho zástupca, Tuka, mal primárne podporu Nemecka a gardistov, a v tomto období možno aj samotného Tisa. Ich

¹²⁶ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938-1945*, 2009, s. 120

hlavným rivalom bol Karol Sidor, ktorý viedol ministerstvo vnútra. Ostatné ministerstvá boli rozdelené pomerne rovnomerne medzi existujúce frakcie – klerikáli Sivák a Julius Stano viedli (v poradí) školstvo a dopravu, Fritz ako reprezentant východného Slovenska viedol ministerstvo spravodlivosti, Čatloš, reprezentujúci protestantov, sa stal ministrom obrany. Frakcie a výrazné osobnosti radikálneho krídla boli tiež reprezentované – sidorista Medrický mal ministerstvo národnej ekonómie, nástupista Pružinský sa staral o financie, Ďurčanský o zahraničné vzťahy a Alexander Mach síce nebol priamo minister, ale ostal šéfom propagandy a mal právo účastniť sa vládnych rokovaní, zároveň bol veliteľom Hlinkovej gardy. Parlamentom sa stal už v decembri 1938 zvolený snem, ktorý ale oproti vláde nemal takmer žiadnu moc.¹²⁷

Kým počas autonómie sa ako hlavná (vládna) postava radikálov javil Ďurčanský spolu s Pružinským, ako hlavní vyjednávači s Nemeckom, počas samostatnosti ich nahradili Tuka a Čatloš. Ďurčanský a Tiso sa v opozite k nim javili skôr ako tí konzervatívni – v zmysle konzervovania existujúceho stavu. Tuka a Čatloš boli považovaní za hlavných vyzývateľov Tisa a Ďurčanského, spolu so šéfom Hlinkovej Gardy Machom a populárnym Sidorom, ktorého ale za radikála už v tomto období nemôžeme považovať.¹²⁸ Zároveň existovala aj rivalita medzi jednotlivými radikálmi. Ďurčanského a nástupistov teda od dosiahnutia samostatnosti považujeme za konzervatívny komponent spoločne s Tisom, ktorý sa snaží o slovenský katolícky autoritarianizmus, nie o fašizmus.

Najľahšou korisťou bol Sidor – svojou polonofíliou a chladnými vzťahmi s Nemeckom doslova podkopal vlastnú pozíciu. Jeho verejná podpora navyše dráždila Tisa a Tuku, ktorí sa o ňu chceli uchádzať. Sidor sa totiž stal akýmsi režimovým martýrom – po nátlaku Nemecka sa musel vzdať ministerského kresla, a tým na svoju stranu pritiahol ešte viac konzervatívco, alebo odporcov germánstva. Podľa Jelínka sa stal skôr symbolom než reálnym verejným odporcom Nemecka – jeho podporovatelia boli vo vyjadreniach horlivejší než on sám. Sidor sa totiž pokúšal Nemecko presvedčiť o svojej priazni, aby dostal späť ministerské kreslo.¹²⁹ Zbaviť sa Sidora znamenalo pre Tisa aj Tuku výhodu¹³⁰, a preto zosnovali jeho úplne odstavenie už 15. mája, kedy bol nútený emigrovať a časom prijal pozíciu vyslanca vo Vatikáne. Po jeho odstavení

¹²⁷ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 33

¹²⁸ Tamže, s. 33

¹²⁹ Tamže, s. 33 - 34

¹³⁰ WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013, s.162

stratili vplyv aj jeho podporovatelia v rámci strany a gardy. Krátko po vzniku Slovenska mala ešte garda silné postavenie, a bola pomerne populárna, hlavne vďaka maďarskému útoku z 23. marca 1939, a postaveniu sa „českej opresii“ počas Homolovho puču. Slovenské armádne zložky boli len na začiatku svojej existencie, a preto musela zakročiť práve Hlinkova garda. Časom však podporu stratila aj vďaka oslabeniu po vytlačení sidoristov, jej prílišný katolicizmus zasa prekážal protestantom.¹³¹

V tom istom období dochádzalo k paralelným vnútorným bojom medzi vedúcimi členmi Hlinkovej gardy, rôznymi radikálnymi frakciami a jednotlivcami. V základe sa predhánali v tom, kto bude viac pro-germánsky v očakávaní odmien z nemeckej strany. Súperili maďarofili, Asociácia etnických Slovákov v Rakúsku na čele Rudolfom Vávrom, Rodobrana na čele s Tukom, jednotlivci typu Čatloš, oportunistický intelektuáli atď., ktorí prechádzali medzi jednotlivými skupinami a vytvárali spojenectvá aj nepriateľstvá podľa aktuálnej situácie a požiadaviek nemeckých agentúr.¹³² Radikálne krídlo teda bolo extrémne rozdelené a slabé, keďže Tiso prijal ich stratégiu a režim „fašizoval“.

Nemecko zároveň v lete plánovalo obsadiť Poľsko. 23. augusta 1939 podpísalo so ZSSR Pakt Ribbentrop-Molotov, a slovenskí radikáli (primárne gardisti) v sebe stále držali negatívne pocity voči Poľsku, ktoré si privlastnilo malé časti už tak okliešteného Slovenska. Za účasť vo vojne proti Poľsku však boli však okrem Tuka aj Tiso a Ďurčanský. 9. septembra došlo k ich roztržke s odporcami účasti – umiernenými, na čele s Jozefom Budayom. To ale neznamenal, že Tiso stratil podporu klerikálneho krídla. Na začiatku októbra došlo k voľbe nového vedenia strany, ktoré Tiso spojil s voľbou prezidenta. Jeho zvolenie prebehlo oproti voľbe prezídia bez problémov – radikáli aj klerikáli podporovali Tisa ako hlavu štátu, a aj keď existujú záznamy že Tuka a Čatloš s ním chceli súperiť, nikto voči jeho zvoleniu otvorene neprotestoval. Pri voľbe prezídia Tiso hral svoju klasickú hru „na obe strany“ – v úzadí podporoval radikálov a podkopával klerikálov, avšak verejne sa vyjadril proti členom HG (napr. Mach) ako kandidátom do prezídia strany. Nakoniec bolo zvolené prezídium zložené z dvoch radikálov (Ďurčanský a Tuka) a dvoch umiernených (Buday a Sokol). Tiso tak stál ako jazýček na váhach medzi dvoma krídlami, podobne ako svojho času Hlinka. Ďurčanský však medzi časom spolu

¹³¹ JELINEK, Yeshayahu: *Storm-troopers in Slovakia*, 1971, s. 106

¹³² JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 34

s nástupistami prestali byť hlavným hlasom radikalizmu, a priklonili sa viac ku klerikálom, podobne ako sa Tiso pred časom priklonil skôr k radikálnemu krídlu. Nástupistická ideológia totiž bola založená na „slovenskom katolíckom fašizme“, čím sa približovali klerikálom, kým reprezentanti gardy ostali pro-nemeckí. Jelínek preto hovorí o HG ako skôr ľavicovom (radikálnom a revolučnom) prúde tlačiacom na Tisa, kým nástupisti, Buday a málo významný Sokol boli skôr pravicovou silou, vzhľadom na ich katolícke pozadie.¹³³

4.4 Cesta do Salzburgu

Pred Salzburgom bola situácia na Slovensku obecné napätá. Okrem ekonomických problémov v prvých mesiacoch samostatnosti štát bojoval aj s neistotou lojality armádnych zložiek, ktoré navyše videli Hlikovu gardu ako rivala, s častými pokusmi o prevraty a porušovaním zákonov a právomocí zo strany Gardy. Nemecká menšina požadovala viac práv, a obracala sa Nemecko o pomoc.

Slovenská vláda bola neskúsená, neaktívna, a vnútorne nekoherentná. Po tom, ako sa Tiso stal prezidentom, premiérom bol Tuka. Ďurčanský, ktorý, ako sme už spomínali, začal raziť líniu „slovenského fašizmu“, sa stal ministrom zahraničných vecí aj vnútra. Okrem toho, že začínal byť ideovo nežiadúci z nemeckej strany, mal pod svojou kontrolou nie len pridelené ministerstvá, ale do veľkej miery aj celú vládu. Snažil sa naviazať kontakty zo západom a Sovietskym zväzom¹³⁴, spraviť zo Slovenska naozaj samostatný štát, čo bolo v kolízii s nemeckou predstavou Slovenska ako vd'ačného sluhu. Mladí intelektuáli z radov Nástupistov dostali cez Ďurčanského (a Kirchabuma ako hlavného sekretára strany) vysoké posty v administratíve, a preberali tak miesta veteránov z Hlinkovej Gardy, ktorí ich buď mali, alebo očakávali. Pripustenie fašistického komponentu k moci, a jeho následné umiernenie (prechod na slovenskú cestu) bolo teda kľúčovým bodom tohto obdobia.

Otvorila sa ďalšia dimenzia vnútorného boja v strane – medzi „Staroľudákmi“ a „Mladoľudákmi“ – ktorá prekračovala pravo-ľavú líniu. Mladoľudáci boli obecné mladí a ambiciózni, a boli novými členmi HSĽS - či už prostredníctvom akademických nástupistov, alebo Gardy. Veteráni boli členmi strany ešte pred októbrom 1938, naopak mladoľudáci sa pridali až po prevzatí moci stranou. Tým, že mladí ľudáci sa skladali ako z členov HG, tak

¹³³ JELÍNEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 35 - 36

¹³⁴ PEKÁR, Martin: *Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami*, 2008, str. 11 – 20

akademikov, došlo nutne aj k ich interným sporom o stratégii odstavenia „starých lenivcov“. Snažili sa naplánovať prevrat („Národno-socialistickú revolúciu“), ktorý sa mal udiať okolo polovice februára 1940, pravdepodobne za pomoci rakúskych skupín. Nepáčila sa im totiž nedostatočná fašizácia Tisovho režimu, a nedostatočné smerovanie k nemeckému vzoru spoločne s neriešením židovskej otázky. Nakoniec sa však neudial z nejasných dôvodov. Druhou, paralelnou, stratégiou bola snaha o zmenu konštitučnú, primárne namierenú na parlament, ktorý bol plný veteránov zvolených ešte v prvých voľbách v decembri 1938. Radikálni gardisti boli za úplne zrušenie snemu ako súčasť mŕtveho demokratického systému, mladí nástupisti sa však k požiadavku nepridali, a žiadali iba výmenu členov. Napriek Tisovmu primárnemu záujmu parlament zrušiť sa nakoniec rozhodol ho ponechať aj s existujúcim členstvom. Z jeho pohľadu to bolo výborné rozhodnutie – v budúcnosti sa ukázal ako efektívny nástroj voči radikálnym oponentom.¹³⁵

Vnútri samotnej Hlinkovej gardy došlo k otvorenej kritike Macha začiatkom januára 1940. Jeho interní rivali Murgaš (neformálny veliteľ HG ešte pred jej založením) a Kubala (šéfredaktor *Nášho Boja*) sa považovali za lepších vodcov, a otvorene voči nemu vystúpili. Paralelne prebiehal boj Macha s Ďurčanským, ako boj pro-nemeckej s pro-slovenskou líniou fašizmu. Mach sa snažil presadiť viac progermánskych osobností do kresiel vo vláde a administratíve, ktoré teraz okupovali ľudia blízki Ďurčanskému (často mladí nástupisti). 20-teho marca 1940 sa Mach rozhodol rezignovať zo svojho postu šéfa propagandy, s predpokladom, že to posilní jeho puto s Nemeckom. Prezentoval tri požiadavky: riešenie „židovského problému“, akceptáciu pronemeckej línie celou vládou, a presun ministerstva vnútra z rúk Ďurčanského niekomu vernému HG. Tiso jeho rezignáciu neakceptoval, pretože celú aféru okolo Macha až do poslednej chvíle vnímal ako osobný problém s Ďurčanským, bez spájania problému s nemeckou problematikou. Ich hádka sa na chvíľu ukludnila, kým Ďurčanský uštipačne nepodotkol na stranu Macha a Tuku že sú servilní voči Hitlerovi po tom, čo mu na diaľku popriali k narodeninám. Mach pohoršene žiadal o radu nemecký úrad propagandy, a s ich súhlasom znova podal ultimátum 15-teho marca, tentokrát so žiadosťou o presun postu ministra vnútra do vlastných rúk.¹³⁶ Tiso pravdepodobne nechápajúc vážnosť situácie prijal Machovu demisiu ako šéfa propagandy, a zobrať mu navyše aj post veliteľa Hlinkovej gardy, ktorý predal

¹³⁵ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 36-39

¹³⁶ WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013, s. 209

nástupistovi (!) Františkovi Galanovi. Aj post šéfa propagandy dostal nástupista – Konštantín Čulen.¹³⁷

Na rozdiel od Tisa, do teraz tichý Tuka pochopil nemeckú dimenziu problému veľmi dobre, a rozhodol sa to využiť vo svoj prospech, navyše odstavenie Macha, ako jeho najbližšieho spojenca, nevnímal veľmi pozitívne.¹³⁸ Podal takisto rezignáciu Tisovi, aby ukázal svoju progermánsku náтуру. V nasledujúcich týždňoch dochádzalo k viacerým konzultáciám zo strany Nemecka, a každá zo zainteresovaných osôb sa snažila niečo vyťažiť z nemeckej intervencie do slovenských záležitostí (primárne Tuka). Na stretnutí s Karmasinom sa ho snažil presvedčiť, že problémom nie je Ďurčanský, ale sám Tiso, keďže očakával veľké zmeny v držaní moci v štáte. Na povrchu tichá perióda sa ukončila pozvánkou Tisa, Tuku, Macha a Ďurčanského na stretnutie s Hitlerom v Salzburgu 28. júla 1940.

Ribbetrov začal stretnutie vyhrážkami, že pokiaľ sa nezmení zostavenie vlády a kľúčových postov, pošle na Slovensko armádu. Po Tisovom súhlase, že zmeny prevedie, došlo k rozhovoru so samotným Hitlerom, ktorý však žiadne konkrétne požiadavky nemal. Po návrate Tiso vykonal nutné zmeny – odstavil Ďurčanského a Kirchabauma, pripravil o miesta veľa nástupistov, ktorí asi jediní naozaj stratili, ako priamy dôsledok Salzburgu. Neboli však ďalej perzekvovaní. Ďurčanského post ministra zahraničných vecí bol pridelený Tukovi, a vnútro zasa Machovi. Kirchabuma nahradil na poste hlavného sekretára strany iný nástupista – František Galan, a šéfom propagandy sa miesto Čulena stal Murgaš, človek z radov HG. Viacero nižších postov, ktoré poprideloval Ďurčanský, boli tiež redistribuované. Obecne najviac získali Tuka, a Hlinkova Garda, aj keď nie dostatočne, respektívne podľa ich očakávaní. HG posilnila, ale stále nebola dost' silná aby bola reálnou hrozbou pre Tisa, podobne Tuka, ktorý dúfal, že bude prezidentom, alebo aspoň aj ministrom obrany.¹³⁹ Salzburg tiež pomerne zjednodušil spleť interných konfliktov, ktoré zmietali Tisov režim. Od leta 1940 sa súťaž pomerne stabilizovala ako boj Tisa (konzervatívneho, katolíckeho krídla) s Tukom (radikálnym, národne-socialistickým krídlom), až do jari 1942.¹⁴⁰

¹³⁷ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 39-41

¹³⁸ WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013, s. 210

¹³⁹ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 42-44

¹⁴⁰ Tamže, s. 69

4.5 Po-salzburské Slovensko a ukotvenie Tisovej moci

Hlavnou otázkou, ktorá potrebuje zodpovedanie, je, prečo Hitler neodstavil Tisa, resp. jeho blok klerikálov, keď Tuka, Mach a Hlinkova garda obecne bola viac progermánska, a teda sa na prvý pohľad zdá ako alternatíva Hitlerom preferovanejšia, vzhľadom na ich doterajšiu servilitu v porovnaní s Tisom. Jedným z dôvodov je už spomínaná neskúsenosť a nekompetentnosť členov HG obecne. Hitler nevidel dostatok silných lídrov v radoch radikálov, a to ani v osobách Macha a Tuku. Nechcel ani ponechať krajinu plne v rukách klerikálneho krídla, ktorého zdieľané ideí sa vzdialovali nemeckým predstavám, viediac, že z Tisa nikdy nebude úprimný nacist. Podľa Jelínka chcel Hitler „vytvoriť režim kombinujúci zručnosti a popularitu Tisových mužov s protiváhou Hlinkovej gardy. ... Berlín mal pochybnosti o schopnostiach Tuku a Macha, ale potreboval ich ako korektívu voči opozičnému taboru. A tak triumvirát Tiso-Tuka-Mach bol najprijemnejším riešením...“¹⁴¹ Od členov HG a Tuku osobne sa očakávalo, že bude nepriamo pretláčať progermánsku líniu,¹⁴² Berlín tiež poslal skupinu poradcov strane a garde, ktorá mala mať dohľad nad aktivitami na Slovensku.

Ako sme už spomínali, aj keď Tuka svoju pozíciu posilnil, očakával, že bude menovaný „slovenským fuhrerom“ miesto Tisa. Keďže mu to nevyšlo, najbližšie mesiace viedol konštitučnú a personálnu vojnu s cieľom nahradiť Tisa. Ten totiž hneď na začiatku augusta 1940 nechal prezídium schváliť zmenu, ktorá mu dala moc posledného hlasu v strane, a následne bol požiadaný parlament o zmenu ústavy tak, aby to s ňou bolo v súlade.¹⁴³ Ústavne sa tak ukotvil „vodcovský princíp“, ktorý zvýšil Tisov vplyv nielen v strane, ale aj v štáte. V ústave sa totiž aj posilnil stranický aparát, ktorý sa reálne stal Tisovou doménou.¹⁴⁴ Tuka sa preto snažil posilniť svoju pozíciu premiéra – snažil sa rozpustiť parlament, a jeho právomoci prideliť novému reprezentačnému útvaru, ktorý by bol naplnený jeho ľuďmi a funkčne by spadal pod vládu, teda de facto pod neho. Okrem toho sa snažil presadiť personálne zmeny na ministerstvách a v Ústredí štátnej bezpečnosti za pomoci nemeckého vyslanca Killingerera, ani jeden z týchto pokusov sa však vo finále nepodaril.¹⁴⁵ Tuka tlačil pomerne silno na výmenu 4 zo 7 ministrov, aby ich nahradil členmi Gardy, a keď títo 4 ministri skúsili podať demisiu v októbri 1940, Tiso

¹⁴¹ Tamže, s. 69

¹⁴² HRUBOŇ, Anton: Hlinkova garda na spoločensko-politickej scéne Slovenska v roku 1941, 2012, s.106.

¹⁴³ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 70

¹⁴⁴ JELINEK, Yeshayahu: *Slovakia's Internal Policy and the Third Reich*, 1971, s. 251

¹⁴⁵ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 70-71

ich nakoniec zastavil. Posledným chabým útokom Tuku bol pokus vymenovať Tisa trnavským biskupom, pričom on sám by ho nahradil v čase absencie. Ani tento pokus mu nevyšiel.¹⁴⁶ Tuka síce mal na svojej strane Gardu, nemeckých zástupcov a protestantov, Tiso mal ale veľkú verejnú podporu, držal stranu, a stála za ním aj cirkev.¹⁴⁷

Tukove útoky trvali až do januára 1941, s veľkou pomocou nemeckého vyslanca. Obecne hral M. F. Von Killinger pomerne dôležitú úlohu v pomáhaní radikálom získať viac moci, aj keď neúspešne. Podľa Jelínka mal pocit, že slovenská politika sa dá veľmi ľahko ovládať, a chcel rýchlo vidieť výsledky v svojom projekte nacifikácie SR. Okrem finančnej a morálnej podpory radikálov už od jeho príchodu po Salzburgu sa minimálne s jeho tichým súhlasom snažili Tuka, Mach, Kubala a ďalší zosnovať prevrat v decembri 1940 – tzv. Lichardusov puč. Podľa historických dokumentov sa síce nedá jednoznačne určiť, do akej miery bol Killinger do prevratu zapletený, v každom prípade bol ale v decembri zo Slovenska odvolaný, nahradený Ludinom, a poslaný do Rumunska. Nemecké agentúry a Hitler totiž nemali v pláne stav na Slovensku meniť, a organizátori prevratu prišli o cenného radcu, čo bol pravdepodobne hlavný dôvod neúspechu puču.¹⁴⁸

Ako vedúcu osobu sprisahanci nominovali Jozefa Lichardusa, pomerne neznámeho gardistu z Ružomberka, keďže celá ofenzíva mala byť pod záštitou Hlinkovej gardy. Tuka, Mach a ďalší gardisti sa stretli v Trenčianskych Tepliciach, kde aj Tuka predstavil „slávnych 14.bodov slovenského národného socializmu“¹⁴⁹, a kde mali byť gardisti ozbrojení a odpochodovať na Bratislavu. Tam mali obsadiť budovy verejných inštitúcií a donútiť tak Tisa ku koncesiám. Volali po „národne-socialistickej revolúcii“ v opozite k Tisovej „už ukončenej revolúcii“, ktorá bola dosiahnutá samostatným štátom. Lichardus však z neznámych dôvodov šiel za Čatlošom, a plán mu vyzradil.¹⁵⁰

Historik Igor Baka sa „Lichardusovmu puču“, poslednej Tukovej ofenzíve voči Tisovi, venuje aj v súvislosti s demisiou ministra národnej obrany Čatloša. Súbežne s týmto pučom totiž prebiehal vnútorný armádny spor medzi generálom Čatlošom a náčelníkom Jurechom, ktorý bol

¹⁴⁶ JELINEK, Yeshayahu: Slovakia's Internal Policy and the Third Reich, 1971, s. 253-255

¹⁴⁷ WARD, J. M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013, s. 216

¹⁴⁸ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 72

¹⁴⁹ HRUBOŇ Anton: Hlinkova garda na spoločensko-politickej scéne Slovenska v roku 1941, 2012, s. 107

¹⁵⁰ JELINEK, Yeshayahu: Slovakia's Internal Policy and the Third Reich, 1971, s. 259

z Čatlošovho pohľadu bezhladne ambiciózny a nerešpektoval nadriadených dôstojníkov. Obaja sa vzájomne obviňovali z nelojality k režimu.¹⁵¹ Nemecká vojenská misia sa totiž snažila zvýšiť kvalitu slovenskej armády, a aj vzhľadom na to, že voči Čatošovi nemali až takú dôveru, ho síce nechali na poste ministra obrany, ale v lete 1940 ho presvedčili, aby vytvoril dva nové posty (vrchného veliteľa a náčelníka štábu), ktoré by ho trochu „odľahčili“ a prerozdělili úlohy ministra. Jurech sa stal náčelníkom štábu, a Čatloš narážal na jeho odpor pri plnení rozkazov. Po dohode s šéfom nemeckej misie ho odstaviť do Ríma.¹⁵²

Jurech ako odpoveď zaslal list prezidentovi (o obsahu ktorého neexistujú záznamy), a ten bez vedomia Čatloša ako ich nadradeného ministra vypočul ďalších dvoch armádnych činiteľov, ktorí mali dokázať, že to bolo neprávom. Čatloš si to vysvetlil ako nedôveru voči svojej osobe zo strany Tisa. Niet sa čomu diviť, keďže na prelome rokov 1940-41 vrcholil boj Tisa s Tukom, a Čatloš sa netajil blízkymi vzťahmi s Tukom a HG. Keď Čatloš podal demisiu, obrátil sa o pomoc na šéfa Nemeckej vojenskej misie Otta pre zmenu Tiso, ktorý na jeho prekvapenie navrhol jej prijatie, a nahradenie Čatloša Tukom na kresle ministra obrany. Okrem kresla premiéra a ministra zahraničných vecí by sa tak zmocnil ďalšieho významného rezortu, čo bolo pre Tisa samozrejme neprijateľné. Z pohľadu Otta bol Tuka totiž ľahkým kanálom presadzovania nemeckých záujmov, s čím by súhlasili aj kompetentní v Berlíne, ktorí videli slabnúcu Tukovu pozíciu, a záujmom bolo robiť Tisovi protiváhu. Tuka navyše na pozíciu sám ašpiroval, ako krok ku prezidentskému kreslu, a nemecká misia v ňom mala skvelého spojenca, ktorý ako premiér presadzoval skoro všetko, čo od neho chceli, aj napriek možnému Čatlošovmu nesúhlasu. Tiso sa pohrával aj s myšlienkou previesť ministerstvo obrany na sebe blízku osobu. V tomto čase sa dostala k Tisovi informácia o plánoch Hlinkovej gardy obsadiť bratislavské úrady.¹⁵³

Tisova situácia bola nasledovná: Nemecko podporilo Tuku, Garda pochoduje na Bratislavu, a Maďarské médiá preberajú nestabilnú situáciu slovenskej armády. Potreboval naozaj rýchle riešenie. Nakoniec sa rozhodol presvedčiť Čatoša, aby demisiu stiahol. Okrem toho

¹⁵¹ BAKA, Igor: Pozadie neprijatej demisie ministra národnej obrany gen. I. Tr. Ferdinanda Čatloša v januári 1941, 2009, str. 6

¹⁵² JELINEK, Yeshayahu: Slovakia's Internal Policy and the Third Reich, 1971, s. 256

¹⁵³ Tamže, s. 261

ho menoval aj dočasným ministrom vnútra, keďže Mach bol mimo Bratislavu, a hlavné mesto obsadili pod Čatlošovým vedením polícia a armáda.¹⁵⁴

Keďže sa historici sporia o dátum „Lichardusovho puču“, nie je jasné, či rola Čatloša ako toho, kto puč v princípe prekazil (povedal o ňom Tisovi) a prešiel na Tisovu stranu, je tak veľká, ako si sám Čatloš v spomienkach pripisuje (tvrdí, že Tuku vedome zradil).¹⁵⁵ Historiografia však ukazuje, že puč bol naplánovaný na 8. januára 1941, a Čatloš podal demisiu až 10. januára, takže nie je jasné, ako výsledok mohol ovplyvniť. Pravdepodobnejšia verzia je, že puč obecne skoncoval kvôli nahradeniu spojenca Killingera Ludinom, ktorý skôr držal líniu „tichého Slovenska“ a status quo, alebo aj kvôli tomu, že plány vyzradil sám Lichardus Čatlošovi.¹⁵⁶ Keďže však o plánovaní prevratu neexistuje dobová dokumentácia iba spomienky činiteľov, nie je úplne jasné časovanie udalostí na konci decembra 1940 až začiatku januára 1941.¹⁵⁷

Aj keď toto bola posledná Tukova otvorená ofenzíva, verbálne boje neutíchlí, naopak, Tuka sa v tlači vyjadroval proti klerikálom, a bojoval za ústavné zmeny v januári ešte viac, ako v predchádzajúcich mesiacoch. Z jeho pohľadu ešte boj nebol stratený. Nový nemecký minister Ludin reportoval situáciu Ribbentropovi a Hitlerovi hneď po puči, a odpoveď, ktorú dostal, zhrnul do štyroch bodov:

„1. Ríša chce udržať suverenitu Slovenska

2. Ríša nemá záujem o boj medzi Tisovou a Tukovou skupinou, a Ludin má byť mediátorom. Fuhrer zdôraznil vrelé vzťahy s Tisom aj Tukom, kým Ribbentrop požiadala vyslanca o tvorbu blízkeho a priateľského vzťahu s Tisom konkrétne.

3. Sympatie Ríše sú na strane Tuku a Macha.

4. Ríša vyžaduje ustálenie tenzií na Slovensku. ... Slovensko... má slúžiť ako príklad pre ostatné národy. Keď sa zvýši blahobyt Schutzstaat-u, zvýši sa aj prestíž protektora.“¹⁵⁸

¹⁵⁴ JELINEK, Yeshayahu: Slovakia's Internal Policy and the Third Reich, 1971, 262

¹⁵⁵ BAKA, Igor: Pozadie neprijatej demisie ministra národnej obrany gen. I. Tr. Ferdinanda Čatloša v januári 1941, 2009, s. 5

¹⁵⁶ Tamže, s. 3-14

¹⁵⁷ JELINEK, Yeshayahu: Slovakia's Internal Policy and the Third Reich, 1971, s. 258

¹⁵⁸ Tamže, s. 263

Z nemeckej odpovede na slovenskú situáciu vyplýva, že jednoducho nemajú čas a záujem venovať sa priamo nacifikácii Slovenska, a jeho vedenie sa má venovať reálnej politike, riešeniam, a nie vnútorným sporom. Ludinove inštrukcie z Nemecka boli pre radikálov veľkou ranou, keďže od Killingera mali podporu pre podvratné aktivity, a tú spájali so súhlasom a podporou lídrov v Nemecku. Tuka očakával pravý opak – že nemecká intervencia bude znamenať odstavenie Tisa, nie jeho posilnenie. Po krátkom nepochopení, alebo skôr odmietaniu porážky, zo strany radikálov, Ludin zakázal boje v tlači, a osobne prikázal Tukovi, aby akceptoval realitu. Na druhej strane ju ale musel akceptovať aj Tiso, a rešpektovať rozhodnutia zo Salzburgu – nemohol radikálov pripraviť o ich kreslá, keďže mali stále sympatie Ríše. Neprijal ale ani žiadnu z požiadaviek radikálov a zmenu ústavy, či personálne obsadenie parlamentu, vlády a vedúcich pozícií v strane. Reálne sa teda všetky snahy radikálov za posledných 6 mesiacov akoby ani nestali, *„dočasná porážka klerikálov v Salzburgu bola obrátená, a vlastne sa vrátili na pozíciu vplyvu, ktorú mali pred júlom 1940“*¹⁵⁹

Agenti SS na Slovensku sa napriek tomu snažili vytvoriť z členov HG budúcu vládnu elitu, keby došlo k zmene lídrov. Snažili sa vybrať gardistov, ktorí mali výzorom najbližšie k árijskej rase, a vytrénovať ich. Odpoveďou klerikálov bolo nariadenie povinnosti členstva v strane (a podriadenie sa jej disciplíne) pre všetkých členov Gardy. Aj keď Tisova pozícia bola silná, nemohol si byť istý ďalším vývojom, a snažil sa nestratiť dôveru Hitlera. V máji 1941 Čatloš sám navrhol nemeckému vojenskému ataché slovenské jednotky v prípade vojny s Ruskom, a takto veľké rozhodnutie by určite nespravil sám, bez Tisovho zvolenia. Na druhú stranu nemecké jednotky už boli prítomné na východnom Slovensku, takže predpokladali, že ďalším cieľom bude ZSSR. V júni 1941 Slovensko vstúpilo do druhej svetovej vojny. Povojnové výpovede ukazovali ako hlavného vinníka účasti Tuku, ale podľa Jelínka (a podložené jeho výskumom) klerikáli sami mali záujem na vojne s komunizmom a „židobolševikmi“, voči ktorým zakročili aj vnútri štátu.¹⁶⁰ Podľa Warda sa Slovensko pripravovalo na vojnu s Ruskom už od jari 1941.¹⁶¹

V septembri 1941 vláda schválila „Židovský kódex“, ktorý umožnil jednoduchšie postupy pre HG – doteraz narážali na odpor polície a štátnych úradov obecne, ktoré z pohľadu

¹⁵⁹ JELINEK, Yeshayahu: Slovakia's Internal Policy and the Third Reich, 1971, s. 264

¹⁶⁰ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 74

¹⁶¹ WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013, s. 223

gardistov ukladali Židom príliš malé tresty, a tým znevažovali ich námahu.¹⁶² Podľa Jelínka bola v tomto prípade naozaj najväčšia zodpovednosť na strane Tuku a Hlinkovej gardy, avšak nevie sa v tomto prípade posúdiť Tisov postoj vzhľadom na nedostatok dokumentov. Aj keď Tiso sám riešenie „židovskej otázky“ neinicioval, trvalo iba 4 dni, kým bolo zo Slovenska odoslaných 20 000 Židov po žiadosti zo strany Nemecka. Aj keď iniciátormi boli Tuka a Mach, ktorí radikálnym riešením chceli získať plusové body, Tiso mohol protestovať. Problém je, že by si tým podkopal vlastnú mocenskú pozíciu. Je otázne, ako by sa situácia vyvíjala v prípade, že by sa naozaj vyhrážal odstúpením – teda či by k deportáciám nedošlo aj napriek tomu. Vyhneme sa špekuláciám, a budeme sa orientovať na fakt, že sa to dialo s jeho súhlasom, a rozhodnutie neklásť odpor malo vzhľadom na dobovú situáciu do veľkej miery súvis s jeho rozhodnutím orientovať sa na boj s Tukom, a na udržanie Hitlerovej dôvery. Ani v lete 1942, kedy už Tiso a členovia HSLS určite vedeli o exterminácii Židov Nemcami¹⁶³, neukončili deportácie (až do októbra 1942), čo svedčí buď o ich apatii voči tomuto problému, alebo priam podporovaniu týchto aktivít.

Tisovo rozhodnutie neoponovať deportáciám v podstate zobralo Tukovi a Garde vietor z plachiet. Tiso dúfal, že konečne bude môcť odstaviť Tuku na trvalo, a osobné útoky pokračovali, kým nezasiahol prostredníctvom Ludina Ribbentrop v explicitných inštrukciách, že Tiso aj Tuka majú ostať na svojich súčasných pozíciách. Prezident sa snažil oboch obísť pokusom o komunikáciu priamo s Hitlerom, avšak nenašiel mediátora a situácia ostala podľa očakávaní Ribbentropa.¹⁶⁴ Na prvý pohľad sa zdá, že súboj Tisa a Tuku sa skončil patom, avšak nebyť nariadení z Nemecka, Tiso by bol schopný Tuku odstaviť, a takto bola daná situácia vnímaná aj straníkmi. Tiso bol de facto víťaz a od tohto bodu už jeho pozícia nebola Tukom ohrozená.

Otázkou je, prečo Nemecko zasiahlo v prípade vnútornej krízy na Slovensku v júli 1940, a podporilo radikálov, avšak nie v období Lichardusovho puču v zime 1940/41 alebo po ňom, kedy bola jasná prevaha klerikálneho krídla, ktoré menej zodpovedalo ideálu „národne-socialistických leadrov“. Jelínek vysvetľuje, že behom Salzburgu bola vojnová situácia pomene kľudná, kdežto v zime 1940/41 sa Nemci a Taliani presúvali na Balkán, a Ríša sa pripravovala

¹⁶² HRUBOŇ, Anton: Hlinkova garda na spoločensko-politickej scéne Slovenska v roku 1941, 2012, s. 113

¹⁶³ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 76

¹⁶⁴ Tamže, s. 77

na útok voči Rusku. Potrebovali v prvom rade stabilitu, čo sa ukázalo nie len v správaní voči HG, ale aj rumunskej Železnej garde.¹⁶⁵ Dôvodom bola pravdepodobne aj kombinácia faktorov ako nedôvera v schopnosť gardistov viesť stabilne štát (skoro všetci schopní úradníci a ľudia so skúsenosťou s riadením štátu boli blízki klerikálnemu krídlu), staroba a otázná lojalita Tuku, popularita Tisa na Slovensku, jeho pragmatická osobnosť a schopnosť získať si Hitlerovu dôveru (minimálne navonok). Dá sa povedať, že Nemci nemali za Tisa náhradu, a ako z pohľadu Fuhrera, tak aj bežných Slovákov, bol Tiso jednoducho menším zlom, napriek jeho mocichtivosti. Veľa jeho podporovateľov na Slovensku malo za jediný dôvod nenávisť k Tukovi a k nemeckému nacizmu, keďže Tiso im ako tak odolával. Bol viditeľný ako niekto, kto sa nebude snažiť implementovať nacizmus, a navyše za nim stála cirkev, čo mu z pohľadu Slovenska hralo do karát, ale z pohľadu Nemecka práve naopak. Jelinek hovorí o ďalšom z dôvodov – ak by Ríša podporila Tuku, vzhľadom na neustále spoliehajúce gardistov a vedúcich osobností radikálneho krídla na Nemeckú intervenciu, bola by nutná ich neustála podpora, keďže Tuka bol do veľkej miery závislý na Nemecku, mohlo by to byť interpretované ostatnými národmi ako tvorba protektorátu. To nebolo v súlade s ich cieľom ukazovať Slovensko ako príklad malého národa, ktorý si žije úspešne a samostatne pod krídlami Ríše.¹⁶⁶

Stratégia Hitlera na Slovensku nebola odlišná od tej v Rumunsku či Chorvátsku. V juhovýchodnej Európe preferovali pragmatickú alianciu s umiernenými, skôr než podporovanie impulzívnych radikálov. Tieto štáty mali slúžiť ako zdroj surovín kvôli vojne, nie na šírenie revolúcie, preto v nich potrebovali mať primárne stabilnú vládu. Nepotreboval mrhať svojimi vojenskými silami na konsolidáciu situácie v satelitných štátoch, minimálne nie počas svetovej vojny. Keďže si Hlinkovu Gardu držal v zálohe (viď spomínané aktivity SS na Slovensku v 1941), je pravdepodobné, že po vojne by mal väčší záujem na šírení ideológie, a na to ukazuje aj jeho rozhodnutie v čase „vojnového pokoja“ prostredníctvom Salzburgu „*urýchliť nacistickú nacistickú na Slovensku*“¹⁶⁷.

Z informácii je vidieť, že efekt Salzburgu nemal veľmi dlhé trvanie, a ani nebol tak silný, ako sa bežne opisuje. Posilnenie Tuku a jeho komplicov síce Tisa oslabilo, ale ani po Salzburgu

¹⁶⁵ JELINEK, Yeshayahu: Slovakia's Internal Policy and the Third Reich, 1971, s.265-266

¹⁶⁶ Tamže, s. 268

¹⁶⁷ Tamže, s. 269

to nevyzeralo na ich vyrovnaný súboj. Navyše už po pár mesiacoch upevnil svoju pozíciu späť na pôvodnú úroveň.

4.5.1 Zhodnotenie cesty k stabilizácii režimu

Slovenská republika bola od svojho oficiálneho vzniku zmietaná veľkými vnútornými bojmi, primárne vzhľadom na veľký počet frakcií, ktoré v sebe obsahovala. Do Salzburgu bolo víťaznou frakciou konzervatívne krídlo, respektíve Tiso, ktoré spojilo sily s nástupistami a Ďurčanským. Kvôli zahraničnej politike Ďurčanského, a nástupistickej predstave Slovenska bez vplyvu Nemecka, bol Berlín veľmi znepokojený. Na fronte bola situácia pomerne pokojná, a radikáli okolo Gardy, ktorí boli horlivými národnými socialistami, boli v oslabení. Hlinkova garda útočila na všetky strany – Tisa, Nástupistov, armádu, a navyše sama bola vnútri rozpoltená, členovia neuspokojení aktuálnou situáciou, ktorá nepriniesla také výhody, ako čakali. Nemecko videlo nutnosť zakročiť, a malo na to čas a prostriedky. Posilnilo zvonka radikálne krídlo, ktoré sa však napriek tomu nedostalo na roveň vplyvu klerikálov. Naopak odstavilo nástupistov, aj keď ich neprezekvovalo. V podstate takmer všetci okrem nástupistov chceli mať Hitlera na svojej strane, čo ukazuje na dôležitosť, a do istej miery závislosť slovenského osudu na rozhodnutiach z Berlína.

Napriek tomu sa však najprv spory riešili vnútri štátu, a skupinou, ktorá do veľkej miery vyvolávala intervencie Berlína boli Gardisti. Spor Mach-Ďurčanský, založený na nespokojnosti Macha so smerovaním Slovenska k vlastnému druhu „fašizmu“, bol najprv riešený prostredníctvom Tisa. Tiso však miesto koncesii voči Machovi alebo HG ešte viac posilnil pozíciu nástupistov, keď im prideliť aj ministerstvo propagandy a veliteľstvo Gardy, čo bolo neakceptovateľné. Až po tomto čine však došlo k intervencii Nemecka, ktoré, aj keby doteraz nemalo záujem o slovenské interné aktivity, nemohlo nechať gardistov oslabnúť až na takúto úroveň. Po Hitlerovej intervencii pre záchranu gardistov už k výraznej a zmienky-hodnej intervencii nedošlo, až do vypuknutia Povstania. Salzburg je obecnou výnimkou do roku 1944, kedy Nemecko reálne zasiahlo, napriek tomu že do udalostí napr. takého Maďarska zasiahli podstatne výraznejšie – odstránením Horthyho.¹⁶⁸

¹⁶⁸ KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka (Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947)*, 2013, str. 112

Okrem pár mesiacov po Salzburgu sa teda slovenská politika v tomto období tvorila pomerne autonómne, aj keď samozrejme je to aj vďaka tomu, že Tiso si vedel udržať Hitlerovu dôveru, a snažil sa neísť očividne proti Hitlerovej politike, čo radikalizovalo aj jeho rozhodnutia (napríklad ponechanie riešenia židovskej otázky v rukách Gardy).

4.6 Tisov režim

Rok 1942 bol pre Tisa a klerikálne krídlo HSĽS dobou úplného držania moci. Stabilita režimu však bola v retrospektíve veľmi závislá od statusu Nemecka vo vojne. Dá sa povedať, že ak moc Hitlera rástla, v zmysle dobývania území, darilo sa aj Tisovi upevňovať moc. S rokom 1944, kedy sa ukazovala možná porážka Osi, prišiel graduálny úpadok vplyvu HSĽS na Slovensku. Jelínek¹⁶⁹ rozdeľuje obdobie medzi aprílom 1942 a aprílom 1944 na 3 časti, ktoré sú prepojené s dianím na fronte. Prvé obdobie – apríl 1942 až po porážku Nemecka pri Stalingrade – strieda obdobie druhé, ktoré je ukončené kapituláciou Talianska, a pre ktoré je charakteristická neistota a snaha držať moc. Po páde Mussoliniho a kapitulácii vo februári 1943 už je v základe osud režimu spečatený.

4.6.1 Vrchol Tisovej moci

Najúspešnejšia perióda trvala od jari 1942 do jari 1943, či už z pohľadu úspechu Tisa, alebo Hitlera na fronte. Nemeckým vojakom sa podarili invázie „od Volgy až po Egypt“¹⁷⁰, a na Slovensku boli najtvrdšie perzekúcie voči nepriateľom režimu (komunistickej strane, demokratickým elementom...). Vďaka deportáciám a perzekúciám Židov dostala strana incentívy, ktorými mohla podplácať lojálnych Slovákov, a tak trochu oneskoriť nutnosť nejakého kreatívneho sociálneho programu.¹⁷¹ Aj keď Tiso nemohol odstaviť Tuku jedným ťahom, postupne odstavoval vplyvných členov blízkych HG. Okrem posilňovania jemu verných inštitúcií dosadzoval svojich ľudí aj do Gardy. Radikála Kubalu nahradil „umierneným radikálom“ Karolom Danihelom. Reorganizoval tiež stranické prezídium, kam sa snažil dostať Mach, avšak nikdy mu to miesto nebolo ponúknuté. Na protest oznámil Tisovi svoju rezignáciu ako ministra vnútra, ten ju však neprijal, keďže Machovo miesto bolo garantované zo strany Nemecka. Vydieranie zlyhalo, a iba ukázalo, ako veľmi boli radikáli slabí.¹⁷²

¹⁶⁹ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 91

¹⁷⁰ Tamže, s. 91

¹⁷¹ WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator*, 2013 s. 220-222

¹⁷² JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 92 - 93

HSLŠ členstvo bolo v tejto dobe veľmi široké, aj z dôvodu výhod, ktoré z členstva plynuli. Vedenie strany si bolo vedomé ich oportunistických dôvodov, a vzhľadom na to sa rozhodlo stranu prečistiť a akumulovať v nej iba tých úprimných režimných podporovateľov. Vstup do strany bol umožnený už iba mladým mužom, ktorí prišli z Hlinkovej mládeže, alebo bola jasná ich lojalita a aj lojalita ich celej rodiny.¹⁷³ Čistením si prešla aj Hlinkova Garda. Aj keď sa revízií gardistov konalo viac, v tomto prípade „*si dali gardistickí velitelia naozaj záležat*“¹⁷⁴. Vylúčili sa aj niektorí vedúci členovia, ktorí neboli aktívni, alebo sa dostali do konfliktu s niekým z vedenia, čo sa im takto vypomstilo. Podľa Sokoloviča sa síce odstránilo veľa gardistov, ktorí už nemali záujem byť v strane, čo im v budúcnosti pomohlo po páde režimu, ale stalo sa aj nástrojom odstavovania nepohodlných, prostredníctvom pomerne elastických kritérií.¹⁷⁵

Tiso tiež posilnil svoju pozíciu konštitučne – 22.10.1942 bol oficiálne prijatý „vodcovský princíp“, podľa § 9 zákona č. 215/1942, o Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, kde bol Vodca najvyšším predstaviteľom strany. Jeho rolu vymedzil § 10: *“Vodca určuje smer politiky strany v rámci programových zásad schválených zjazdom a spôsoby, ako má Strana plniť svoje poslanie. Rozkazy, ktoré Vodca v tomto smere vydá, sú pre každého člena a funkcionára strany záväzné. Vodca predsedá zjazdu, ústrednému výboru a predsedníctvu, menuje a odvoláva generálneho tajomníka, predsedov župných a okresných organizácií.”*¹⁷⁶Následne bolo potvrdené aj prepojenie strany a výkonnej moci v §§ 11 – 15, ktoré pojednávajú o straníckych orgánoch. *“Členmi ústredného výboru boli vedľa predsedníctva strany aj členovia predsedníctva snemu, ďalej celá vláda, vrátane jej predsedu, predseda Štátnej rady, všetkých záujmových združení, hlavný veliteľ Hlinkovej gardy a Hlinkovej mládeže.”*¹⁷⁷ Finálne prepojenie strany a štátu na všetkých úrovniach štátnej infraštruktúry bolo ukotvené v zákone samospráve obcí č. 171/1943, kde sa hovorilo o menovaní do funkcií v samospráve príslušnými orgánmi HSLŠ.¹⁷⁸ Na jednej strane sa teda upevnilo spojenie strany a štátu, na druhej vplyv Tisa na stranu a štát. De facto Tiso menoval všetkých dôležitých straníckych funkcionárov, okrem piatich volených členov

¹⁷³ Tamže, s. 93

¹⁷⁴ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938-1945*, 2009, s. 383

¹⁷⁵ Tamže s. 383

¹⁷⁶ KRÁKOROVÁ, Martina: *Právny vývoj Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Dipl. práce, 2007; str. 27

¹⁷⁷ Tamže, str. 27

¹⁷⁸ Tamže str. 28

prezídia, a zákonným ukotvením moci sa dostal na úroveň ostatných európskych “vodcov” ako Mussolini či Antonescu.¹⁷⁹

Najvyšší bod Tisovej moci bol ale spojený aj s viacerými nefungujúcimi aspektmi v strane či armáde. Slovenskí vojaci často dezertovali na ruskú stranu, a tí čo sa vrátili, básnili o slovanskom bratstve, nehovoriac o obecné veľkých ľudských stratách počas vojny. Čatloš sa snažil problém prílišného bratstva s ruským nepriateľom riešiť presunom slovenskej armády na západný front či Balkán, Hitler to však nedovolil.¹⁸⁰ Slovenská populácia začínala mať negatívne pocity voči Nemecku (skôr než voči lokálnej vláde)¹⁸¹, aj vďaka presakujúcej západnej propagande. Vnútri strany, ale aj spoločnosti, bolo veľmi rozšírené úplatkárstvo, a aj v lokálnych orgánoch bol dlhodobý problém nezhôd a hádok medzi členmi HG a HSLS, úradníkmi štátnych a samosprávnych orgánov atď.

4.6.2 Boj o prežitie režimu

Od 21. augusta 1942 do 2. februára 1943 prebiehala vojna o Stalingrad, ktorá skončila porážkou osi (nemeckých, talianskych a rumunských vojsk). Podľa Jelínka (a dobových dokumentov) bola prehra pri Stalingrade najväčším šokom pre slovenskú internú politiku. Bolo cítiť reálny strach vládcov, a veľkú neistotu budúcnosti – verejnosť začala byť viac otvorene anti-germánska, stúpala strach zo sovietyzácie, resentment voči slovenskej aktivite vo vojne. Čatloš nakoniec 3. septembra 1943 požiadal o navrátenie slovenských vojakov z frontu, s odôvodnením, že to posilňuje anti-nemecké nálady, a spôsobuje možnosť pádu celého režimu. Hitler to neschválil. Hlinkovcov už neopúšťala iba armáda, ale aj cirkevní hodnostári, ktorí držali verejné funkcie, z nich začali dobrovoľne odchádzať, a dištancovať sa od režimu, keď už videli jeho postupný pád. Do toho prišla “informačná bomba” – zosadenie Mussoliniho a bezpodmienečná (!) kapitulácia Talianska. “Reakcie boli oboje výbuchy masovej radosti a alkoholické orgie, aj divoká panika.”¹⁸² V lete 1943 dokonca dochádzalo k proti-nemeckým demonštráciám v Bratislave, ktoré sa ani lídrom ani tlači nedarilo upokojiť.¹⁸³

¹⁷⁹ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 94-95

¹⁸⁰ Tamže, 96-97

¹⁸¹ Tamže, s. 92

¹⁸² JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 97

¹⁸³ Tamže, s. 100

Táto perióda bola jednoducho časom neistoty, a reakcií na možný pád režimu. Jednou z nich bola posilnená úprimná spolupráca klerikálneho a radikálneho krídla. Dôležitosť Macha, ako veriaceho progermánca, výrazne stúpila – stal sa Tisovym číslom dva.¹⁸⁴

Po páde talianskeho fašizmu a Mussoliniho sa slovenskí lídri snažili odvrátiť pozornosť verejnosti na snahu o získanie späť území, o ktoré Slovensko prišlo na úkor Maďarska. Keďže Taliansko bolo hlavným spojencom Maďarska na Viedenskej arbitráži, niektorí podporovatelia režimu mali nie len iredentistickú rétoriku, ale snažili sa presadiť aj vojenskú akciu. Tiso si však viac vážil spojenectvo Nemecka, ktoré by to nikdy nedovolilo, preto celá akcia ostala iba pri verbálnej hostilite. Verejnosť však v tomto prípade aj tak ostala nepohnutá, a zaujímala ju iba medzinárodná situácia a vývoj vojny.¹⁸⁵

Historik Ivan Kamenec sa pohráva so špekuláciou, že po kapitulácii Talianska opozičné sily mohli dúfať, že Tiso zohrá na Slovensku podobnú rolu, ako Viktor Emanuel v Taliansku, a pomôže odstaviť pro-nemeckých radikálov, a to aj v čase začiatku povstania.¹⁸⁶ Aj keď Tiso obecné prejavoval veľkú dávku pragmatizmu, v tomto prípade sa rozhodol s povstalcami nekooperovať, a zostal verný pro-nemeckej línii, či už zo strachu alebo z vlastného presvedčenia. Jednou z možností aj je, že predpokladal pretrvanie Slovenskej republiky, a aj keď ako prezident musel mať informácie o formovaní povstania, nemohol presne vedieť, ako silná je druhá strana.¹⁸⁷

Jeho politické rozhodnutia v zime 1943 nasvedčujú tomu, že sa snažil režim udržať pokope a nevzdávať sa svojej moci. Po páde Mussoliniho sa v Bratislave začalo diskutovať o novej ústave, ktorá by dala viac výkonnej moci Štátnej rade, a legislatívnej parlamentu. Viktor Ravasz, predseda výboru poverený zmenou ústavy, po hádke s Tisom odstúpil, a nielenže nedošlo k zväčšeniu právomocí Rady, došlo naopak k ich okliešteniu. Tiso si vydobyl menovanie všetkých členov Rady namiesto desiatich.¹⁸⁸

Úpadok podpory režimu bol viditeľný nie len vo verejnej mienke, ale aj na rozklade HG¹⁸⁹ a v straníckych štruktúrach. Strana prichádzala úradníkov na lokálnych úrovniach, bola vysoká fluktuácia, a vládla voči strane pomerne veľká apatia. V druhej polovici roku 1943 už

¹⁸⁴ Tamže, s. 97 - 98

¹⁸⁵ Tamže, s. 98

¹⁸⁶ KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka (Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947)*, 2013, s. 140-141

¹⁸⁷ Tamže, str. 142

¹⁸⁸ Tamže, str. 96

¹⁸⁹ HRUBOŇ Anton: *Hlinkova garda na spoločensko-politickej scéne Slovenska v roku 1941*, 2012, s. 113

bola dezintegrácia režimu viditeľná takmer každému. “*Strana mala vážne ťažkosti. Nepriateľ bol príliš blízko a všetko, čo mohla strana rozdať, už bol distribuované. ... Slovenské národné povstanie nezabilo stranu, iba odhalilo jej agóniu.*”¹⁹⁰

4.6.3 SNP a nemecká okupácia

V situácii nefunkčnej strany, ktorá už nemala veľkú verejnú podporu, bola vojnová situácia v lete 1944 kľúčovým faktorom pre odštartovanie otvoreného odporu. Na západnom fronte vylodenie v Normandii a postupné oslobodzovanie Francúzska, a na východnom sa frontová línia posúvala stále bližšie k Slovensku, zatlačaním Hitlerových vojsk. Povstalci na “nemeckých územiach” vo Francúzsku a Poľsku sledovali priebeh vojny rovnako pozorne ako tí slovenskí. Už 1. augusta 1944 poľská domáca armáda obsadila Varšavu, a čakala na Stalinove jednotky a pomoc. Parížania povstali 18. augusta, a očakávali pomoc Spojencov, ktorí Paríž oslobodili už 25. augusta. Slovenskí opoziční lídri však nevedeli, ako sa vyvinie situácia v Poľsku, ktoré sa spoliehalo, podobne ako oni, na príchod ruských vojsk, ktoré už boli v podstate “za dverami”.

Rôzne opozičné sily sa organizovali už od roku 1943 – ruskí vojnoví zajatci, ktorí utiekli, komunisti a židia formovali malé partizánske jednotky. Na konci roku sa pridali regulérni ruskí partizáni, ktorí boli rýchlo podporení lokálnym obyvateľstvom, ale aj členovia slovenskej armády a Slováci lojálni k bývalému režimu. Gardisti si boli vedomí týchto pohybov, a začiatkom augusta varovali Tisa, že v armáde sú podozrivé elementy, a pokiaľ nezakročí, bude nutná nemecká intervencia.¹⁹¹ Tisova snaha ale nestačila, a Ludín požiadal 24. augusta o nemecké vojsko, aj keď sa Tiso v tomto čase obával ich vojenskej prítomnosti¹⁹². Deň na to bol oslobodený Paríž, a Ludín sa snažil predísť nepokojom na Slovensku. 27. Augusta požiadal o zvolenie na zmeny vo vláde – chcel zapojiť Ďurčanského, ktorého Nástupisti (mladá generácia) zostali ako jedni z mála verní režimu, odstaviť Čatloša, ktorý kvôli v situácii v armáde už nebol dôveryhodný, zvýšiť pozíciu Macha a naopak znížiť pozíciu Tuku, ktorý už bol starý a chorý. Kým vôbec dostal Ribbentropovu odpoveď, kde okrem odstavenia Čatloša neschválil nič (dokonca žiadal uväznenie Ďurčanského vo vhodnej situácii),¹⁹³ začal sa 29. augusta otvorený boj nemeckých zložiek s povstalcami.

¹⁹⁰ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 99

¹⁹¹ Tamže, s. 126

¹⁹² KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka (Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947)*, 2013, s. 142

¹⁹³ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 126

Povstalci, ako vidno z rôznosti ich skupinového zloženia, neboli jednotní. Na vianoce roku 1943 začali kooperovať demokrati na čele s Lettrichom a Komunistická strana slovenska, podpísaním Vianočnej dohody. Vytvorili Slovenskú národnú radu (SNR), ktorá bola zložená z ich členov v pomere 50 na 50.¹⁹⁴ SNR spolupracovala s Benešovou exilovou vládou v Londýne, a neskôr sa ku koalícii pridali strední armádni dôstojníci, na čele s Jánom Golianom po tom, čo kontaktovali Beneša ohľadom spolupráce vo februári 1944.¹⁹⁵ Ďalšími organizovanými aktérmi boli sovietski partizáni, ktorých velenie vychádzalo z Kijeva¹⁹⁶, a bolo teda nezávislé na plánoch SNR. Stratégia bola samozrejme koordinovaná medzi týmito dvoma blokmi, ale ich veľká geografická vzdialenosť, ako aj rozdielnosť záujmov a priorít, spôsobila ťažkosti v komunikácii a neumožnila jednotné velenie.

Plánom bolo, aby časť slovenských jednotiek udržala bezpečný vstup Červenej armády cez Karpaty z východu. Ruskí partizáni však vyprovokovali vstup nemeckej armády na územie Slovenska predčasne, a jednotky na východe ostali porazené bez pomoci Červenej armády, ktorá bola vzdialená len pár desiatok kilometrov.¹⁹⁷ Do októbra 1944 Nemci úplne ovládli územie Slovenska, a v čase tejto okupácie bola slovenská vláda úplne závislá od nemeckej vôle.¹⁹⁸ Došlo k zmenám vo vláde – nahradený bol samozrejme Čatloš, ktorý medzičasom utiekol do centra povstalcov, Banskej Bytrice¹⁹⁹, a na post ministra obrany zasadol Haššík, ľudák starej školy. Na kresle premiéra bol starý Tuka naradený Štefanom Tisom²⁰⁰, čo schvaľoval aj prezident.²⁰¹

Jednou zo zmien bol nárast vplyvu Hlinkovej gardy, ktorá bola od dominancie konzervatívneho krídla odsunutá do pozadia strany. Keďže sa strana po nemeckých prehrách vo vojne začala rozpadat', otvorilo to dvere vplyvu radikálom z HG, podobne ako povstanie samotné – keďže armáda bola účastníkom, zodpovednosť za ochranu národa padla na gardistov. Počas okupácie sa v základe obnovila schéma interného boja z čias novej samostatnosti: Tisov blok (staroľudáci), mladá generácia nástupistov, a radikáli z Gardy.²⁰² Jeden z veľkých sporov vnútri strany sa týkal postu generálneho tajomníka, nakoniec ho však získal "staroľudák". Mladoľudáci

¹⁹⁴ JUDGE, Sean M.: *Slovakia 1944, The Forgotten Uprising*, 2008, str. 6-7

¹⁹⁵ Tamže, s. 7-8

¹⁹⁶ Tamže, s. 13

¹⁹⁷ Tamže, s. 9-10

¹⁹⁸ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 128

¹⁹⁹ KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka (Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947)*, 2013, str. 141

²⁰⁰ Aj keď menovec, Štefan Tiso nie je rodinne spojený s Jozefom Tisom.

²⁰¹ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 129

²⁰² JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 125 a 129

a Garda útočili na seba navzájom, ako aj na “centrálne” klerikálne krídlo. Keď mladá generácia 4. januára 1945 prijala vlastný manifest a vytvorila si formálnu organizáciu, Kubala, ako hlavný veliteľ HG, verbálne napadol nástupistov ako propagandistov, ktorí nebojujú, iba a tom rozprávajú, a práve Garda je tá, ktorá obnoví národ.²⁰³

Ďalšou úrovňou sporu počas okupácie bolo nepriateľstvo, či nedôvera, medzi armádou a Hlinkovou gardou, ktorá v nich bola zakorenená, a vystupňovala sa účasťou častí armády v povstaní. Pohotovostné oddiely gardy mali protežované postavenie zo strany Nemecka, aj keď oficiálne, nariadením Ministerstva národnej obrany, mala byť garde nadriadená Domobrana.²⁰⁴ Okrem “krčmových bitiek” s Domobranou mali Gardisti problém aj priamo s nemeckými jednotkami, ktoré im z ich pohľadu dávali podradné úlohy.²⁰⁵ To je však pochopiteľné, keďže gardisti neboli veľmi vojensky skúsení, a prax mali skôr v terorizovaní civilistov a Židov.

Židia boli jednou z najväčších obetí nemeckej okupácie. Boli aktívnou súčasťou odporu – pridávali sa k všetkým spomenutým skupinám povstalcov: komunistické i nekomunistické jednotky, dokonca sa pridávali aj k ruským partizánom.²⁰⁶ Nemecká armáda, v spolupráci s Gardou, lovila povstalcov, partizánov a Židov, zabíjala ich na mieste, vykrádala domy “kolborantov” a podobne. Kým išlo o riešenie židovskej otázky, gardisti boli z väčšej časti aktívni sami. Nemecká armáda však mala v pláne ich nasadiť do boja proti Červenej armáde, čoho sa pravdepodobne veľmi báli. Podľa Sokoloviča bol rozklad v Garde očividný už na prelome rokov 1944 a 1945. Bežné boli úteky, nerešpektovanie rozkazov a nedisciplinovanosť.²⁰⁷ Kubala veľmi situáciu nezvládal, a Gardisti zlyhali v čase, kedy ich režim naozaj potreboval.

Sovietska armáda na prelome rokov postupovala na Slovensko z juhu, a 19.1.1945 oslobodila Košice. Nemecká armáda, ako aj ľudáci sa začali pomaly sťahovať na Moravu, do Rakúska či Nemecka. Od januára do apríla boli postupne oslobodené slovenské mestá, a 8. mája kapitulovala vláda. Ironicky, Karol Sidor, vyslaný do Vatikánu, bol posledným oficiálnym reprezentantom Slovenského štátu.²⁰⁸

²⁰³ Tamže, str. 130

²⁰⁴ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938-1945*, 2009, s. 407-408

²⁰⁵ Tamže, s. 412

²⁰⁶ JELINEK, Y.: *The Role of the Jews in Slovakian Resistance*, 1967, s. 417-418

²⁰⁷ SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938-1945*, 2009, s. 433-434

²⁰⁸ JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic*, 1976, s. 131

4.7 Slovensko medzi fašizmom a autoritarizmom

Ako vidíme z dejinného vývoja Slovenského štátu, do veľkej miery napĺňa znaky Linzovho autoritarizmu:

1. Limitovaný pluralizmus: Aj keď oficiálne mala byť HSĽS totalitnou (v zmysle Mussoliniho totality) stranou a jediným centrom moci, v praxi to malo ďaleko od pravdy. Strana sama bola vnútri rozštiepená očividne aj pre dobového pozorovateľa, a autoritu mal iba Jozef Tiso, zvlášť po odstavení radikálov v 1942.
2. Mentalita versus ideológia: Víťazné Tisovo krídlo nestavalo svoju moc ani rozhodnutia na prepracovanej ideológii, naopak tvorilo teoretické podklady ex post na ospravedlňovanie svojich rozhodnutí, a s účelom oslabenia radikálov definíciou “slovenskej cesty”, ktorá naväzovala na slovenské tradície. Tento bod sa trochu komplikuje, keďže Linz považoval nemecký národný socializmus za totalitarizmus, a teda aj jeho ideológiu za pomerne ucelenú. Ako sme si však ukázali v časti 2.1., fašizmus ako ideológia nie je dopredu vypracovaný, a nemá nejaký racionálny text o ktorý sa vie vládca oprieť (na rozdiel od liberalizmu či komunizmu). Preto je otázne do akej miery môžeme aj v prípade fašizmu hovoriť o ideológii, ako ju chápal Linz. To v každom prípade ale nespochybňuje, že na Slovensku ideológia nebola silná, a to ani v prípade radikálneho krídla, ktorého členovia sa líšili v stanoviskách a menili ich v čase, teda boli skôr praktickými reakciami než teoretickými koncepciami.
3. Politická mobilizácia: Podmienka slabej mobilizácie je na Slovensku úplne splnená. Dokonca ani v začiatkoch nového štátu nedochádzalo k mobilizácii, aj keď iste strana by si to priala. Nástrojom mobilizácie mala byť HG, avšak ako sme spomínali, príliš veľká časť členov vstúpila s vidinou materiálneho zisku, a teda zväčša neboli úprimnými podporovateľmi, minimálne nie na dostatočnej úrovni, aby sme mohli hovoriť o mobilizovanej spoločnosti. Voľby sa konali iba jediné – snemové, a aj keď sa mali pôvodne konať voľby prezidentské, nakoniec bol Tiso zvolený snemom, do ktorého schvaľoval kandidátnu listinu sám.
4. Výkon moci: Linz hovoril o výkone moci v rámci zle definovaných pravidiel, avšak pomerne predvídateľne. Tento bod je na Slovensku pomerne naplnený, keďže okrem počiatkovej tvorby autoritárskych inštitúcií, zjednocovania záujmovej činnosti a podobne, k veľkým zmenám v priebehu krátkeho života režimu nedochádzalo. Jediným sporným bodom boli z nášho pohľadu deportácie a represie voči Židom, ktoré do veľkej miery zasiahli do bežného života obyvateľstva, blížiac sa tak k Linzovmu totalitarizmu.

Slovensko z obdobia druhej svetovej vojny teda vnímame ako autoritarizmus, avšak to nestačí na definovanie režimu na Slovensku, keďže autoritarizmus môže existovať aj bez fašizmu. V tejto práci navrhujeme pomenovanie Slovenského štátu ako *parafašizmu, ktorý vnímame ako subtyp alebo druh autoritarizmu*. Z tohto pohľadu môžeme pozeráť na schému či líniu od autoritarizmu k fašizmu, pričom parafašizmus vyplňa priestor medzi nimi. Na záver si teda oddelíme tieto koncepty od seba s prihliadnutím na prípad SR.

4.7.1 Fašizmus – parafašizmus

V druhej kapitole, a v priebehu predchádzajúcich častí štvrtej kapitoly, sme naznačovali, kde sa Slovensko nachádza v tejto schéme. Kľúčovým faktorom bolo nie dostatočné prevládnutie fašistického komponentu nad tým konzervatívnym, a teda v našom prípade by teoreticky mohlo dôjsť k fašizmu, pokiaľ by sa podarilo radikálnemu krídlu (resp. Garde) odstaviť Tisa a jeho spoločníkov, a následne upevniť vlastnú moc do dostatočnej miery tak, aby boli schopní presadzovať a vykonávať radikálne rozhodnutia v súlade s ideálmi fašizmu, teda aj dostatočne radikálne a ideálne veľkých rozmerov.²⁰⁹ Napriek počiatočnej veľkej podpore radikálneho krídla zo strany Nemecka sa však nepodarilo konzervatívcom zvrhnúť napriek početným snahám opísaným v predchádzajúcich častiach. Nemuselo by však dôjsť k nejakému revolučnému zlomu so starými štruktúrami – aj Hitler a Mussolini si ich z nejakého dôvodu ponechali, a teda totalitarizmus nie je podmienkou fašizmu. Týmto faktom sa nám fašizmy a parafašizmy k sebe dosť približujú, a ich odlíšenie je dosť fluidné. Na druhú stranu nám ale toto priblíženie umožňuje vysvetliť dynamiku zmeny, ktorá môže a nemusí znamenať postupný presun od autoritarizmu k fašizmu, alebo parafašizmu.

O fašizme na Slovensku nemôžeme hovoriť ani v nejakej konkrétnej etape, aj keď niektoré k tomu majú bližšie ako ostatné. V čase, kedy silnelo radikálne krídlo, teda primárne po Salzburgu z dôvodu Nemeckej intervencie, dochádzalo aj k najväčšiemu tlaku na riešenie Židovskej otázky, čo je charakteristické pre nemecký fašizmus. Podobne ani v obdobiach, kedy Tiso preberal radikálnu agendu a aspoň rétoricky volal po národnom socializme na Slovensku, čo bolo v období okolo vzniku štátu, a pár mesiacov po Salzburgu. Tiso v tom čase vedome fašizoval za účelom prebratia agendy fašistického komponentu, v súlade s Kallisom opísanou dynamikou fašizácie, ktorá v prípade Slovenska nebola dobrovoľná, keďže bolo neustále pod

²⁰⁹ Vid' Kallisovo vymedzenie v 2.2.3

tlakom nemeckej okupácie či intervencie na podporu fašistického komponentu. Tiso teda fašizoval nedobrovoľne, preberaním fašistických znakov, a alianciou so skupinou radikálneho krídla – nástupistami, ktorý sa ale následne hneď umiernili, a začali byť proti-nemeckí, čím túto alianciu s menej radikálnym komponentom pochovali. Týmito ústupkami fašizmu zo strany Tisa však nedošlo k ustaveniu režimu fašistického, iba parafašistického, pretože keby k tomu nedošlo vôbec, Tisov režim by mal podstatne bližšie ku klasickému (skoro nefašistickému) authoritarianizmu. Jediným obdobím, ktoré má k fašizmu blízko, je pár mesiacov nemeckej okupácie po vypuknutí povstania, kedy dochádzalo k veľkým čistkám povstalcov a Židov, pri ktorých pomáhala aj Garda. Nemecký osud bol však už pomerne spečatený, a aj keď v tomto období slovenskí politici už reálnu moc nemali, prítomní Nemci sa nesnažili pretvoriť režim na fašizmus. Nemali na to ani dostatok času ani prostriedkov.

4.7.2 Parafašizmus - authoritarianizmus

Znaky samotného parafašizmu zatiaľ nikto konkrétne nevymedzil. Tým, že je to iba pomenovanie režimov v šedej zóne, ktoré nie sú úplne klasickými authoritarianizmami, avšak nie sú dostatočne radikálne, aby boli fašizmami, je to kategória pomerne široká, s komplikovanou aplikáciou. V tejto práci sa nesnažíme tieto znaky navrhovať, ale pokúsime sa aspoň načrtnúť scenár, kedy by Slovensko bolo klasickým authoritarianizmom.

Hlinkova strana bola na začiatku nacionálnou stranou, avšak fungovala v demokratických inštitútoch pomerne dlho a bez problémov. S blížiením sa k 2. svetovej vojne a Mníchovu sa ale radikalizovala ako celok – teda aj konzervatívni členovia začínali byť nespokojní s “českou nadvládou”. Cieľom ale bola autonómia v demokratickej ČSR, a nie samostatnosť pod taktovkou Nemecka, a k samostatnosti došlo pod tlakom priamej okupácie. Pokiaľ budeme uvažovať o vplyve Nemecka iba do tohto bodu, a teda čisto teoreticky vymažeme jeho priame podporovanie radikálneho krídla (ale zachováваме situáciu samostatného Slovenského štátu aj podobu Nemecka), Tisov režim by bol skôr klasickým authoritarianizmom, než parafašizmom. Ak by došlo k fašizácii, bola by pravdepodobne slabšia a aj dobrovoľná, a pravdepodobne by nedošlo k deportáciám, aj keď na druhú stranu by mal Tiso, ktorému by sa podarilo odstaviť radikálne krídlo oveľa skôr (teda bez Salzburgu by prišli radikáli o moc), viac času na budovanie stabilného authoritarianizmu, ako sme ho videli v Španielsku. Preberal by teda asi iné znaky fašizmu, snažil sa skôr o dosiahnutie korporativizmu a podobne. Z tohto pohľadu sa dá na líniu authoritarianizmus – parafašizmus pozeráť, znova, ako na otázku miery.

5 Záver

Na záver teda skonštatujeme, že ako parafašizmus, tak fašizmus, sú experimentom elit, ktoré nemajú záujem revolučný fašizmus naozaj vybudovať. Pripustením fašistov k moci sa snažia získať výhodu väčšej autority a stability pre seba samých. Preberaním fašistických znakov sa autoritársky režim presúva na líniu parafašizmu, a to aj keď tieto znaky preberá dobrovoľne (bez vonkajšieho alebo vnútorného tlaku), alebo aj z donútenia okolnosťami. Preberanie fašistických znakov predpokladá nejaký vzor, za ktorý sme označili Mussoliniho Taliansko, zvlášť po roku 1925, ktoré vytvorilo nový druh režimu medzi liberálnou demokraciou spojenou s kapitalizmom na jednej strane, a komunizmom na druhej, a stalo sa tak studnicou nápadov na stabilizáciu režimov. Kľúčovým pre parafašizmus je teda existencia už nejakého vzoru, a z toho pohľadu parafašizmom mohlo byť aj Nemecko. Tým, že sa Hitlerovi podarilo do veľkej miery odstaviť tradičné elity (nie však štruktúry) a presadzovať dostatočne radikálnu politiku, presiahol radikálnosťou aj originál Fašizmu, a stal sa vzorom číslo dva, a fašizmom. V ostatných európskych krajinách, medzi ktorými bolo aj Slovensko, sa tieto znaky preberali, avšak fašistický komponent sa podarilo udržať na uzde – či už jeho represiou alebo kooptáciou. Tieto režimy nazývame parafašistickými s vedomím, že sú v základe autoritarianizmami ako ich vymedzil Linz, avšak tvoria v rámci neho osobitnú kategóriu, keďže dochádzalo práve k spomínanému preberaniu fašistických prvkov.

Napriek tomu, že autori zaoberajúci sa parafašizmami majú vo zvyku zahrnúť prípady Maďarska, Rumunska, Chorvátska, Rakúska, a podobne, Slovensko ostáva takou čiernou ovcou v komplexnejších rozboroch parafašizmov. Jedným z dôvodov môže byť nedostatok zahraničnej literatúry, ktorá sa venuje Tisovmu režimu, ale ako hlavný dôvod vidíme problematiku vzťahu Nemecka a Slovenska v tomto období. Slovenská republika je videná ako “puppet state”, či protektorát, ktorého osud je plne v rukách rozhodnutí Hitlera, a teda rozhodnutia vnútorných slovenských politikov sú pomerne nepodstatné.

V tejto práci ale považujeme aktivity vnútroštátnych slovenských aktérov za plne relevantné, keďže politika radikálneho krídla, napriek tomu že bola priamo podporovaná Nemeckom, bola stále vplyvným činiteľom na radikalizáciu konzervatívneho krídla (teda na prijímanie fašistických komponentov krídlom konzervatívnym), podobne ako to bolo v iných parafašizmoch v kategórii nie dobrovoľnej fašizácie u Kallisa. Zároveň zavedenie parafašizmu

na Slovensku nebolo iba Hitlerovým dielom, ale aj dielom vnútorných elít, ktorých interakcia bola z nášho pohľadu rovnako dôležitá, ako vplyv Nemecka, keďže na samostatnosti mali sami záujem. Tiso dokázal skoro počas celého fungovania Slovenského štátu robiť samostatnú politiku a mať dôveru Nemecka. Nemecko samo, podobne ako aj v iných prípadoch parafašistických režimov, sa rozhodlo v istom bode kooperovať skôr so stabilným a teda aj silnejším konzervatívnym krídlom, čiže to konzervatívne krídlo bolo silné *napriek* Hitlerovým intervenciám v prospech radikálov, čo dokazuje autonómiu aktérov. Hitlerov zásah behom krízy, ktorá vyústila v Salzburg, nemal dlhé trvanie – jeho výsledky prestali byť plne relevantné už pár mesiacov po intervencii. Hlavné obdobie, v ktorom už o relevancii slovenských aktérov nehovoríme, je nemecká okupácia po vypuknutí SNP, kedy znova, podobne ako v období autonómie a získania samostatnosti, boli váhy vplyvu naklonené Nemecku, aj keď v prípade rozpadu režimu bol vplyv vnútorných aktérov ešte oveľa menší než v období vzniku republiky.

Tiso *napriek* tlaku radikálneho krídla, ktoré bolo spojené s Nemeckom, zostal autonómnym aktérom slovenských dejín. Prijímal fašistické znaky donútený okolnosťami, avšak nie s veľkými protestmi. Nebol prinútený okupáciou alebo vojensky. Ak prijmeme stanovisko, že Tiso preberal fašistické znaky za účelom záchranu Slovenska pred radikálmi a Nemeckom, nutne by sme mu tým pripisovali altruistické vlastnosti, a išlo by o morálne hodnotenie Vodcu. Miesto toho prijmeme fakt, že Tiso sám sa pri moci udržať chcel, a jediným možným nástrojom toho bolo robiť koncesie Nemecku a radikálom. Aj keď v prípade Slovenska bol vplyv Nemecka viac “priamy” vzhľadom na Hitlerove plány a geografickú blízkosť, radikálne hnutia v ostatných európskych štátoch však boli tiež vždy podporované buď Nemeckom, alebo Talianskom, a tiež ich radíme do kategórie para-fašizmov, niektoré dokonca miestami aj priamo k fašizmu.

Touto prácou sme, na záver, chceli dopomôcť k zahrnutiu Slovenska do širších komparatívnych štúdií fašizmu a parafašizmu, z ktorých bola doteraz dosť vynechávaná. Pokúsili sme sa Slovensko počas druhej svetovej vojny priblížiť čitateľovi čo sa týka vnútorných štiepení, komplexnosti vývoja na širšej ale i osobnej úrovni predstaviteľov režimu, ale aj medzinárodného kontextu. Slovensko podobne, ako okolité krajiny ovplyvnené nástupom Mussoliniho a Hitlera k moci, išlo s dobou v preberaní selektívnych znakov fašizmu, čo ale nestačí na jeho definíciu ako fašistického režimu. Na Slovensko treba pozerať v kontexte nového druhu autoritarizmu, ktorý sa fašizuje.

Je dôležité podotknúť, že vyradením Slovenska z “rodiny fašistických režimov” sa v žiadnom prípade nesnažíme zľahčovať zločiny spáchané či už radikálnym, alebo konzervatívnym krídlom HSĽS, aj jednotlivcov v režime ako takom, zvlášť nie logikou, že “fašizoval každý v okolí”. Otázka zodpovednosti Tisa a Slovákov za deportácie, a iné zločiny, je na Slovensku stále kontroverzná, a aj preto dúfame, že táto práca pomôže aj laickému čitateľovi lepšie sa zorientovať v politike Slovenského štátu.

6 Zoznam literatúry

Monografie

- ARENDT, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace & World, 1966
- BAKA, Igor: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava: Slovenský historický ústav, 2010
- EATWELL, Roger: *Fascism: A History*. New York: Allen Lane/The Penguin Press, 1995
- FELAK, James R.: „*At the Price of the Republic*“. *Hlinka's Slovak People's Party 1929 – 1938*. Pittsburg: University of Pittsburg Press, 1994
- FIAMOVÁ, Martina; HLAVINKA, Ján; SCHVARC, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939 – 1945: Predstavy a reality*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014
- FRIEDRICH, Carl J., BRZEZIŃSKI, Zbigniew: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge: Harvard University Press, 1956
- GRIFFIN, Roger: *The Nature of Fascism*. London: Routledge, 1993
- HRUBOŇ, A., LEPIŠ, J., TOKÁROVÁ, Z. (ed.): *Slovensko v rokoch neslobody 1938-1989 II. (Osobnosti známe-neznáme)*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2013
- JELINEK, Yeshayahu: *The Parish Republic: Hlinka's Sloval People's Party 1939 – 1945*. New York: East European Quarterly, 1976
- JUDGE, Sean M. & Air University (U.S): *Slovakia 1944, The Forgotten Uprising*. Maxwell: Air University Press, 2008
- KAMENEC, Ivan: *Tragédia politika, kňaza a človeka (Dr. Jozef Tiso, 1887 – 1947)*. Bratislava: Premedia, II. Vydanie, 2013
- KOPEČEK, Lubomír.: *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Praha: CDK, 2006
- LACKO, Martin: *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava: Perfekt, 2008
- LINZ, Juan: *Totalitarian and Authoritarian Regimes: With a major new introduction*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000

- NOLTE, Ernst.: *Fašismus ve své epoše*. Praha: Argo, 1999
- PAYNE, Stanley G.: *A History of Fascism 1914-45*. London: Routledge, 1995
- PEKÁR, Martin; PAVLOVIČ, Richard (eds): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2008
- PINTO, Antonio C., KALLIS, Aristotle A. (Eds): *Rethinking Fascism and Dictatorship in Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 2014
- PIPES, Richard: *Komunizmus: Dejiny intelektuálneho a politického hnutia*. Bratislava: Slovart, 2007
- SOKOLOVIČ, Peter: *Hlinkova garda 1938-1945*. Bratislava: ÚPN, 2009
- SYRNÝ, Marek a kol.: *Slovensko v roku 1941: politika, armáda, spoločnosť*. Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2012
- WARD, James M.: *Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia*. Ithaca: Cornell University Press, 2013

Vedecké články

- ALLARDYCE, Gilbert: What Fascism Is Not: Thoughts on the Definition of a Concept, *The American Historical Review*, Vol. 84 (1979), No. 2, s.367-388
- BAKA, Igor: Pozadie neprijatej demisie ministra národnej obrany gen. I. Tr. Ferdinanda Čatloša v januári 1941, *Vojenská história*, Vol. 13 (2009), No. 3, s. 3-15
- CAPOCCIA, G.: Legislative Responces against Extremism: The „Protection of Democracy“ in the First Czechoslovak Republic (1920 – 1938), *East European Politics and Societies*, Vol. 16 (2003), No. 3, s. 691-738
- EATWELL, Roger: Explaining Fascism and Ethnic Cleansing: The Three Dimensions of Charisma and the Four Dark Sides of Nationalism, *Political Studies Review*, Vol.4 (2006), No. 3, s. 263-278
- JELINEK, Yeshayahu: Slovakia´s Internal Policy and the Third Reich, August 1940 – February 1941, *Central European History*, Vol. 4 (1971), No. 3, s. 242-270

- JELINEK, Yeshayahu: Storm-Troopers in Slovakia: The Rodobrana and the Hlinka Guard, *Journal of Contemporary History*, Vol. 6 (1971), No. 3, s. 97-119
- JELINEK, Yeshayahu: The Role of the Jews in Slovakian Resistance, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Vol. 15 (1967), No. 3, s. 415-422
- JELINEK, Yeshayahu: The Slovak Right: Conservative or Radical? A Reappraisal, *East Central Europe*, Vol. 4 (1977), No. 1, s. 20-34
- KALLIS, Aristotle A.: „Fascism“, „Para-fascism“ and „Fascistization“: On the Similarities of Three Conceptual Categories, *European History Quarterly*, Vol. 33 (2003), No. 2, s. 219-249
- KALLIS, Aristotle A.: The „Regime Model“ of Fascism: A Typology, *European History Quarterly*, Vol. 30 (2000), No. 1, s. 77-104
- KALLIS, Aristotle A.: To Expand or not to Expand? Territory, Generic Fascism and the Quest for an „Ideal Fatherland“, *Journal of Contemporary History*, Vol. 38 (2003), No. 2, s. 237-260
- KRÁKOROVÁ, Martina: *Právní vývoj Slovenské republiky 1939 – 1945*. Diplomová práce. Praha: Právnická fakulta Univerzity Karlovy, 2007
- LEDEEN, Michael A.: Renzo de Felice and the Controversy over Italian Fascism, *Journal of Contemporary History*, Vol. 11 (1976), No. 4, s. 269-283
- LOW, Myron J.: From Autonomus State to Protectorate: German Policy Toward Slovakia, *The Historian*, Vol. 26 (1964), No. 3, s. 405-424
- MUSSOLINI, Benito: The Doctrine of Fascism, *The Living Age*, mesačne v r.1919-1941, č. pre November 1933, s. 235-244
- PAXTON, Robert O.: Five Stages of Fascism, *The Journal of Modern History*, Vol. 70 (1998), No. 1, s. 1-23
- SETON-WATSON, Hugh: Fascism, Right and Left, *Journal of Contemporary History*, Vol. 1 (1966), No. 1, s. 183-197